

ΑΝΩΤΑΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ Α΄ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ:

ΣΟΥΡΙΛΑ ΕΛΕΩΝΟΡΑ, Α.Μ. 31621

ΤΡΙΜΜΗ ANNA, Α.Μ. 30606

Πτυχιακή εργασία με θέμα:

**ΤΡΩΓΛΟΔΥΤΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥΣ,
ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ, ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ, ΑΙΤΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΤΟΥΣ (ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ)**

ΕΠΙΒΛΕΨΗ: ΔΡ. ΕΜΠ ΒΑΡΕΛΙΔΗΣ Γ., ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΟΣ
ΔΡ. ΕΜΠ ΒΑΡΕΛΙΔΟΥ Π., ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2009

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
2. ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
3. SUMMARY.....	4
4. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
5. ΤΡΩΓΛΟΔΥΤΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ.....	7
5.1 ΟΡΙΣΜΟΙ.....	7
5.2 ΑΙΤΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥΣ.....	8
6. ΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΤΟΥ 1922.....	10
6.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ.....	11
6.2 ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ.....	15
6.2.1 ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΣΤΕΓΑΣΗΣ.....	15
6.2.2 Ο ΕΦΙΑΛΤΗΣ ΤΗΣ ΠΕΙΝΑΣ.....	17
6.2.3 ΟΙ ΑΡΡΩΣΤΙΕΣ ΣΑΡΩΝΟΥΝ ΤΟ ΠΛΗΘΟΣ.....	19
6.3 ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ.....	20
6.3.1 Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ.....	22
6.4 Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ.....	23
6.5 Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	24
6.6 ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ.....	27
6.7 ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ.....	29
6.7.1 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΩΝ.....	31
6.8 ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ.....	32
7. ΥΠΟΣΚΑΦΗ ΤΕΧΝΙΚΗ.....	42
I. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΘΕΣΕΙΣ ΥΠΟΣΚΑΦΩΝ.....	43
II. ΑΙΤΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗΣ ΥΠΟΣΚΑΦΩΝ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ.....	43
III. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΥΠΟΣΚΑΦΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ.....	44
7.1 ΥΠΟΣΚΑΦΑ ΣΠΙΤΙΑ.....	45
7.1.1 ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ.....	45
7.1.2 ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ.....	52
7.1.3 Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗΣ.....	53
7.1.3.1 ΥΠΟΣΚΑΦΕΣ ΚΑΝΑΒΕΣ.....	54
7.1.4 ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΥΠΟΣΚΑΦΩΝ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΣΤΗ	
ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ.....	55

7.2 ΥΠΟΣΚΑΦΟΙ & ΣΠΗΛΛΙΩΔΕΙΣ ΝΑΟΙ.....	75
7.2.1 ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΘΕΣΕΙΣ.....	75
7.2.2 ΑΙΤΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ.....	77
7.2.3 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ	78
7.2.3.1 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ.....	78
7.2.3.2 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΕΚΤΟΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.....	83
7.2.4 ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΥΠΟΣΚΑΦΗΣ ΚΑΙ ΣΠΗΛΛΙΩΔΟΥΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ.....	88
7.3 ΤΑΦΟΙ.....	90
7.3.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΙΔΗ.....	90
7.3.1.1 ΛΑΚΚΟΕΙΔΕΙΣ ΤΑΦΟΙ.....	91
7.3.1.2 ΘΑΛΑΜΩΤΟΙ Η ΘΑΛΑΜΟΕΙΔΕΙΣ ΤΑΦΟΙ.....	92
7.3.1.3 ΘΟΛΩΤΟΙ ΤΑΦΟΙ.....	93
7.4 ΥΠΟΓΕΙΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ.....	94
I. ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΥΠΟΓΕΙΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ.....	94
II. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΥΠΟΓΕΙΩΝ ΧΩΡΩΝ.....	94
III. ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ.....	94
7.4.1 ΥΠΟΓΕΙΕΣ ΣΗΡΑΓΓΕΣ.....	96
7.4.2 ΟΡΥΧΕΙΑ.....	99
7.4.3 ΚΑΤΑΚΟΜΒΕΣ.....	100
8. ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΡΩΓΛΩΝ ΛΟΓΩ ΦΥΣΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΩΝ.....	102
8.1 Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΣΕΙΣΜΟΥ.....	103
8.2 Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΠΥΡΚΑΓΙΩΝ.....	107
9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	109
10. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	110

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Από την αρχή της εμφάνισης του ανθρώπου στη γη ένα από τα πρώτα ένστικτα του ήταν αυτό της στέγασης.

Ο πρωτόγονος άνθρωπος στην προσπάθεια του να προστατευθεί από τους κινδύνους και τα στοιχεία της φύσης εγκαταστάθηκε, αρχικά, σε σπηλιές. Άλλοτε χωρίς καμία παρέμβαση και άλλοτε προσαρμόζοντας την κοιλότητα και τα ανοίγματα της στις εκάστοτε ανάγκες του, ο άνθρωπος των σπηλαίων ήταν ο πρώτος που, συνειδητά, εκτέλεσε χρέη “μηχανικού”. Διαμορφώνοντας την είσοδο του σπηλαίου ή κάνοντας αλλαγές στο εσωτερικό του χώρου δημιούργησε δειλά – δειλά τις πρώτες τρώγλες (= υποτυπώδεις κατοικίες).

Ο άνθρωπος, όμως, ως λογικό και εξελισσόμενο όν, δεν αρκέστηκε στη σπηλαιώδη κατοικία του και προσπάθησε να βρει άλλου είδους κατοικίες που να προσαρμόζονται στις ανάγκες του και να διευκολύνουν την καθημερινότητα του.

Στην πορεία της ιστορίας του λοιπόν ο άνθρωπος δημιούργησε κατοικίες από πέτρα ή ξύλο ή συνδυασμό αυτών με ή χωρίς συνδετικά υλικά (κονίαμα) πετυχαίνοντας ή όχι τη δημιουργία μιας μόνιμης κατοικίας.

Με την πάροδο του χρόνου ο άνθρωπος κατάφερε να εξαλείψει τα προβλήματα που αφορούσαν στη στέγαση του και πέτυχε την κατασκευή μιας κατοικίας που ικανοποιούσε τις βασικές ανάγκες του και βασιζόμενος σε αυτές την κατασκεύασε λιτή και με απλότητα τόσο στους χώρους όσο και στην αισθητική.

Ο σύγχρονος άνθρωπος από την άλλη δημιούργησε κατοικίες ανθεκτικές στο χρόνο και τις καιρικές συνθήκες. Συχνά χάνεται η αίσθηση του μέτρου και πρωταρχικός σκοπός της κατασκευής είναι ο εντυπωσιασμός.

Παρά το γεγονός ότι οι κατοικίες εξελίχθηκαν στο χρόνο, ακόμη και σήμερα ενδιαφέρον προκαλεί στον άνθρωπο η δημιουργία μιας κατοικίας όπως αυτές του παρελθόντος, χωρίς κανένα πολεοδομικό σχεδιασμό, κατασκευασμένη από ποικίλα υλικά- συχνά ακατάλληλα για δόμηση. Στην συγκεκριμένη εργασία θα παρακολουθήσουμε διάφορες παραμέτρους που αφορούν σε αυτήν.

Θα αποτελούσε παράληψη, αν στην αρχή της παρούσας εργασίας δεν αναφέρονταν οι άνθρωποι που συνέβαλαν στη δημιουργία, συνέχιση και τελειοποίηση της. Ένα μεγάλο ευχαριστώ δίνεται καταρχήν στους επιβλέποντες, κύριο Γ. Βαρελίδη, Δόκτωρ Ε.Μ.Π., Αρχιτέκτων Μηχανικό – Πολεοδόμο και την κυρία Π. Βαρελίδου, Αρχιτέκτων Μηχανικό για την εμπιστοσύνη τους στην ανάθεση της παρούσας πτυχιακής εργασίας. Ευχαριστίες οφείλονται επίσης και σε όσους βοήθησαν στην εκπόνηση αυτής της εργασίας, τους κατοίκους των περιοχών που φωτογραφήθηκαν για την κατανόηση τους, τους κατοίκους της Σαντορίνης για την καθοδήγηση και την ευγένεια τους και όσους μας προσέφεραν απλόχερα την βοήθεια και τις γνώσεις τους.

2. ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Από τα αρχαία χρόνια, ο άνθρωπος είχε την ανάγκη για στέγαση και προστασία. Ξεκίνησε να ζει κάτω από πρωτόγονες συνθήκες μέσα σε σπηλιές που αργότερα μετεξελίχθηκαν σε κατοικίες τρώγλες, δηλαδή πρόχειρα κτίσματα από προσιτά υλικά που να συνθέτουν μια υποτυπώδη κατοικία. Στην κατηγορία των τρωγλών, μπορούμε να εντάξουμε και τους υπόσκαφους ή σπηλαιώδης χώρους, η δημιουργία και η χρήση των οποίων ξεκίνησε από την πρωτόγονη εποχή διαρκεί έως και σήμερα και απαιτεί πολύ μικρό κόστος. Τα πιο γνωστά δείγματα τρωγλών στην Ελλάδα είναι οι προσφυγικές κατοικίες που δημιουργήθηκαν μετά την Μικρασιατική καταστροφή, τα υπόσκαφα κτίσματα που είναι σκορπισμένα σε διάφορα νησιά όπως η Σαντορίνη και τα Κύθηρα. Τρωγλοδυτικές κατοικίες υπάρχουν ακόμα και στο εξωτερικό. Σύνθηες φαινόμενο αποτελεί η εικόνα ενός τρωγλοδυτικού οικισμού στα περικόχωρα κάθε σύγχρονης μεγαλούπολης, όπου και συναντάται και μια παραγκούπολη. Τα υπόσκαφα κτίσματα, που ανήκουν κι αυτά στην κατηγορία των τρωγλών, δεν φιλοξενούν πλέον τρωγλοδύτες, αλλά κοινούς ανθρώπους που απολαμβάνουν τα αγαθά του πολιτισμού και της τεχνολογίας για να απλουστεύσουν τη ζωή τους κι έχουν συνεχώς την τάση να μετεξελίσσονται σύμφωνα με την υπόσκαφη τεχνική. Κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα της υπόσκαφης τεχνικής είναι τα υπόσκαφα σπίτια, οι υπόσκαφοι και σπηλαιώδεις ναοί, οι τάφοι και οι υπόγειες κατασκευές (σήραγγες, ορυχεία, κατακόμβες) τα οποία ποικίλουν σε διάφορα αίτια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των υπόσκαφων του εξωτερικού είναι ο οικισμός στην Καππαδοκία. Τέλος, αξίζει να αναφερθούμε, στις τρώγλες που δημιουργούνται ύστερα από φυσικές καταστροφές, όπως είναι για παράδειγμα οι σεισμοί κι οι πυρκαγιές.

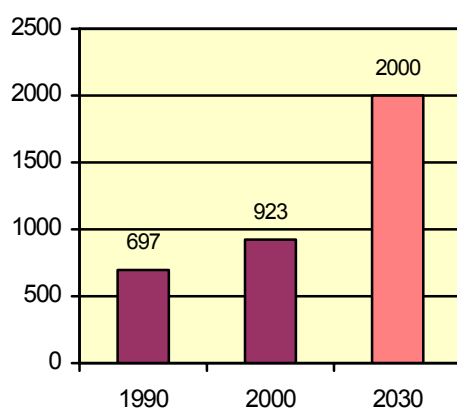
3. SUMMARY

Since ancient times, humans have the need for shelter and protection. They started living under primitive conditions in caves which later developed into residential slums, which means roughly buildings from accessible materials that make up a rudimentary home. In the category of slum, we can integrate and rocks and cavernous spaces, the creation and use of which began in primitive times lasted up to now and requires very little cost. The most famous examples slum in Greece are the refugee houses created after the Asia Minor catastrophe, the cave buildings that are scattered in various islands such as Santorini and Kythira. Troglodytic houses are even abroad. Commonplace is the image of a troglodyte settlement in the outskirts of any modern metropolis, where a slum is. The cave structures, and those belonging to the category of slum, don't host now trolls, but ordinary people who enjoy the benefits of culture and technology to simplify their lives and have a tendency to constantly evolving according to the cave technique. Some examples of technical cave are cave houses, cave temples, tombs and underground structures (tunnels, mines, catacombs) that vary in different causes. An example of the cave is outside the settlement in Cappadocia. Finally, it is worth mentioning, that the slums are created after natural disasters, such as, fires and earthquakes.

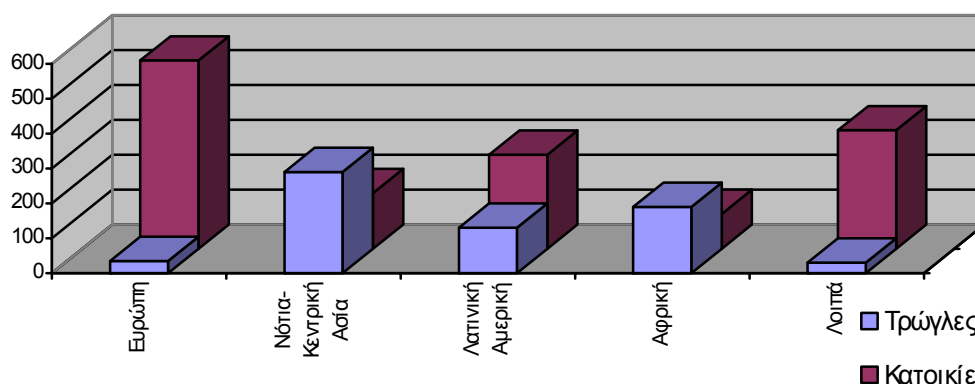
4. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της συγκεκριμένης πτυχιακής εργασίας είναι το να κατανοήσουμε την έννοια των τρωγλών, να καταγράψουμε τις περιοχές που δημιουργούνται και ποιες χρήσεις έχουν, να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη τους –εάν υπάρχει- και να αποτυπώσουμε τις συνθήκες διαβίωσης σε αυτές, όσον αφορά την περίπτωση της Ελλάδας.

Κατά την προϊστορική εποχή, η τρωγλοδυτική κατοίκηση ήταν το μοναδικό είδος στέγασης, σε παγκόσμιο επίπεδο, πράγμα που με την πάροδο των αιώνων μειώθηκε. Η σταδιακή αυτή μείωση όμως δεν έχει οδηγήσει ακόμη και σήμερα στην εξάλειψη του αριθμού των τρωγλών, τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε εθνικό επίπεδο. (Γράφημα 2 - Παγκόσμια κατανομή τρωγλών – έτος 2000) Τα αίτια που παρατηρείται αυτό αλλάζουν ανάλογα με τη χώρα, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των κατοίκων, τις ανάγκες τους κα. Ανησυχία προκαλούν τα αποτελέσματα των ερευνών που παρουσιάζουν την αύξηση του αριθμού των τρωγλών σε σχέση με το χρόνο. (Γράφημα 1 - Παγκόσμια αύξηση τρωγλών)

Γράφημα 1 - Παγκόσμια αύξηση τρωγλών

Γράφημα 2 - Παγκόσμια κατανομή τρωγλών – έτος 2000 (Xiao Yingwen: A comparative study between excavated buildings in China and Greece, Διερεύνηση Και Σύγκριση Υπόσκαφων Κατασκευών Στην Ελλάδα Και Την Κίνα. Διατριβή)

Στη Νεότερη Ελλάδα, λοιπόν, υπήρξε αύξηση του αριθμού των τρωγλών σε διάφορες χρονικές περιόδους, κυρίως λόγω ιστορικών γεγονότων. Σε έξαρση ήταν το φαινόμενο αμέσως μετά την Μικρασιατική Καταστροφή (1922), κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1937-1945) και του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949).

Γενικότερα όμως, τρώγλες υπάρχουν στη χώρα μας ακόμη και σήμερα. Σε αυτές μπορούμε να συμπεριλάβουμε τα χαμόσπιτα στην επαρχία, τα υπόσκαφα στα ελληνικά νησιά, τα τσαντίρια των Ρομά, τις αυτοσχέδιες παράγκες στα καταπατημένα οικόπεδα, τα πρόχειρα καταλύματα των αστέγων και ναρκομανών στο κέντρο της Αθήνας ή ακόμα και όσους έχασαν την κύρια κατοικία τους από κάποιο φυσικό φαινόμενο.

Λόγω του όγκου του προς εξέταση αντικειμένου επιλέχθηκαν κάποιες να μελετηθούν κάποιες ενότητες. Έτσι στην συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία αναλύθηκαν και με παραδείγματα οι πιο κάτω περιπτώσεις τρωγλοδυτικών κατοικιών:

- Τα προσφυγικά του 1922
- Τα υπόσκαφα κτίσματα
- Οι τρώγλες που δημιουργήθηκαν από φυσικές καταστροφές.

5. ΤΡΩΓΛΟΔΥΤΙΚΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ

5.1 ΟΡΙΣΜΟΙ

Τρωγλοδύτες, με την ακριβή έννοια της λέξεως, αποκαλούμε τους ανθρώπους που διέμεναν σε τρώγλες.

ΤΡΩΓΛΗ: τρύπα σε βράχο ή στη γη, φωλιά ζώου/ κατοικία χωρίς φως και στενόχωρη.

(www.live-pedia.gr)

Τρωγλοδύτες, αποκαλούνταν από τους αρχαίους Έλληνες, εκείνοι οι λαοί που η κοινωνική τους ανάπτυξη ήταν πολύ χαμηλή και ζούσαν μέσα σε σπηλιές που συχνά τις έσκαβαν οι ίδιοι. Ζούσαν σε πρωτόγονες συνθήκες, τρώγοντας ζώα και ερπετά, εφάρμοζαν την πολυγαμία, γυρνούσαν γυμνοί, σκότωναν τους άρρωστους και ανάπηρους και οι γέροι τους, έβαζαν μόνοι τέρμα στη ζωή τους, όταν έφταναν τα 60 περίπου χρόνια, πιστεύοντας ότι γίνονται εμπόδιο στις διαρκείς μετακινήσεις της φυλής. (www.live-pedia.gr)

Στην συγκεκριμένη εργασία, δεχόμαστε τις τρώγλες με μία ευρύτερη έννοια, κατανοώντας τα αίτια δημιουργίας τους.

ΤΡΩΓΛΕΣ: ορίζονται όλα τα κτίσματα, προσωρινού χαρακτήρα, που δεν ακολουθούν πολεοδομικούς κανονισμούς, κατασκευάζονται πρόχειρα, από ευτελή υλικά και εξυπηρετούν τις άμεσες ανάγκες του ανθρώπου για στέγαση και προστασία. Πρόκειται για αυτοσχέδιες κατασκευές από υλικά προσιτά σε όλους (ξύλινα πετάσματα, φύλλα αλουμινίου κ.α) που συνδυάζονται ώστε να συνθέτουν μια υποτυπώδη κατοικία.

Στην κατηγορία των τρωγλών, μπορούμε να εντάξουμε και τους υπόσκαφους – σπηλαιώδης χώρους, η δημιουργία και η χρήση των οποίων ξεκίνησε από την πρωτόγονη εποχή διαρκεί έως και σήμερα και απαιτεί πολύ μικρό κόστος.

5.2 ΑΙΤΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥΣ

Γενικότερα, τα αίτια δημιουργίας των τρωγλών είναι ποικίλα και αλλάζουν σε βάθος χρόνου ανάλογα με την περιοχή και τις περιστάσεις. Άλλοτε οικονομικά, άλλοτε κοινωνικά, άλλοτε πολιτικά και άλλοτε θρησκευτικά, η δημιουργία τρωγλών βοήθησε την ανθρωπότητα να ξεφύγει από το αδιέξοδο πρόβλημα της στέγασης.

Η ιστορία έχει να μας επιδείξει αμέτρητα παραδείγματα τρωγλών τόσο σε τοπικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο. Αυτά τα παραδείγματα μπορεί να αφορούν κατοικίες, σχολεία, ναούς, νεκροταφεία καθώς και βοηθητικούς χώρους, όπως αποθήκες, κάναβες κλπ.

Τα πιο γνωστά δείγματα τρωγλών στην Ελλάδα είναι οι προσφυγικές κατοικίες (σε ολόκληρη την έκταση της) που δημιουργήθηκαν μετά την Μικρασιατική καταστροφή, τα υπόσκαφα κτίσματα που είναι σκορπισμένα σε διάφορα νησιά όπως η Σαντορίνη, τα Κύθηρα, η Μήλος (Εικ. 1 – Υπόσκαφα κτίσματα στη Μήλο) και η Κρήτη με τα γνωστά σε όλους Μάταλα. (Εικ. 2 – Τα Μάταλα) Ακόμα και τα σημερινά "τσαντρία" των τσιγγάνων ανήκουν στην κατηγορία των τρωγλών.

Εικ. 1 – Υπόσκαφα κτίσματα στη Μήλο (Προσωπικό Υλικό)

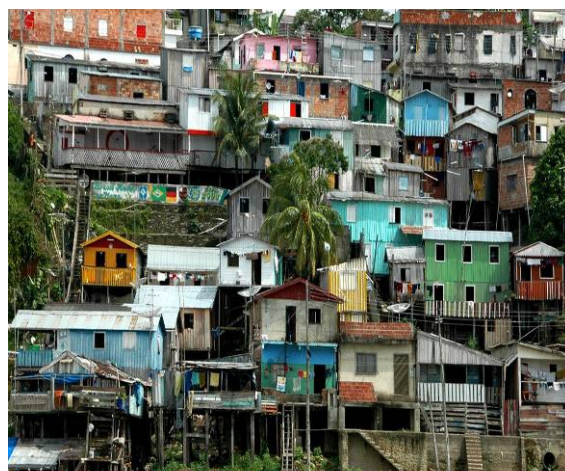

Εικ.2 – Τα Μάταλα (Προσωπικό Υλικό)

Όσον αφορά τις περιπτώσεις του εξωτερικού, υπάρχουν πολλά παραδείγματα τρωγλοδυτικών κατοικιών. Τέτοιου είδους σπίτια βρίσκονται γενικότερα σε χώρες και περιοχές που λόγω της άσχημης οικονομικής κατάστασης των κατοίκων τους, η δημιουργία μιας πιο άνετης κατοικίας είναι απαγορευτική. Σύννηθες φαινόμενο αποτελεί η εικόνα ενός τρωγλοδυτικού οικισμού στα περίχωρα κάθε σύγχρονης μεγαλόπολης, (Εικ. 3 – Τρωγλοδυτικός οικισμός στα περίχωρα μεγαλόπολης στη Βομβάη) όπου και συναντάται και μια παραγκούπολη όπως αυτές της Κίνας, της Βραζιλίας, της Βομβάης, κ.ά. (Εικ.4,5 – Παραγκούπολη στη Βραζιλία)

Εικ. 3 – Τρωγλοδυτικός οικισμός στα περίχωρα μεγαλόπολης στη Βομβάη (www.google.gr)

Εικ.4,5 – Παραγκούπολη στη Βραζιλία (www.google.gr)

Στην περίπτωση των υπόσκαφων του εξωτερικού το γνωστότερο παράδειγμα αυτών είναι ο οικισμός στην Καππαδοκία, που αποτελεί και πολύ γνωστό τουριστικό αξιοθέατο. Λιγότερο γνωστοί είναι οι υπόσκαφοι οικισμοί της Γεωργίας. Τα συγκεκριμένα παραδείγματα αναλύονται σε ξεχωριστό κεφάλαιο, στην ενότητα της Υπόσκαφης Τεχνικής.

Με την πάροδο του χρόνου όλες αυτές οι τρωγλοδυτικές κατασκευές επηρεάστηκαν και αλλοιώθηκαν. Συγκεκριμένα στην Ελλάδα, το φαινόμενο αυτό έχει σχεδόν εξαλειφθεί και οι παλαιότερες κατασκευές είτε έχουν καταστραφεί, είτε έχουν αλλάξει χρήση, είτε διατηρούνται με μνημειακό όμως χαρακτήρα. Υπάρχουν ακόμη τρώγλες στη χώρα μας που είναι όμως επηρεασμένες από το δυτικό πολιτισμό και ελάχιστες είναι εκείνες που θυμίζουν αυτές του παρελθόντος. Δυστυχώς στο εξωτερικό υπάρχουν ακόμη και σήμερα πολλοί τρωγλοδυτικοί οικισμοί, κυρίως σε χώρες που αναπτύσσονται ταχύτατα ή σε χώρες που δεν έχουν αναπτυχθεί οικονομικά, βιομηχανικά κλπ.

6. ΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΤΟΥ 1922

6.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Για να γίνει αντιληπτό το πλαίσιο μέσα στο οποίο εξελίσσονταν τα γεγονότα του ξεριζωμού κρίνουμε πως είναι απαραίτητη μια ιστορική αναδρομή, όπου αναφέρονται συνθήκες, πολιτικές εξελίξεις και φιλοδοξίες που οδήγησαν στη δυσκολότερη περίοδο της νεοελληνικής περιόδου με επίκεντρο τη μεγαλύτερη ανταλλαγή πληθυσμών που γνωρίσαμε.

Όταν ο Α΄ παγκόσμιος Πόλεμος είχε τελειώσει οι Συμμαχικές Δυνάμεις, γνωστές και ως Αντάντ, δηλαδή Γαλλία, Αγγλία, Ρωσία, Ιταλία και εν μέρει οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής είναι οι νικητές απέναντι στη Γερμανία και τους Συμμάχους της, Αυστροουγγαρία, Βουλγαρία και Οθωμανική αυτοκρατορία. Μετά από τέσσερα χρόνια αιματηρών πολέμων οι συμμαχικές δυνάμεις βγαίνουν νικήτριες και διοργανώνουν το συνέδριο της Ειρήνης για να λυθούν οι διαφορές και οι εκκρεμότητες που δημιουργήθηκαν μεταξύ νικητών και ηττημένων. (Μάργαρης Ν. :1922, Ο Μεγάλος Ξεριζωμός, National Geographic, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη. Αθήνα 2007, σελ. 16-18)

Στο συνέδριο που ξεκίνησε τον Ιανουάριο του 1919 και ολοκληρώθηκε τον Ιανουάριο του 1920, πέντε σημαντικές συνθήκες, εκ των οποίων οι δύο αφορούσαν την Ελλάδα, συμφωνήθηκαν και υπογράφηκαν.

Η Ελλάδα είχε μπει στο συνέδριο μετά την αποχώρηση του βασιλιά Κωνσταντίνου και έτσι ο ρόλος του Ελευθέριου Βενιζέλου δεν ήταν εύκολος. Παρ' όλα αυτά το ζήτημα της Δυτικής Θράκης βρήκε διευθέτηση με τη συνθήκη του Νείγυ. Έτσι η Βουλγαρία εγκαταλείπει την περιοχή ανατολικά του Νέστου και την παραχωρεί στην Ελλάδα.

Με απόφαση της Αντάντ το Μάιο του 1919 τα ελληνικά στρατεύματα αποβιβάζονται στη Σμύρνη.

Η συνθήκη των Σεβρών που έκανε πράξη τη "Μεγάλη Ιδέα" (Εικ. 6 – Χάρτης της Μεγάλης Ελλάδος) έλαβε χώρα στις 10/08/1920 και παραχώρησε στην Ελλάδα τη Δυτική και Ανατολική Θράκη, τα νησιά Ίμβρο και Τένεδο, επικυρώνει την κυριαρχία της στα νησιά του Αιγαίου που κατείχε από το 1913, και της εμπιστεύονταν τη διοίκηση της Σμύρνης. Η Ιταλία παραχωρούσε στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα εκτός της Ρόδου. (Μάργαρης Ν. :1922, Ο Μεγάλος Ξεριζωμός, National Geographic, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη. Αθήνα 2007, σελ 19)

Ενώ η Οθωμανική κυβέρνηση υπέγραφε τη συνθήκη, ένα απελευθερωτικό κίνημα με έδρα την Άγκυρα και αρχηγό τον Κεμάλ Ατατούρκ διαφωνούσε έντονα. Με τον καιρό τα ελληνικά στρατεύματα καταλάμβαναν την ενδοχώρα της Μικράς Ασίας. Στόχος της Αντάντ ήταν να

πίεσει τον Κεμάλ να υπογράψει τη Συνθήκη των Σεβρών ενώ σκοπός του Κεμάλ ήταν η κατάρριψη της μοναρχίας που είχε βάση την Κωνσταντινούπολη και νίκη της δημοκρατικής κυβέρνησης της Άγκυρας. (Μάργαρης Ν. :1922, Ο Μεγάλος Ξεριζωμός, National Geographic, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη. Αθήνα 2007, σελ. 20-24)

Ήταν η περίοδος που η Ελλάδα είχε κατακτήσει μεγάλο μέρος έκτασης της περιοχής γύρω από τη Σμύρνη και την Ιωνία καθώς και τα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης.

Εικ. 6 Χάρτης της Μεγάλης Ελλάδος . (Μάργαρης Ν., 2007)

Ήταν τότε που η Ελλάδα γιόρταζε τη διπλωματική επιτυχία του Βενιζέλου και πανηγύριζε για την Ελλάδα των πέντε θαλασσών και των δύο ηπείρων.

Ακόμη όμως και τότε φανατικοί βασιλόφρονες επιχειρούν ανεπιτυχώς τη δολοφονία του Βενιζέλου.

Ύστερα όμως από δύο Βαλκανικούς πολέμους και τις συνεχείς μάχες στα Οθωμανικά εδάφη ο ταλαιπωρημένος λαός αποφάσισε στις επόμενες εκλογές να μην ακολουθήσει το Βενιζέλο και το όραμα του, και έτσι δεν εκλέχτηκε ούτε βουλευτής. Ο ίδιος έφυγε στη Γαλλία αλλά δήλωνε πάντα πρόθυμος να βοηθήσει την πατρίδα εφ' όσον οι Έλληνες του το ζητούσαν.

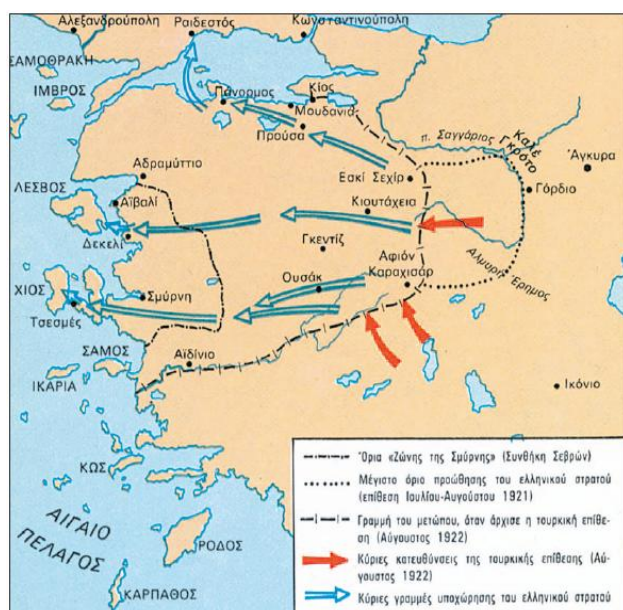
Η επαναφορά του Κωνσταντίνου στην εξουσία έκανε την Οθωμανική αυτοκρατορία να χάσει την εμπιστοσύνη της στην Ελλάδα ενώ κάποιοι Έλληνες τάχθηκαν ήδη με το μέρος του Κεμάλ.

(Μάργαρης Ν. :1922, Ο Μεγάλος Ξεριζωμός, National Geographic, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη. Αθήνα 2007, σελ. 19)

Η νέα ελληνική κυβέρνηση που προεκλογικά είχε υποσχεθεί την άρση των στρατευμάτων από τη Μικρή Ασία και παράλληλα το τέλος των πολέμων, όχι μόνο δεν το πραγματοποίησε, αλλά επέκτεινε τις κατακτητικές τις τάσεις.

Το ίδιο διάστημα ο Κεμάλ ενίσχυε τα στρατεύματα του και παρέσυρε τους Έλληνες στο εσωτερικό της Ανατολίας απομακρύνοντας τους από τις βάσεις ανεφοδιασμού τους, με σκοπό να τους πλήξει αποφασιστικά. Παρά τις προειδοποιήσεις του Βενιζέλου οι Έλληνες άργησαν να καταλάβουν το σχέδιο του Κεμάλ, ο οποίος ήταν αρκετά έμπειρος στις μάχες. Η τακτική του ήταν να υποχωρεί αμαχητί, καταστρέφοντας στο δρόμο του καθετί θα μπορούσε να βοηθήσει τον ανεφοδιασμό των Ελλήνων, αφήνοντας τους κουρασμένους, πεινασμένους και διψασμένους στο πεδίο της μάχης.

Μετά από πολλές τέτοιου είδους “νίκες” της ελληνικής στρατιάς σε μάχες στα εδάφη της Ασίας, ο Κεμάλ κατάφερε να εξοντώσει δεκάδες χιλιάδες Ελλήνων, καθώς και το ηθικό ενός έθνους, σε μάχη στο Σαγγάριο ποταμό, το τελευταίο εμπόδιο μπροστά στην Άγκυρα.

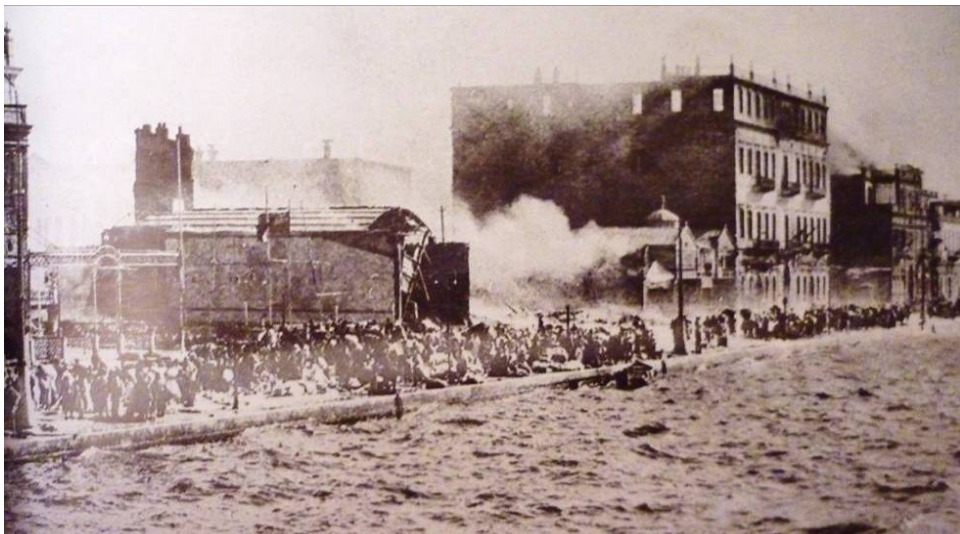

Εικ. 7 – Η οπισθοχώρηση των Ελλήνων (Μάργαρης Ν., 2007)

Το 1922 ο ελληνικός στρατός υποχωρούσε σε όλο το μήκος του πολεμικού μετώπου και από επιτιθέμενος είχε γίνει αμυνόμενος. Μέσα σε κλίμα πανικού οι στρατιώτες κινούνταν δυτικά έχοντας τους άντρες του Κεμάλ να τους ακολουθούν κατά πόδας. Η οπισθοχώρηση των Ελλήνων σχεδόν τηλεπαθητικά έφτασε στα αυτιά του κόσμου όπου τρομοκρατημένος συγκέντρωνε λίγα τιμαλή και είδη πρώτης ανάγκης και

επεδίωκε να διαφύγει από το τούρκικο μαχαίρι. Έτσι χιλιάδες στρατού και κατοίκων συσπειρώνονταν σε όλα τα παράλια της Μικράς Ασίας και κατέληξαν στη Σμύρνη, (Εικ. 7 - Η οπισθοχώρηση των Ελλήνων) ελπίζοντας τα ελληνικά και ξένα πλοία να τους μεταφέρουν σε ασφαλή εδάφη. (Μάργαρης Ν. :1922, Ο Μεγάλος Ξεριζωμός, National Geographic, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη. Αθήνα 2007, σελ. 22-25)

Η Σμύρνη καιγόταν στις 11 Σεπτεμβρίου 1922. (Εικ. 8 – Η Σμύρνη καίγεται) Η έξοδος των πληθυσμών της Μικράς Ασίας ήταν δραματική, βίαιη κι αιματηρή. Με τη Συνθήκη της Λωζάνης (1923), η Ελλάδα έχασε όλες τις ανθηρές παροικίες της στην Τουρκία. Με την ανταλλαγή πληθυσμών μισό περίπου εκατομμύριο Τούρκοι εγκατέλειψαν τη χώρα, ενώ εισέρχονταν 1,3 εκατομμύρια Έλληνες πρόσφυγες, σαστισμένοι απ' την ξαφνική τους συμφορά. Στην αναστάτωση συνέβαλε κι ο έλεγχος της μετανάστευσης που εφαρμόστηκε στις Η.Π.Α. μετά το Μάιο του 1921, σε μια εποχή όπου το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελλήνων προς την Αμερική βρισκόταν στο αποκορύφωμά του και είχε αυξηθεί σημαντικά η εισροή μεταναστευτικών εμβασμάτων στις ελληνικές τράπεζες. Το 1922 – 23, ο ελληνικός πληθυσμός αυξήθηκε ξαφνικά κατά 18%. Η συγκέντρωση αυτή συντέλεσε στην ανάπτυξη, αλλά ταυτόχρονα προκάλεσε φτώχεια και περιθωριακότητα. (Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.)

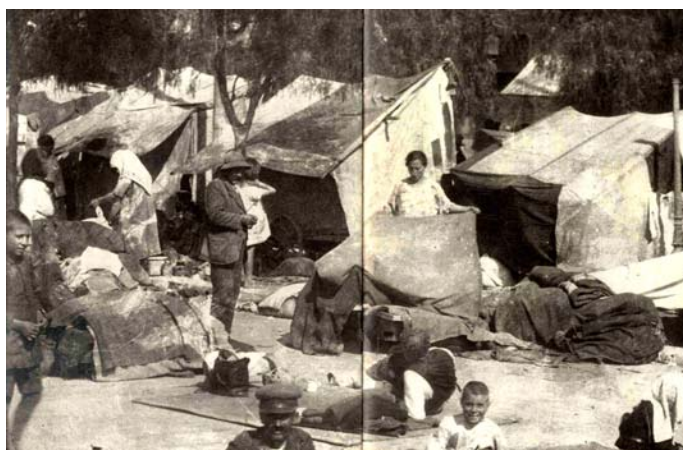
Εικ. 8 – Η Σμύρνη καίγεται. (Παπαευστρατίου Αθ., 1991)

6.2 ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ

6.2.1 ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΣΤΕΓΑΣΗΣ

Μετά την άφιξή τους, οι πρόσφυγες που κατέφθαναν κατά χιλιάδες από την Σμύρνη της Μικράς Ασίας, δεν καταλαμβάνουν απλώς γη αλλά εγκαθίστανται όπου μπορούν. Στριμώνονταν στα λιμάνια και στις φτωχογειτονιές και κοιμόντουσαν στη γη πάνω στα στρωσίδια και τις κουβέρτες που κατάφεραν να σώσουν κατά το διωγμό. Έτσι έστησαν πρόχειρα καταλύματα από караβόπανα και λινάτσες για να μπορέσουν να οριοθετήσουν τον χώρο της κάθε οικογένειας. Παράγκες ξεφύτρωσαν σε πλατείες και τα κενά οικόπεδα των αστικών κέντρων γέμισαν σκηνές από τσουβαλόπανο και αυτοσχέδιες κατασκευές, (Εικ.9 – Καταυλισμός) ξύλινες ή τενεκεδένιες, τα άδεια σπίτια καταλαμβάνονται και τα πολιτιστικά κτίρια αλλάζουν χρήση. (Χρυσοχόου Ιφ. : Ξεριζωμένη Γενιά – Το Χρονικό Της Προσφυγιάς Στη Θεσσαλονίκη. 2^η έκδοση. Εκδόσεις Φιλιππούτη. Αθήνα 1981. (1^η έκδοση 1977), Κατραμόπουλος Γ.: Πώς Να Σε Ξεχάσω Σμύρνη Αγαπημένη. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Ωκεάνιδα. Αθήνα 1994.)

Άλλοι κατάφεραν να καταλάβουν έστω και ένα τετραγωνικό μέτρο μέσα σε κάποιο δημόσιο κτίριο. Οι εκκλησίες, οι στρατώνες ακόμη και τα θέατρα γέμισαν από πεινασμένους και ταλαιπωρημένους πρόσφυγες που άπλωσαν τη λιγοστή πραμάτεια τους περιμένοντας την κρατική μέριμνα να τους βοηθήσει. Γέμισαν τα σχολεία, τα σπίτια, οι αποθήκες, τα υπόστεγα, οι δρόμοι. Το ελληνικό κράτος, οι τοπικοί φορείς και διάφοροι διεθνείς οργανισμοί κινητοποιήθηκαν για τη στέγαση των προσφύγων με τρόπο πρωτοφανή για τα ελληνικά χρονικά. (Λεοντίδου Λ.: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.,σελ. 154)

Εικ.9 Καταυλισμός. (Μάργαρης Ν., 2007)

Αργότερα με την ανταλλαγή πληθυσμών, το φθινόπωρο του 1922 ο ξεριζωμένος λαός από τα υπάρχοντα του δεν μπόρεσε να φέρει τίποτε, που θα τους βοηθήσει στη μετέπειτα ζωή προς το άγνωστο, εκτός από ρουχισμό, γιατί πριν την επιβίβαση τους από την παραλία σε βάρκες και καΐκια γινόταν αυστηρός έλεγχος από τους Τούρκους με μαγνήτες και ληστεύονταν κανονικά. (Κατραμόπουλος Γ.: Πώς Να Σε Ξεχάσω Σμύρνη Αγαπημένη. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Ωκεάνιδα. Αθήνα 1994.)

Επιστρατεύτηκαν ακόμη και στρατιώτες για να καταφέρουν να οργανώσουν τους τόσους χιλιάδες άπορους και απεγνωσμένους Έλληνες. Δώσανε δελτία για ψωμί και γάλα για όσες μητέρες είχαν παιδιά. Μοιράσανε μία ψάθα για κάθε οικογένεια και κουβέρτες για να σκεπαστούν και από δύο ψάθες στις πολυμελείς οικογένειες. (Χρυσοχόου Ιφ.: Ξεριζωμένη Γενιά – Το Χρονικό Της Προσφυγιάς Στη Θεσσαλονίκη. 2^η έκδοση. Εκδόσεις Φιλιππούτη. Αθήνα 1981. (1^η έκδοση 1977).

Οι συνθήκες κατοικίας των προσφύγων μονοπώλησαν το ενδιαφέρον των κοινωνικών μελετών. Οι ατελείωτες σειρές από παράγκες και ερειπωμένα παλιόσπιτα, τα σκεπασμένα με παλιοτενεκέδες χαμόγια δωμάτια, τα ελεεινά σανιδένια αποχωρητήρια, τα χαντάκια με τις αποχετεύσεις, (Εικ.10 – Προσφυγικά στην Κοκκινιά) τα στραβωμένα παράθυρα με τα σπασμένα τζάμια, οι σωροί από σκουπίδια, δείχνουν αμέσως πόσο θλιβερές είναι οι συνθήκες διαβίωσης για ορισμένους ανθρώπους. (Λεοντίδου Λ.: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.,σελ. 154)

Εικ.10 Προσφυγικά στην Κοκκινιά (Μάργαρης Ν., 2007)

6.2.2 Ο ΕΦΙΑΛΤΗΣ ΤΗΣ ΠΕΙΝΑΣ

Τα περίχωρα της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και των άλλων μεγάλων αστικών κέντρων της Ελλάδας περιβάλλονταν από κάμπους γεμάτους αντίσκηνα. Θύμιζαν κλασσικές γκραβούρες πολιορκημένων πόλεων. Πολιορκητής όμως αυτή τη φορά ήταν η πείνα. (Μάργαρης Ν. :1922, Ο Μεγάλος Ξεριζωμός, National Geographic, 1^η έκδοση. Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη. Αθήνα 2007., σελ. 82)

Καθημερινά μέσα από τις φτωχογειτονιές κάτω από την ακρόπολη με τις σκηνές από караβόπανο ξεπρόβαλλαν γυναίκες για να πουλήσουν τα λιγοστά και μικρής αξίας κοσμήματα τους, τα χράμια και τις ραπτομηχανές τους μέχρις ότου όλα όσα είχαν περισώσει από την καταστροφή γίνουν μερικές χούφτες χονδρόκοκκο σιτάρι. (Μάργαρης Ν. :1922, Ο Μεγάλος Ξεριζωμός, National Geographic, 1^η έκδοση. Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη. Αθήνα 2007., σελ. 82)

Χιλιάδες πεινασμένα στόματα, άντρες γυναίκες και παιδιά, ξεχύθηκαν στον πόλεμο για το ψωμί. (Εικ. 11,12 – Συσσίτιο) Μετά από λίγο καιρό, καταφέρανε να μαγειρέψουν πατσά, μπουμπάρι και πιλάφι με τσιγαρίδες. Μετράγανε με την κούπα το λάδι, το αλάτι και την ζάχαρη. Στους συνοικισμούς δεν υπήρχε ούτε ηλεκτρικό ούτε νερό. Υπήρχαν μονάχα λιγοστές βρύσες σκόρπιες και σε μεγάλες αποστάσεις. Από τη νύχτα βάζανε οι γυναίκες τους κουβάδες, τις στάμνες και τους τενεκέδες. Δεν έλειψαν και οι καβγάδες μεταξύ των προσφύγων, διότι κάποιοι θέλανε να πάνε πιο μπροστά στην ουρά και κάποιοι βάζανε παραπάνω νερό από το επιτρεπόμενο. Σε πολλές συνοικίες ερχόταν το βυτίο και άδειαζε το νερό με το σταγονόμετρο γιατί ήταν πολλές οι οικογένειες και λίγο το νερό. Πανηγύρι κάνανε οι γυναίκες όταν έβρεχε. Έβγαζαν έξω τους κουβάδες και τις σκάφες κι έτσι μπορούσαν και να πλυθούν. (Χρυσοχού Ιφ. : Ξεριζωμένη Γενιά – Το Χρονικό Της Προσφυγιάς Στη Θεσσαλονίκη. 2^η έκδοση. Εκδόσεις Φιλιππότη. Αθήνα 1981. (1^η έκδοση 1977). , Μάργαρης Ν. :1922, Ο Μεγάλος Ξεριζωμός, National Geographic, 1^η έκδοση. Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη. Αθήνα 2007.)

Εικ.11,12 Συσσίτιο (Παπαευστρατίου Αθ. :Σμύρνη, Η Πόλη Της Σμύρνης Πριν Από Την Καταστροφή. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Νέα Σύνορα. Αθήνα 1991)

Ο καιρός περνούσε και τα προβλήματα μεγάλωναν. Οι γυναίκες έπρεπε να μεγαλώσουν τα παιδιά τους κι έτσι άντρες και γυναίκες ξαμολήθηκαν στους δρόμους για να βρουν δουλειά. Χτύπησαν πόρτες, παρακάλεσαν, ταπεινώθηκαν αλλά κανένας δεν το έβαζε κάτω. Όσοι ξέρανε γράμματα καταφέρανε και δουλέψανε σε καταστήματα, σε γραφεία και σε επιχειρήσεις. Γυναίκες γινόντουσαν πλύστρες και παραδουλεύτρες. Το πρώτο που σκεφτόντουσαν οι περισσότερες ήταν να πάρουνε βαμβάκι και πανί για να ράψουν κανένα στρώμα ή πάπλωμα και ρούχα για όλη την οικογένεια. (Εικ. 13 – Γυναίκες που υφαίνουν χαλιά) (Χρυσοχόου Ιφ. : Ξεριζωμένη Γενιά – Το Χρονικό Της Προσφυγιάς Στη Θεσσαλονίκη. 2^η έκδοση. Εκδόσεις Φιλιππότη. Αθήνα 1981. (1^η έκδοση 1977, σελ. 51-58).

Ύστερα, κάποιες γυναίκες αγόρασαν με δόσεις ραπτομηχανές και στήνανε αργαλειό στις παράγκες τους και εμπορικούς πάγκους στους δρόμους. Κάποιες άλλες, βλέποντας τις δύσκολες στιγμές της προσφυγιάς καταφεύγανε στο νυφοπάζαρο για να στεφανωθούνε γρήγορα και να εγκατασταθούν σε ένα καλύτερο σπιτικό και με καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Άλλες πάλι, δεν αντέχανε τον πόνο για τους αδικοχαμένους άντρες τους και μην μπορώντας να ανταποκριθούν στις ανάγκες της προσφυγιάς βάζανε τέλος στην ζωή τους. Οι νέοι και τα παιδιά ξεχνούσαν τις σπουδές και το σχολείο και γινόντουσαν δουλάκια και κάνανε δουλειές του ποδαριού. Πουλούσαν κουλούρια, σπόρια, τσιγάρα, ξηρούς καρπούς, δουλεύανε σε εργοστάσια ή όπου αλλού βρίσκανε δουλειά. Πολλοί αναγκάστηκαν να κάνουν έως και 3 ώρες περπάτημα, ακόμα και ξυπόλητοι, προκειμένου να πάνε στη δουλειά τους.

(Χρυσοχόου Ιφ. : Ξεριζωμένη Γενιά – Το Χρονικό Της Προσφυγιάς Στη Θεσσαλονίκη. 2^η έκδοση. Εκδόσεις Φιλιππότη. Αθήνα 1981. (1^η έκδοση 1977),σελ.51-58)

Εικ.13 - Γυναίκες που υφαίνουν χαλιά στον αργαλειό (Μάργαρης Ν., 2007)

6.2.3 ΟΙ ΑΡΡΩΣΤΙΕΣ ΣΑΡΩΝΟΥΝ ΤΟ ΠΛΗΘΟΣ

Από το Νοέμβριο του 1922 άρχισαν να επανέρχονται όσοι επέζησαν από την εξορία και την αιχμαλωσία, τμηματικά και μέχρι τον Δεκέμβριο του 1923. Η κατάσταση στους καταυλισμούς μέρα με τη μέρα επιδεινώνονταν. Εκτός από την πείνα, τη δίψα και τις μεταξύ του διενέξεις το ταλαιπωρημένο πλήθος ήρθε αντιμέτωπο και με πολλές και ποικίλες μεταδοτικές ασθένειες. Όσοι γύριζαν δεν ήξεραν που θα συναντήσουν τις οικογένειές τους, οι οποίες πάλι τους αναζητούσαν, άλλους στα νοσοκομεία βαριά αρρώστους (Εικ. 14,15 – Βαριά άρρωστοι στα νοσοκομεία) από εξανθηματικό τύφο, από τις κακουχίες και την ψείρα στην εξορία, ενώ για πολλούς μάθαιναν το χαμό τους στη Μικρά Ασία. (Μαλανδρής Γ. :Η Μικρασιατική Καταστροφή, 1^η έκδοση. Εκδόσεις κέντρο μικρασιατικών σπουδών. Αθήνα 2007.,σελ. 68)

Απέναντι σε ένα ποσοστό γεννητικότητας που είχε πέσει στο μηδέν, ο τύφος σε 36 κέντρα και η ευλογία σε άλλα 60, ανάμεσα στις 800 προσφυγικές κοινότητες της χώρας, είχαν ως αποτέλεσμα το ποσοστό θνησιμότητας να φτάσει τους χίλιους ανθρώπους την ημέρα μέχρι τον Ιανουάριο του 1923. (Μάργαρης Ν. :1922, Ο Μεγάλος Ξεριζωμός, National Geographic, 1^η έκδοση. Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη. Αθήνα 2007.,σελ 82)

Από την στιγμή που πάτησε το πόδι της στην Ελλάδα η προσφυγιά, άρχισαν οι αρρώστιες. Ελονοσία, φθίση, φυματίωση, τύφο, ιλαρά, κοιλιακά, βρογχικά, πνευμονία, όλων των ειδών οι αρρώστιες. Όταν πιάνανε τα κρύα, οι γυναίκες παλεύανε να στομπώσουν με παλιόχαρτα και κουρέλια τις τρύπες στα σανίδια για να μην μπαινοβγαίνουν ο αέρας, οι σκόνες, τα ποντίκια, οι σκορπιοί, τα μαμούνια. Ούτε φωτιά δεν μπορούσαν να ανάψουν. Τα κάρβουνα ήταν βρεγμένα από την υγρασία και κάθε τόσο μπερδεύονταν η απόπνοια του χνύτου από τόσους ανθρώπους, από το γκάζι της λάμπας και από την καρβουνίλα. Κοιμόντουσαν ο ένας δίπλα στον άλλο, οπότε όταν η αρρώστια τους χτύπαγε την πόρτα ένας ένας πεθαίνανε με την σειρά. Πρώτα οι ανήμποροι, οι γέροι και τα μωρά. (Χρυσοχόου Ιφ. : Ξεριζωμένη Γενιά – Το Χρονικό της Προσφυγιάς Στη Θεσσαλονίκη. 2^η έκδοση. Εκδόσεις Φιλippότη. Αθήνα 1981. (1^η έκδοση 1977),σελ.105-111)

Εικ. 14,15 Βαριά άρρωστοι στα νοσοκομεία (Παπαευστρατίου Αθ. :Σμύρνη, Η Πόλη Της Σμύρνης Πριν Από Την Καταστροφή. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Νέα Σύνορα. Αθήνα 1991)

6.3 ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Τη δεκαετία του 1920, η Ελλάδα γνώριζε τη μαζικότερη κινητοποίηση στην οικιστική της ιστορία. Το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων, η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων, το κράτος με οργανισμούς όπως το Υπουργείο Υγιεινής, Πρόνοιας και Αντιλήψεως, η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και άλλοι φορείς, ήταν κατά διαστήματα κινητοποιημένοι για την προσφυγική στεγαστική αποκατάσταση στις πόλεις και στην ύπαιθρο. Ο ρόλος του ελληνικού κράτους ήταν νευραλγικός, τόσο άμεσος όσο και έμμεσος, αφού οικοδομούσε κατοικίες αλλά και επηρέαζε την πορεία της προσφυγικής αποκατάστασης, θεσπίζοντας νόμους και δημιουργώντας νέους θεσμούς. (Λεοντίδου Λ.: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.,σελ 203-204)

Ιδρύεται επίσης, η Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής που βοηθά τη Μικτή Επιτροπή (4 μέλη από την Ελλάδα και 4 από την Τουρκία) για την εκτίμηση και τη ρευστοποίηση της αστικής και αγροτικής περιουσίας των «ανταλλάξιμων». Επί πλέον, διάφοροι κρατικοί οργανισμοί, με επικεφαλής το Υπουργείο Πρόνοιας και την Υπηρεσία Δημοσίων Κτημάτων, προωθούν την αυτοστέγαση σε οικοπέδα με χαμηλές τιμές. (Λεοντίδου Λ.: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.,σελ 203-204)

Προς το τέλος της δεκαετίας του '20, παρατηρούμε και την Εθνική τράπεζα της Ελλάδας, που αποτελεί στην ουσία προέκταση του κρατικού μηχανισμού, να αναλαμβάνει τμήμα της προσφυγικής αποκατάστασης, ιδιαίτερα με το θεσμό των «ανταλλάξιμων». Στις 5/5/1925 το κράτος της μεταβίβασε την άσκηση δικαιώματος ιδιοκτησίας πάνω σε όλα τα ακίνητα που εγκατέλειψαν οι Τούρκοι. Το στεγαστικό της έργο περιελάμβανε τόσο αποζημίωση των προσφύγων στο πλαίσιο των «ανταλλάξιμων», όσο και στην παροχή οικοπέδου και στέγης. (Μαλανδρής Γ. :Η Μικρασιατική Καταστροφή, 1^η έκδοση. Εκδόσεις κέντρο μικρασιατικών σπουδών. Αθήνα 2007.,σελ. 132)

Η πληθώρα των φορέων προσφυγικής αποκατάστασης ήταν εμφανής ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της έλευσης των προσφύγων. Το Υπουργείο Πρόνοιας δρούσε παράλληλα με το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων. Στα τρία χρόνια που λειτούργησαν μαζί κατασκεύασαν 22.337 οικήματα στην Ελλάδα. Το Υπουργείο Πρόνοιας συνεχίζει το έργο του όλη την περίοδο, ενώ το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων δρούσε μέχρι το Μάιο του 1925, παρ' όλο που η ΕΑΠ συστάθηκε για να αντικαταστήσει και παρέλαβε, ημιτελές το έργο του.

Σε άμεση συνάρτηση με την ΕΑΠ ιδρύθηκε, με το ΝΔ της 14/7/1927, Υπηρεσία Διαχείρισεως Αστικών Προσφυγικών Συνοικισμών για την ολοκλήρωση των ημιτελών κατοικιών.

Τη δεκαετία του 1920 ψηφίστηκαν θεμελιώδεις νόμοι για την έκτοτε πολεοδόμηση και την οικιστική ανάπτυξη στη μεταπολεμική Ελλάδα. Αναφέρονται οι πέντε σπουδαιότεροι.

Α) το ΝΔ 17/7/1923 «περί σχεδίων πόλεων, κωμών και συνοικισμών του κράτους και οικοδομής αυτών» δημιούργησε το όλο πλαίσιο του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού.

Β) ο νόμος 3741/1929 «περί της ιδιοκτησίας κατά ορόφους» θεσμοποίησε την οριζόντια ιδιοκτησία (αντί της ιδιοκτησίας κατά οικόπεδο), γενικεύοντας έναν θεσμό που μέχρι τότε ίσχυε τοπικά στα Ιόνια νησιά, την Κρήτη και τη Σάμο και αποτέλεσε τη βάση της αστικής πολυκατοικίας.

Γ) Αμέσως μετά εκδόθηκε διάταγμα «περί γενικού οικοδομικού κανονισμού του κράτους», που καθόριζε για όλη τη χώρα κοινούς κανόνες για τη δόμηση των κτιρίων.

Δ) Δυο νόμοι για την κατοικία απευθύνθηκαν στα υψηλότερα και τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα, αντίστοιχα. Ο νόμος της 15/11/1923 «περί των οικοδομικών συνεταιρισμών» δημοσίων υπαλλήλων, όπως συμπληρώθηκε από το νόμο 4202/1929, καθόρισε τόσο τη λειτουργία του νέου θεσμού των συνεταιρισμών, όσο και τις προνομιούχες ομάδες στον ελλαδικό αστικό χώρο.

Ε) Τέλος, και το ΝΔ 12/5/1925 «περί ανεγέρσεως ευθηνών οικιών» ήταν σημαντικό για τη λαϊκή κατοικία. (Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.,σελ.203)

6.3.1 Η Επιτροπή Αποκατάστασης των Προσφύγων

Οι πρόσφυγες ήταν δημιουργικός και δραστήριος πληθυσμός. Κατάφεραν να επιζήσουν σε μια περίοδο οικονομικής ύφεσης κι έδωσαν νέα πνοή στην ελληνική κοινωνία και οικονομία. Μετά το 1924 η αποκατάσταση των προσφύγων εισέρχεται σε νέα φάση και εποπτεύεται από την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ), τυπικά αυτόνομο υπερεθνικό οργανισμό, που όμως λειτουργεί κάτω από την άμεση εποπτεία της Κοινωνίας των Εθνών σε συμφωνία με την ελληνική κυβέρνηση. Η ΕΑΠ αναλαμβάνει μια «επική επιχείρηση» για την αποκατάσταση των προσφύγων στην ύπαιθρο και στα αστικά κέντρα και διαλύεται το 1930, όταν οι πόροι της εξαντλούνται. Είναι ο πιο σημαντικός οργανισμός, που ασχολείται με την εγκατάσταση των προσφύγων, απολαμβάνει πλήρους αυτονομίας και ελευθερίας στις κινήσεις της και παραχωρεί γαίες και κεφάλαια. (Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.)

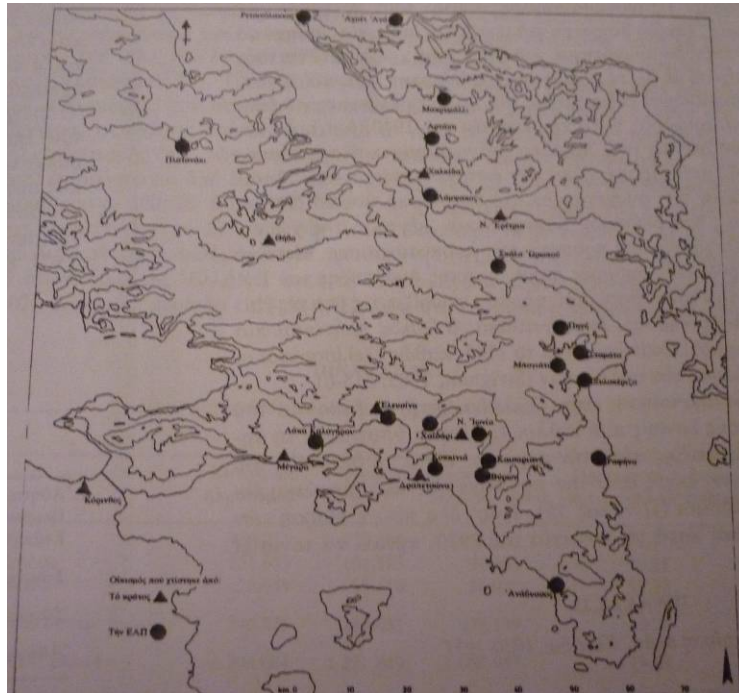
Νέος αγροτικός αναδασμός εξαγγέλθηκε το 1917, πριν από την άφιξη των προσφύγων. Η νομοθεσία που θεσπίστηκε το 1917 και το 1922 όμως εφαρμόστηκε μόνο μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, με το επαναστατικό διάταγμα της 14^{ης} Φεβρουαρίου 1923. Σύμφωνα με τους όρους του Πρωτοκόλλου της Γενεύης, η ελληνική κυβέρνηση αναλάμβανε να εκχωρήσει προς την ΕΑΠ εκτάσεις το λιγότερο 5 εκατομμυρίων στρεμμάτων κατάλληλες για τους σκοπούς της ΕΑΠ ως προς την ποιότητα και την τοποθεσία.

Την επομένη της Καταστροφής η Ελλάδα, και κυρίως η Αθήνα, είναι πλημμυρισμένη από προσωρινά καταλύματα, με όλη την αθλιότητα που αυτά παρουσιάζουν. Η ΕΑΠ διαγράφει από τη συλλογιστική της κάθε σκέψη παράτασης της προσωρινής στέγασης και καταργεί κάθε δραστηριότητα πρόχειρου καταλύματος. Κατασκευάζει αποκλειστικά μόνιμη στέγη. . (Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.)

6.4 Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ

Κύρια επίπτωση του έργου της ΕΑΠ ήταν ο νέος εποικισμός του ελλαδικού χώρου, που μετέβαλε ριζικά τις διαδικασίες αστικοποίησης. Στην ύπαιθρο εμφανίστηκαν πολλοί νέοι αγροτικοί οικισμοί απομακρυσμένοι και δυσπρόσιτοι, ιδίως στη Βόρεια Ελλάδα, όπου χωροθετήθηκε πάνω από το 80% των αγροτικών οικισμών. Δημιουργήθηκαν περίπου 2.000 οικισμοί, κατά τα $\frac{3}{4}$ προσαρτημένοι σε υφιστάμενα χωριά και οι υπόλοιποι νέοι, και στεγάστηκαν περί τις 150.000 οικογένειες. Η πυκνότητα νέων οικισμών είναι πολύ μικρότερη γύρω από την πρωτεύουσα. Στις πόλεις οι πρώτοι οικισμοί ήταν μάλλον προσωρινοί, αφού τα κύματα προσφύγων έφταναν σταδιακά. Η διαδικασία αστικοποίησης διέρχεται αρχικά από μια φάση αστάθειας, καθώς οι πρόσφυγες περιπλανώνται. (Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.)

Το 1928, όταν πια σταματούν αυτές οι μετακινήσεις, η κατανομή του ελληνικού αστικού πληθυσμού έχει διαμορφωθεί ως εξής: ντόπιοι 39%, πρόσφυγες 27,7%, εσωτερικοί μετανάστες 33,3%. Η Αθήνα, ο Πειραιάς και η Θεσσαλονίκη ήταν τα σημαντικότερα αστικά συγκροτήματα στη διαδικασία αποκατάστασης των προσφύγων. Το διάστημα 1920-28 ο πληθυσμός της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας διπλασιάστηκε, εμφανίζοντας μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης 7,4%, μοναδικό στα χρονικά της πόλης και ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης αποτελείται κατά 39,7% από πρόσφυγες. (Εικ. 16 - Προσφυγική αποκατάσταση στην Αττική 1923 - 1926) Βέβαια, η αστική «έκρηξη» της πρωτεύουσας δεν οφείλεται αποκλειστικά στους πρόσφυγες. Ο ταχύτατος μέσος ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης 7,4% δημιουργήθηκε κατά 4,4% από πρόσφυγες και κατά 3,0% από γηγενείς πληθυσμούς. Επίσης, χαρακτηριστική της μεταστροφής από την αστικοποίηση στην υπαιθροποίηση, είναι η μεταβολή των συσχετισμών στο θεσσαλικό αστικό δίκτυο. Ίσως τότε καρποφορούσε η μεγάλη αγροτική μεταρρύθμιση, συγκρατώντας τον πληθυσμό στην ύπαιθρο. Πρόκειται για μια διαδικασία «αγροτοποίησης». (Γαβρά Ελ. : Αγροτικός Χώρος Και Κατοικία Στον Πόντο Από Τον 19^ο Αιώνα Ως Τις Αρχές Του 20^{ου} αιώνα. 1^η έκδοση. Εκδοτικός οίκος Κυριακίδη Α.Ε.. Θεσσαλονίκη, 1998.) Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.)

Εικ. 16 – Προσφυγική αποκατάσταση στην Αττική 1923 – 1926 (Λεοντίδου Λ., 1989)

Παρ' όλο που η εισροή των προσφύγων ήταν εντυπωσιακή κατά τη δεκαετία του 1920, πρέπει να τονιστεί και η σημασία της επόμενης δεκαετίας. Η πρωτεύουσα εξελίσσεται σε πολεοδομικό συγκρότημα που ξεπερνά το ένα εκατομμύριο κατοίκους κατά τη δεκαετία του 1930, ενώ ενισχύεται η πρωτοκαθεδρία της στο ελληνικό αστικό δίκτυο. Το συγκρότημα Αθήνας – Πειραιά μεταβάλλεται ριζικά και η κυριαρχία του στο ελληνικό οικιστικό δίκτυο προσεγγίζει, ολοένα και οξύτερα, τις σχέσεις που δίνονται από το νόμο της αστικής πρωτοκαθεδρίας. (Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.)

Η χωροθετική πολιτική που υιοθέτησε η ΕΑΠ στην Αθήνα έμελλε να αλλάξει ριζικά το μοντέλο της οικιστικής επέκτασης για τις επόμενες δεκαετίες. Με την οικιστική ανάπτυξη και την επέκταση της υποδομής, η ανθρωπογεωγραφική δομή του Αττικού λεκανοπεδίου άλλαξε ριζικά. Μετά το 1922, κυριολεκτικά από τη μια μέρα στην άλλη, η Αθήνα και ο Πειραιάς περιτριγυρίστηκαν από συνοικισμούς και συνενώθηκαν σε ενιαίο πολεοδομικό συγκρότημα.

Η περιαστική περιοχή ήταν σχεδόν ακατοίκητη ως το 1922. Μεγάλες κενές εκτάσεις αποσυνέδεαν την Αθήνα από τον Πειραιά, ενώ στα βόρεια διασπείρονταν τα μοναδικά μικρά χωριά και τα νέα θέρετρα της αστικής τάξης. Οι αριθμοί μαρτυρούν ταχύτατη ανάπτυξη των προαστίων. Με την έλευση των προσφύγων, οι παρυφές της πόλης ξαφνικά ζωντανεύουν και οι προσφυγικοί συνοικισμοί και τα βόρεια προάστια αναπτύσσονται σταθερά καθ' όλη την περίοδο του μεσοπολέμου. (Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.)

6.5 Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Στα μέσα της δεκαετίας του 1920, οι ελπίδες για «απογείωση» της ελληνικής οικονομίας δεν ήταν αβάσιμες. Οι πρόσφυγες είχαν τονώσει την οικονομική δραστηριότητα. Στον αγροτικό τομέα εφάρμοζαν για πρώτη φορά την αμειψισπορά και την πολυκαλλιέργεια και εισήγαγαν νέα φυτά, δίνοντας το παράδειγμα στους συντηρητικούς Έλληνες αγρότες. Η συντριπτική πλειοψηφία των προσφύγων προερχόταν από απασχολήσεις σχετικές με το εμπόριο, τη βιομηχανία και τα ελεύθερα επαγγέλματα. Στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας, οι πρόσφυγες έτειναν να υπερεκπροσωπούνται στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία, καθώς και στη γενική κατηγορία των εργατοϋπαλλήλων. (Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.)

Πέρα από την είσοδο των προσφύγων, η ελληνική βιομηχανία ωφελήθηκε από σειρά ευνοϊκών συγκυριών, όπως οι πόλεμοι, η προστατευτική πολιτική, η υποτίμηση του νομίσματος. Η βιομηχανική «έκρηξη» εκπλήσσει. Κατά το διάστημα 1923 – 1939, η ακαθάριστη αξία της παραγωγής στη μεταποιητική βιομηχανία επεκτεινόταν με μέσο ετήσιο ρυθμό 5,5% κατά κεφαλή, πράγμα που διαφοροποιούσε την Ελλάδα από τις συνθήκες στασιμότητας στην υπόλοιπη Ευρώπη. (Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.)

Η έλευση των προσφύγων είχε ακόμα εντονότερες επιπτώσεις στους τομείς της οικοδόμησης και των τεχνικών έργων. Η κυβέρνηση είχε εγκαινιάσει ένα σωτήριο πρόγραμμα δημοσίων έργων, στο οποίο συμπεριλαμβάνονταν τα δίκτυα άρδευσης και ύδρευσης, η επέκταση του ηλεκτροφωτισμού, η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, τα αστικά μεταφορικά μέσα. Επίσης, η οικοδόμηση έδωσε ώθηση και στις βιομηχανίες οικοδομικών υλικών. Η επέκταση των δικτύων παροχής ηλεκτρικής ενέργειας, ύδρευσης και συγκοινωνιών, καθώς και η συγκέντρωση άφθονου εργατικού δυναμικού, κατέστησαν το πολεοδομικό συγκρότημα Αθήνας – Πειραιά πρόσφορο για ταχύτατη βιομηχανική ανάπτυξη. (Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.)

Οι πρώτοι προσφυγικοί συνοικισμοί της Αθήνας και του Πειραιά εξελίχθηκαν σε βιομηχανικές κοινότητες, χάρη στην πρωτοβουλία των προσφύγων και την πολιτική της ΕΑΠ. Από το 1926, λειτουργούν ήδη 36 βιομηχανικές επιχειρήσεις, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται 27 ταπητοβιομηχανίες, 4 υφαντήρια, (Εικ.17 - Υφαντήριο) ένα εργοστάσιο χρωστικών και χημικών προϊόντων, μια σοκολατοποιία, ένα εργοστάσιο που παράγει καρφιά, και εργαστήρια

κεραμικής, ενώ κατασκευάζεται ήδη ένα εργοστάσιο ελαστικών. Επίσης, οι τρόποι που επέλεξαν οι αρχές για να συνδράμουν τους πρόσφυγες, συντέλεσαν στην ταχύτερη ανάπτυξη μικρών επιχειρήσεων, ανεξάρτητων βιοτεχνών και μικροεπαγγελματιών. (Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.)

Εικ.17 - Υφαντήριο. (Μάργαρης Ν., 2007)

Πολλοί παραγωγικοί συνεταιρισμοί προτίμησαν να εγκατασταθούν στη μοναδική μεγάλη αγορά της χώρας. Καθώς ο νόμος 3142 δεν περιλάμβανε καμιά ειδική διάταξη για τη ρύθμιση της περιφερειακής δομής του ελλαδικού χώρου, το 30% των δανείων είχαν χορηγηθεί στην Αθήνα και στον Πειραιά το 1926. Ενισχύθηκε κυρίως η ταπητουργία, η αγγειοπλαστική, η κεντητική κι ευνοήθηκαν βιοτέχνες, αγγειοπλάστες, χλωματάδες, αργυροχόοι, βυρσοδέφες, τεχνίτες που επεξεργάζονταν τον καπνό, το κερύ και πιλοποιοί. (Εικ.18 - Εγκαταλελειμμένη Βιοτεχνία στο Κερατσίνι) (Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.)

Εικ.18 - Εγκαταλελειμμένη Βιοτεχνία στο Κερατσίνι (Προσωπικό Υλικό)

6.6 ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Η μελέτη της διάρθρωσης του ενεργού πληθυσμού της Ελλάδας κατά επαγγέλματα, κοινωνικά στρώματα και τάξεις είναι πολύ σύνθετο ζήτημα, ακόμα και για τα μεταπολεμικά χρόνια, οπότε οι απογραφές γίνονται πιο αξιόπιστες. Στο σημείο αυτό αξίζει να κάνουμε μια διεξοδικότερη διερεύνηση για την αρχή της στεγαστικής πολιτικής στους πρόσφυγες. (Λεοντίδου Λ.: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.,σελ.185)

Μετά την εισχώρηση τους στην Ελλάδα, αποκαθίστανται κατ' αναλογία με την προγενέστερη οικονομική και κοινωνική τους κατάσταση. Υπήρχαν διάφοροι τύποι συνοικιών: κεντρικές φτωχογειτονίες, σφήνες φτώχειας, βιομηχανικοί συνοικισμοί και περιφερειακοί συνοικισμοί. Διαφοροποιημένες είναι οι κατοικίες του ενός οικισμού ως προς τις κατοικίες του άλλου, τόσο στο εμβαδόν όσο και στη λειτουργική πληρότητα και την κατασκευή. Διακεκριμένων κοινωνικοοικονομικών επιπέδων είναι και το ανθρώπινο δυναμικό που καταλαμβάνει τους χώρους κατοικίας. (Μαλανδρής Γ. :Η Μικρασιατική Καταστροφή, 1^η έκδοση. Εκδόσεις κέντρο μικρασιατικών σπουδών. Αθήνα 2007.,σελ. 130-131)

Δημιουργήθηκαν έτσι δύο τύποι αυτοστέγασης: των άπορων προσφύγων, που έχτιζαν παραγκουπόλεις, και των πιο εύπορων, που εγκαταστάθηκαν σε πιο κεντρικές περιοχές και οικόπεδα αγορασμένα από την ΕΑΠ και την ΕΤΕ. (Εικ.19 - Προσφυγική κατοικία στη Νέα Ιωνία, Εικ. Π.9, Π.10, Π.11, Π.12 – βλ. παράρτημα) Ανίσχυροι οικονομικά οι πρόσφυγες της μιας γειτονιάς, μικροτεχνίτες και μικροαστοί οι άλλοι και με προοπτικές εργασιακής αποκατάστασης και κοινωνικής ανόδου. (Λεοντίδου Λ.: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.,σελ.213-214)

Το Υπουργείο Πρόνοιας πραγματοποιούσε τη στέγαση δωρεάν, το Ταμείο Περιθάψεως Προσφύγων χρέωνε κάποιο συμβολικό ενοίκιο, ενώ η ΕΑΠ παρείχε μόνιμες κατοικίες που ενοικιάζονταν ή συνηθέστερα πωλούνταν. Σε πρόσφυγες που είχαν την δυνατότητα να χτίσουν μόνοι τους τα σπίτια τους, παραχωρήθηκαν οικόπεδα και δάνεια. Παραχωρήθηκε, ακόμα, γη σε συνεταιρισμούς με τον όρο να οικοδομηθεί μέσα σ' έναν χρόνο. Το 70% των προσφυγικών οικογενειών στα ελληνικά αστικά κέντρα βρέθηκαν να ζουν σε προσφυγικούς οικισμούς μέχρι το 1927 και το 30% σε ιδιωτικές κατοικίες. Η πλειοψηφία των οικογενειών της πρωτεύουσας ζούσε σε κατοικίες που αγοράστηκαν ή νοικιάστηκαν με δικά τους έξοδα. Ακολουθούσαν οικογένειες σε οικισμούς, που έχτισαν οι πρόσφυγες μόνοι τους με κατοικίες αλλά και χαμόσπιτα και τρώγλες. (Εικ.20 - Προσφυγική κατοικία στο Κερατσίνι, Εικ.21 - Προσφυγική κατοικία στη Νίκαια, Εικ. Π.1, Π.2, Π.3, Π.4, Π.5, Π.6, Π.7, Π.8 – βλ. παράρτημα) Μικρό μόνο ποσοστό

των προσφύγων ζούσε σε αποθήκες, εργοστάσια, δημόσια κτίρια και σκηνές. Μεγάλο όμως ποσοστό των προσφύγων των ελληνικών αστικών κέντρων, ζούσαν σε «ακατάλληλες» κατοικίες, δηλαδή σε στρατώνες, στρατιωτικά παραπήγματα, εργαστήρια, σχολεία, τζαμιά, σκηνές και τρώγλες κάθε είδους. (Λεοντίδου Λ.: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989, σελ. 215-216)

Εικ.19 - Προσφυγική κατοικία στη Νέα Ιωνία (Προσωπικό Υλικό)

Εικ.20 - Προσφυγική κατοικία στο Κερατσίνι (Προσωπικό Υλικό)

Εικ. 21 - Προσφυγική κατοικία στη Νίκαια (Προσωπικό Υλικό)

6.7 ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

Παρά το διωγμό, τις κακουχίες και τις αρρώστιες το ταλαιπωρημένο πλήθος κατάφερε να ανακτήσει τις δυνάμεις του και την αξιοπρέπεια του και να κάνει μία νέα αρχή. Έτσι αντί να μαντρώνονται σε σκηνές, αντίσκηνα, σχολεία, εκκλησίες και θέατρα, οι πρόσφυγες άρχισαν να χτίζουν μόνοι τους τις γειτονιές και τα προάστια τους.

Όσοι είχαν γεννηθεί στη Μικρά Ασία γνώριζαν καλά τη τέχνη του πηλού που στην Ελλάδα το εύρισκαν σε αφθονία. Οι γέροι μάζευαν τα άχυρα, οι γυναίκες τα ανακάτευαν με πηλό και τα έκοβαν σε πλίθους, ενώ τα παιδιά κουβαλούσαν τα πηλοφόρια. Οι τοίχοι υψώνονταν χάρη στη βασική προσφυγική αρχή «ο ένας βοηθά τον άλλο και όλοι τον ένα». (Μάργαρης Ν. :1922, Ο Μεγάλος Ξεριζωμός, National Geographic, Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη. Αθήνα 2007, σελ. 85)

Στο πολεοδομικό επίπεδο, η Αθήνα αναπτύσσεται ραγδαία, και αυτό είναι φυσικό, ένας πληθυσμός που διπλασιάζεται σε δέκα χρόνια προφανώς δημιουργεί μεγάλες αλλαγές στη πόλη. Νέες συνοικίες δημιουργούνται σε όλη τη περίμετρο της πόλης, που όμως ακολουθούν τις τάσεις που είχαν προδιαγραφεί ήδη από τη γέννηση της πόλης στην Οθωμανική περίοδο. Προσφυγικές συνοικίες, οι «συνοικισμοί» όπως ονομάστηκαν, δημιουργήθηκαν κυρίως στις δυτικές περιοχές και κοντά στις βιομηχανικές εγκαταστάσεις, αλλά και όπου δεν υπήρχε βιομηχανία, αυτή εγκαταστάθηκε δίπλα και ανάμεσα σε στους χώρους των συνοικισμών των προσφύγων. Έτσι, μεγάλες μάζες προσφύγων εγκαταστάθηκαν στην περιοχή Νέας Ιωνίας όπου υπήρχαν δημόσια κτίσματα (Νέα Ιωνία, Νέα Χαλκηδόνα, Νέα Φιλαδέλφεια, Περισσός) και εκεί αναπτύχθηκε στην συνέχεια βιομηχανία, κυρίως ταπητουργία και υφαντουργία στην οποία ήταν εξοικειωμένοι οι πρόσφυγες. (Σαρηγιάννης Γ. : Αθήνα 1830 - 2000, Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Συμμετρία. Αθήνα 2000, σελ. 104-106)

Μία άλλη συγκέντρωση ήταν κοντά ήδη στις βιομηχανικές περιοχές της Αθήνας, Ταύρος, Δουργούτι, Χαροκόπου και του Πειραιά, Κορυδαλλός, Κοκκινιά, Κερασίни, Δραπετσώνα. Άλλες συγκεντρώσεις ήταν εκτός πόλης αλλά και εκτός βιομηχανίας, όπως το Περιστέρι, και το Αιγάλεω που πολύ αναπτύχθηκε και εκεί η βιομηχανία ενώ σε άλλες περιοχές οι οικισμοί εγκαταστάθηκαν απλά έξω από την πόλη (Καισαριανή, Υμηττός, Βύρωνας, Νέα Καλλιπατείρα, οι κάτοικοι των οποίων κατά μεγάλο μέρος απασχολήθηκαν στα γύρω λατομεία ή γενικά στην πόλη ως οικοδόμοι).

Τέλος δημιουργήθηκαν και οικισμοί προσφύγων που είχαν κάποια οικονομική επιφάνεια, όπως στη Νέα Σμύρνη.

Από την άλλη μεριά, δημιουργήθηκαν οικισμοί βάσει σχεδίου για μεσοαστικά και μικροαστικά στρώματα, όπως στην Ηλιούπολη, και τέλος, κηπουπόλεις μελετημένο ρυμοτομικό σχέδιο για τα ανώτερα στρώματα της αστικής τάξης, έγιναν στο Ψυχικό, τη Φιλοθέη και την Εκάλη. (Σαρηγιάννης Γ. : Αθήνα 1830 - 2000, Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Συμμετρία. Αθήνα 2000, σελ. 104-106)

Το υπόλοιπο μέρος του πληθυσμού κατέλαβε τη φυσιολογική αύξηση της έκτασης του υφιστάμενου σχεδίου της πόλης, επεκτείνοντας τις ήδη κατοικημένες περιοχές Παγκρατίου, Κυψέλης, Αμπελοκήπων, Καλλιθέας κα.

Αυτό που θα πρέπει να σημειωθεί είναι ότι το μεγάλο μέρος του εισρέοντος πληθυσμού, κυρίως των μεγαλοαστών και μεσοαστών από την επαρχία ή το εξωτερικό, πύκνωνε την κεντρική περιοχή της Αττικής (Κολωνάκι, Σταδίου, Πατησίων) δημιουργώντας μια νέα μορφή κατοικίας, έντονα εμπορευματοποιημένη, την πολυκατοικία. (Σαρηγιάννης Γ. : Αθήνα 1830 - 2000, Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Συμμετρία. Αθήνα 2000, σελ. 104-106)

Τόσο η εντονότερη καπιταλιστικοποίηση της χώρας όσο και η στροφή σε μη παραγωγικές δραστηριότητες δημιούργησαν μια ισχυρή επενδυτική τάση στην κατοικία. Έτσι, το 1929 δημοσιεύεται ο νόμος 3741 «περί οριζοντίου ιδιοκτησίας» που επιτρέπει την κατάτμηση του κτίσματος σε ανεξάρτητες εμπορικά μονάδες – τα διαμερίσματα – και αμέσως μετά, το 1930 ο Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός που επιτρέπει απαράδεκτα υψηλούς συντελεστές εκμετάλλευσης. (Σαρηγιάννης Γ. : Αθήνα 1830 - 2000, Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Συμμετρία. Αθήνα 2000, σελ. 104-106)

6.7.1. Παράδειγμα προσφυγικών πολυκατοικιών

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι προσφυγικές πολυκατοικίες στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας. (Εικ.22,23 - Προσφυγικές κατοικίες στη Λ. Αλεξάνδρας) Πρόκειται για 8 τριώροφες πολυκατοικίες με 228 διαμερίσματα που κτίστηκαν το 1936, από επώνυμους αρχιτέκτονες, σύμφωνα με τις αρχές του μοντέρνου κινήματος, στα πλαίσια ενός προγράμματος "εκκαθάρισης τρωγλών" για να στεγαστούν πρόσφυγες του '22. Αυστηρά ωφελμιστικά κτίρια, στη γραμμή του γερμανικού φονξιοναλισμού, απλά παραλληλεπίπεδα κατασκευασμένα με πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος και επιχρισμένη λιθοδομή, χωρίς ίχνος διακόσμησης. Στον σχεδιασμό τους τηρήθηκαν όλοι οι κανόνες υγιεινής- καλός φωτισμός και αερισμός και το σύνολο των κτισμάτων τοποθετήθηκε σε μια έκταση 14,5 στρεμμάτων. Σήμερα αυτό το κομμάτι της Αθήνας λόγω του διαφορετικού τρόπου δόμησης, συμπυκνώνει μνήμες και ιστορία, και αποτελεί - ταυτόχρονα, μια πολύτιμη ανάσα διαφοράς, σε σχέση με την πυκνοδομημένη πόλη. Περιλαμβάνει στοιχεία ποιότητας, όχι μόνο για τους κατοίκους του, αλλά για όλη την πόλη, παρ' όλη την σημερινή εικόνα της υποβάθμισης, που το σκεπάζει.

Εικ.22,23 - Προσφυγικές κατοικίες στη Λ. Αλεξάνδρας (Προσωπικό Υλικό)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΩΝ ΚΑΤΟΙΚΙΩΝ

1. Η περίπτωση της Νίκαιας

Εικ. Π.1, Π.2 - Χαμόσπιτα, τρώγλες

Εικ. Π.3 - Χαμόσπιτα, τρώγλες

Εικ. Π.4,Π.5 - Χαμόσπιτα, τρώγλες

Εικ. Π.6 - Φτωχογειτονιά

2. Η περίπτωση του Κερασινίου

Εικ. Π.7 - Χαμόσπιτα, τρώγλες

Εικ. Π.8 - Χαμόσπιτα, τρώγλες

3. Η περίπτωση της Νέας Ιωνίας

Εικ. Π.9 - Προσφυγικοί συνοικισμοί

Εικ. Π.10 - Προσφυγικοί συνοικισμοί

Εικ. Π.11 - Προσφυγικοί συνοικισμοί

Εικ. Π.12 - Προσφυγικοί συνοικισμοί

4. Η περίπτωση της Πεύκης

Εικ. Π.13 - Προσφυγικά κτίσματα σε δασική περιοχή

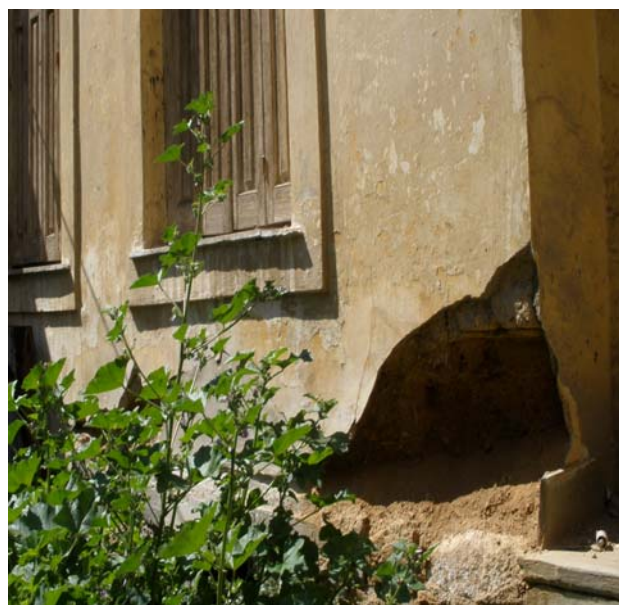

Εικ. Π.14, Π.15 - Προσφυγικά κτίσματα σε δασική περιοχή

Λεπτομέρειες κατασκευής

Εικ. Π.16 - Τοιχοποιία, υλικά (πέτρες, ξύλα, χώμα, φύλλα αλουμινίου)

Εικ. Π.17, Π.18 - Τοιχοποιία, υλικά

Εικ. Π.19 - Τοιχοποιία, υλικά (πέτρες, ξύλα, χώμα)

Εικ. Π.20, Π.21 - Λεπτομέρειες στο εσωτερικό του σπιτιού (δωμάτιο, κουζίνα)

Εικ. Π.22 - Λεπτομέρειες στο εσωτερικό του σπιτιού (κουζίνα σκεύη)

Εικ. Π.23, Π.24 - Λεπτομέρειες στο εσωτερικό του σπιτιού (κουζίνα σκεύη, στέγη)

7. ΥΠΟΣΚΑΦΗ ΤΕΧΝΙΚΗ

I. Ορισμός και θέσεις υπόσκαφων

Το υπόσκαφο είναι ένας στενόμακρος χώρος λαξευμένος μέσα στο βράχο, με θολωτή οροφή και στενή πρόσοψη. Πρόκειται για "αρνητικές" κοιλότητες μέσα στη γη που δίνουν στους ανθρώπους την δυνατότητα να αναπτύξουν πολλές από τις δραστηριότητες τους.

Τα υπόσκαφα είναι ένας τύπος κτιρίου που αναπτύχθηκε σε όλο τον κόσμο σε διάφορες περιοχές με παρόμοιο κλίμα όπως στη Μεσόγειο, την Κίνα, την κεντρική Αμερική όπου το επέτρεπε το έδαφος, το οποίο έπρεπε να είναι μαλακό και χωρίς υγρασία και με το κλίμα να παίζει καθοριστικό ρόλο. (Στασινόπουλος Θ. : Σαντορίνη – Μια Σύντομη Εισαγωγή. Σημειώσεις καθηγητού Ε.Μ.Π. Αθήνα 2002.)

II. Αίτια δημιουργίας και χρήσης υπόσκαφων κτισμάτων

Γενικότερα, τα αίτια δημιουργίας των υπόσκαφων είναι ποικίλα και αλλάζουν σε βάθος χρόνου ανάλογα με την περιοχή και τις περιστάσεις.

Ο κυριότερος παράγων δημιουργίας των υπόσκαφων ήταν ο οικονομικός. Είτε πρόκειται για κατοικίες, είτε για ναούς, είτε για βοηθητικούς χώρους, η δημιουργία αυτών απαιτούσε πολύ μικρότερο κόστος και λιγότερο χρόνο σε περίπτωση που αυτά γίνονταν υπόσκαφα.

Ο φόβος των πειρατικών επιδρομών ήταν βασικός παράγοντας στη δημιουργία και χωροθέτηση των υπόσκαφων μακριά από τη θάλασσα, πάνω σε απόκρημνες πλαγιές ή σε απόκρυφες εσοχές μεταξύ λόφων. (Κολύμβα Κ. :Οία, Τόπος Και Ιστορία. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Αρμός. Αθήνα 2001.)

Ποικίλα αίτια οδήγησαν σε πυκνή δόμηση, όπου επέτρεπε η δημιουργία ενός υπόσκαφου οικισμού με στενούς δρόμους και μικρά κτίσματα, όπως είναι , η άμυνα, η προστασία από τον άνεμο και το λιοπύρι, η αύξηση του πληθυσμού, η στενότητα του διαθέσιμου χώρου, η οικονομία των υλικών, ή η κοινωνικότητα. (Κολύμβα Κ. :Οία, Τόπος Και Ιστορία. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Αρμός. Αθήνα 2001.)

Η ιδιομορφία του εδάφους (μαλακό και με μεγάλη πλαστιμότητα) επέτρεπε να υπάρχουν κτίσματα υπόγεια και σε τόσο στενή συνύπαρξη ώστε δε διακρίνεται που σταματάει η μια ιδιοκτησία και που αρχίζει η άλλη. Πράγμα που έδινε στους ανθρώπους ένα αίσθημα σιγουριάς και ασφάλειας. (Στασινόπουλος Θ. : Σαντορίνη – Μια Σύνομη Εισαγωγή. Σημειώσεις καθηγητού Ε.Μ.Π. Αθήνα 2002.)

Υπάρχουν και κοινωνικά αίτια που ανά περιόδους έστρεψαν το ενδιαφέρον του κόσμου στη δημιουργία και τη χρήση υπόσκαφων κτισμάτων (κυρίως κατοικιών). Κάποιες ομάδες με χαμηλό οικονομικό επίπεδο, με διαφορετικά πιστεύω και πεποιθήσεις αποκλείονταν από το σύνολο με αποτέλεσμα να καταφεύγουν στην υπόσκαφη διαμονή, είτε λόγω έλλειψης χρημάτων είτε λόγω εκδήλωσης διαμαρτυρίας.

Σταθμό για την ιστορία των υπόσκαφων απετέλεσαν οι μεγάλες φυσικές καταστροφές (σεισμοί, τσουνάμι). Τα υπόσκαφα σπίτια παρέχουν έντονη αντισεισμική προστασία με πολύ χαμηλό κόστος δημιουργίας και συντήρησης. (Στασινόπουλος Θ. : Σαντορίνη – Μια Σύνομη Εισαγωγή. Σημειώσεις καθηγητού Ε.Μ.Π. Αθήνα 2002.)

Εκτός των άλλων, υπήρξαν και θρησκευτικά αίτια δημιουργίας υπόσκαφων κτισμάτων. Ο διωγμός των πρώτων χριστιανών τους ανάγκασε να κρυφτούν μέσα σε υπόσκαφες κατοικίες, όπως για παράδειγμα αυτές στη περιοχή της Καππαδοκίας.

III. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΥΠΟΣΚΑΦΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ

Κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα της υπόσκαφης τεχνικής είναι
α) τα υπόσκαφα σπίτια, β) οι υπόσκαφοι και σπηλαιώδεις ναοί,
γ) οι τάφοι (λακκοειδείς – θαλαμοειδείς - θολωτοί) και δ) οι υπόγειες κατασκευές (σήραγγες, ορυχεία, κατακόμβες).

7.1. ΤΑ ΥΠΟΣΚΑΦΑ ΣΠΙΤΙΑ

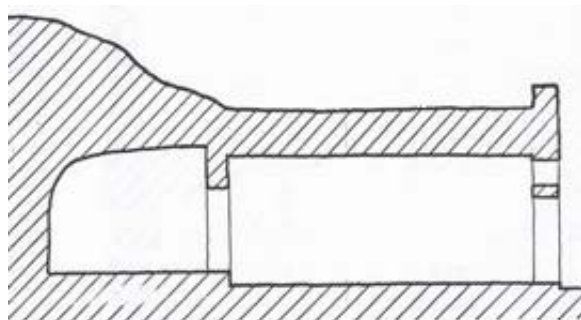
Τα υπόσκαφα και ημιυπόσκαφα σπίτια δημιουργήθηκαν στην αρχαιότητα από τους τρωγλοδύτες. Από την Εποχή των Σπηλαίων η κατασκευή των υπόσκαφων και ημιυπόσκαφων αποτέλεσε την εύκολη λύση για στέγαση και προστασία από τα στοιχεία της φύσης.

Σήμερα, οι υπόσκαφες κατοικίες δεν φιλοξενούν τρωγλοδύτες, αλλά κοινούς ανθρώπους που απολαμβάνουν τα αγαθά του πολιτισμού και της τεχνολογίας για να απλουστεύσουν τη ζωή τους.

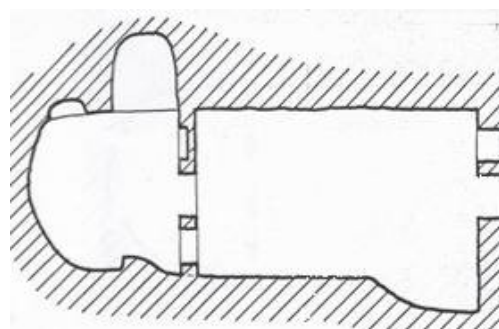
7.1.1. Λεπτομέρειες κατασκευής

Οι παρακάτω λεπτομέρειες κατασκευής αφορούν στις περιπτώσεις υπόσκαφων κατοικιών σε περιοχές τις Ελλάδας.

Το υπόσκαφο σπίτι είναι ένας χώρος λαξευμένος στο βράχο στο μέτωπο της άσπας (εύπλαστη γη, αλλά και ισχυρή ως δομικό υλικό, ανοιχτόχρωμη στάχτη). Συνήθως έχουν μεγάλο βάθος, φτάνουν συχνά τα 10 μέτρα, και αποτελούνται από δυο χώρους. (Εικ.24 - Τομή υπόσκαφου σπιτιού). Ο μπροστινός χώρος, είναι μια στενόμακρη σάλα, που χρησιμοποιείται από όλη την οικογένεια καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας ενώ ο πίσω χώρος αποτελούνταν από ένα ή δύο μικρότερα δωμάτια ως κάμαρες. (Εικ.25 - Κάτοψη υπόσκαφου σπιτιού). (Αντωνιάδης Κ., Βασιλείου Κ. :Φυσικός Δροσισμός Στη Σαντορίνη. Διάλεξη., Στασινόπουλος Θ. : Σαντορίνη – Μια Σύνομη Εισαγωγή. Σημειώσεις καθηγητού Ε.Μ.Π. Αθήνα 2002.)

Εικ.24- Τομή υπόσκαφου σπιτιού (www. google.gr)

Εικ.25 - Κάτοψη υπόσκαφου σπιτιού (www. google.gr)

Η μπροστινή σάλα, συνήθως, ήταν χτιστή ή είχε απλώς χτιστή πρόσοψη, ενώ τα πίσω δωμάτια ήταν κοιλότητες σκαμμένες στη γη. Αυτό εξαρτάται από την οικονομική δυνατότητα του ιδιοκτήτη. Επίσης, χαρακτηριστική είναι η δυνατότητα καλλιέργειας της γης πάνω από την κατοικία.

Στην πρόσοψη των κτιστών σπιτιών, (Εικ.26,27 - Προσόψεις υπόσκαφων σπιτιών) υπάρχουν απαραίτητα για το φωτισμό και αερισμό ανοίγματα. Αυτά είναι συνήθως τοποθετημένα σε σχήμα σταυρού με την πόρτα στη μέση και τα παράθυρα δεξιά και αριστερά αυτής, σε ίση απόσταση. Αρκετές φορές συναντάται φεγγίτης στο πάνω μέρος της πόρτας. (Εικ. Υ.3, Υ.4, Υ.5, Υ.6, Υ.8, Υ.10, Υ.18, Υ.20, Υ.23 – βλ. παράρτημα)

Εικ.26,27 - Προσόψεις υπόσκαφων σπιτιών (Προσωπικό Υλικό)

Παρόμοια ανοίγματα φέρει και ο διαχωριστικός τοίχος, τα οποία όμως δημιουργούν πρόβλημα στον φωτισμό και αερισμό του χώρου που βρίσκεται στο πίσω μέρος της κατοικίας. Συχνά, η λειτουργία των ανοιγμάτων υποβοηθάται με τη δημιουργία ενός φωταγωγού στην οροφή (Εικ.28 - Φωταγωγός στην οροφή.) (Αντωνιάδης Κ., Βασιλείου Κ. :Φυσικός Δροσισμός Στη Σαντορίνη. Διάλεξη.)

Εικ .28 - Φωταγωγός στην οροφή (Προσωπικό Υλικό)

Τα απροστάτευτα από τον ήλιο ανοίγματα φέρουν απλά ξύλινα καφασωτά, που μειώνουν την ηλιακή ακτινοβολία και περιορίζουν τη θάμπωση. Οι σίτες και αργότερα οι ανοιχτόχρωμες κουρτίνες έχουν και αυτές τον ίδιο ρόλο. (Στασινόπουλος Θ. : Σαντορίνη – Μια Σύνομη Εισαγωγή. Σημειώσεις καθηγητού Ε.Μ.Π. Αθήνα 2002.)

Ο φωτισμός και η σχετική τοποθέτηση των πηγών φωτισμού ή πιο συγκεκριμένα, ο φυσικός φωτισμός σε σχέση με τον τεχνητό έχουν την δυνατότητα να εξυψώσουν την ποιότητα του χώρου και να δημιουργούν τα «ορισμένα αισθήματα», δυνατά ή αδύνατα ανάλογα με την συνθετική μας και λειτουργικά δικαιολογημένη επιθυμία μας. Η τομή, αποτελεί για τα περισσότερα κτίρια το πιο βασικό ντοκουμέντο όσον αφορά την ποιότητα του φυσικού φωτισμού στον εσωτερικό χώρο. (Γελαντάλης Κ.: Τεχνοδομικά, Αρχιτεκτονική Και Τεχνολογία Στις Μεγάλες Κατασκευές. Τριμηνιαία τεχνική έκδοση. Έτος Γ', Σεπτέμβριος 1975.)

Οι φέροντες τοίχοι μπορούν να έχουν πάχος 30 – 65 εκατοστά ενώ οι ελεύθεροι τοίχοι, τα στηθαία κλπ. πάχος 20 – 25 εκατοστά. Όλες οι επιφάνειες των τοίχων επιχρίονται με λάσπη (π.χ. μείγμα θηραϊκής γης με νερό) και ορισμένες φορές, για την ενίσχυση της λάσπης, σφηνώνονται μικρά κομμάτια κοκκινόπετρας κατά διαστήματα στον σοβά. (Εικ.29,30 - Εξωτερική τοιχοποιία)

Εικ. 29,30 – Εξωτερική τοιχοποιία (Προσωπικό Υλικό)

Οι εσωτερικοί τοίχοι ήταν καλυμμένοι από κονίαμα άλλοτε μονόχρωμο και άλλοτε επιζωγραφισμένο, ανάλογα με το είδος του πετρώματος που χρησιμοποιούσαν (ασβεστολιθικό, ηφαιστιογενές κλπ.). Τα κονιάματα με άσπα ήταν φτηνά και μεγάλης αντοχής, ενώ η δυσεύρετη ξυλεία ήταν δαπανηρή. Αυτό οδήγησε στην κάλυψη μικρών και μεγάλων ανοιγμάτων με θολωτές κατασκευές. (Στασινόπουλος Θ. : Σαντορίνη – Μια Σύντομη Εισαγωγή. Σημειώσεις καθηγητού Ε.Μ.Π. Αθήνα 2002.)

Το ύψος του χώρου αποτελεί ένα άλλο στοιχείο το οποίο είναι απευθείας συνδεδεμένο με τον άνθρωπο και σε συσχέτισμό με όλα τα άλλα στοιχεία του αρχιτεκτονήματος δημιουργεί αισθήματα ανέσεως ή όχι, κρύου ή ζέστης, καταπίεσης, τρόμου ή φόβου, κλειστοφοβίας, κ.ά. (Γελαντάλης Κ.: Τεχνοδομικά, Αρχιτεκτονική Και Τεχνολογία Στις Μεγάλες Κατασκευές. Τριμηνιαία τεχνική έκδοση. Έτος Γ', Σεπτέμβριος 1975.)

Η οροφή είναι ημικυλινδρική για στατικούς λόγους. Η θολωτή κατασκευή καλύψεως δεν επιτρέπεται να έχει μεγάλα ανοίγματα στους κατά μήκους φέροντες τοίχους, ενώ η πρόσοψη μπορεί να φέρει ελεύθερα οσαδήποτε. (Εικ.31,32 - Ημικυλινδρική οροφή) Το ημικυλινδρικό σχήμα της οροφής βοηθά στην αύξηση του φωτισμού και του αερισμού στο βάθος των κατοικιών. Ο θερμός αέρας συγκεντρώνεται στα ψηλότερα σημεία της οικίας και με τη βοήθεια του φεγγίτη απομακρύνεται, μειώνοντας έτσι το θερμικό φορτίο στο εσωτερικό με λιγότερα ανοίγματα, άρα και μεγαλύτερη στατική ικανότητα του κτίσματος. (Εικ. Υ.19,Υ.29,Υ.41,Υ.45,Υ.48 – βλ. παράρτημα) (Αντωνιάδης Κ., Βασιλείου Κ. :Φυσικός Δροσισμός Στη Σαντορίνη. Διάλεξη.)

Εικ.31,32 - Ημικυλινδρική οροφή (Προσωπικό Υλικό)

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η μεγάλη κλίση του εδάφους οδήγησε σε μια πολεοδομική διάταξη τύπου «ρετιρέ». Η οροφή μιας οικοδομής είναι βεράντα μιας άλλης από πάνω ή ακόμη και κοινόχρηστο πέρασμα. (Εικ.33,34,35 - Πολεοδομική διάταξη τύπου «ρετιρέ») Έτσι δημιουργήθηκε μια ιδιότυπη κατάσταση κατακόρυφης και οριζόντιας ιδιοκτησίας, με ιδιαίτερη ανάγκη σύμπνοιας μεταξύ των γειτόνων σε θέματα κατασκευής, αποχέτευσης, προσπέλασης, κλπ. (Στασινόπουλος Θ. : Σαντορίνη – Μια Σύνομη Εισαγωγή. Σημειώσεις καθηγητού Ε.Μ.Π. Αθήνα 2002.)

Εικ.33 - Πολεοδομική διάταξη τύπου «ρετιρέ» σε οικισμό της Σαντορίνης (Προσωπικό Υλικό)

Εικ.34,35 - Πολεοδομική διάταξη τύπου «ρετιρέ» στον οικισμό της Σαντορίνης (Προσωπικό Υλικό)

Η επιλογή του λευκού χρώματος, όσον αφορά στους Κυκλαδίτικους οικισμούς, δεν είναι καθόλου τυχαία. Το συγκεκριμένο χρώμα έχει ενεργητικά αποτελέσματα στην προστασία του κελύφους, αφού αυτό έχει διαπιστωθεί ότι αντανακλά τις ακτίνες του ήλιου, και συνεπώς δεν συγκρατεί, ούτε μεταφέρει θερμικό φορτίο στο εσωτερικό του κτίσματος. Αντιθέτως όμως, δεν παύει να είναι ενοχλητικό για το δημόσιο χώρο, που λόγω της διάταξης του (διάταξη “ρετιρέ”), υποφέρει από αντηλία. Η επιλογή του ασβέστη έγινε για λόγους οικονομίας και υγιεινής.

Στην περίπτωση των αρχοντικών, (Εικ.36,37 – Καπετανόσπιτα) που παύουν να υπάρχουν οικονομικοί λόγοι προτιμούνται χρώματα όπως η ώχρα και το πορφυρό παρά το ότι είναι πιο απορροφητικά. Σε αυτό συμβάλλει και το ότι τα αρχοντικά δεν είναι υπόσκαφα κτίσματα και έχουν διαμπερή ανοίγματα και μεγάλους χώρους (Εικ. Υ.27 – Χώρος κουζίνας σε παλιά αρχοντική κατοικία στην Οία – βλ. παράρτημα) (Στασινόπουλος Θ. : Σαντορίνη – Μια Σύνομη Εισαγωγή. Σημειώσεις καθηγητού Ε.Μ.Π. Αθήνα 2002.)

Εικ.36,37 - Καπετανόσπιτα (Προσωπικό Υλικό)

Οι αυλές, κυρίως στα Κυκλαδίτικα σπίτια δεν είναι παρά ένα πολύ μικρό τμήμα γης, με λιγοστά άνθη ή λαχανικά. Λίγες είναι οι περιπτώσεις κατοικιών που βρίσκονται στο μέσο κάποιου κτήματος, και συνήθως αυτά βρίσκονται στα περίχωρα των οικισμών.

Το άνυδρο κλίμα και η αλληλουχία των σπιτιών δεν επιτρέπουν την ανάπτυξη μεγάλων δέντρων που δημιουργούν σκιά στο χώρο της αυλής. Αυτό αντισταθμίστηκε με την φύτευση αναρριχητικών φυτών, συνήθως κλιμάτων, βουκαμβίλιας κ.α., που δημιουργούν ίσκιο στον αύλειο χώρο αλλά και συγχρόνως επέτρεπαν τη ροή του αέρα λόγω της μικρής διαμέτρου του κορμού τους.(Εικ.38,39 – Κατασκευή με πέργκολα)

Ταυτόχρονα, τα φυτά, ψύχουν το χώρο λόγω του φαινομένου της εξάτμισης. Εναλλακτικά χρησιμοποιούνταν πέργκολες ή άλλες ελαφρές κατασκευές, με σκοπό τη σκίαση και τον δροσισμό εντός και εκτός του σπιτιού.

Εικ.38,39 - Κατασκευή με πέργκολα (Προσωπικό Υλικό)

Όπως προαναφέρθηκε, υπάρχει η δυνατότητα καλλιέργειας της γης πάνω από την υπόσκαφη κατοικία, που εξυπηρετεί στη μείωση του θερμικού φορτίου στο εσωτερικό της. Όταν η τοποθεσία το επιτρέπει φυτεύεται το δώμα του κτίσματος με φυτά χαμηλού ύψους, όπως λουλούδια και κηπευτικά η φύτευση και η περιποίηση των οποίων γίνεται από παρακείμενες κατοικίες ή δρόμους.(Εικ.40,41 – Φύτευση σε δώματα) Αν και η έννοια της θερμομόνωσης είναι μια σύγχρονη επινόηση, στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική πολλά υλικά και ο τρόπος εφαρμογής τους έχουν αντίστοιχο αποτέλεσμα. Έτσι, στα παραδοσιακά δώματα οι στρώσεις από ξερά φύκια ή βούρλα (υλικά με μικρή θερμική διαπερατότητα) λειτουργούν θερμομονωτικά.

Εικ.40,41 – Φύτευση σε δώματα (Προσωπικό Υλικό)

7.1.2. Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα

Τα υπόσκαφα κτίσματα παρουσιάζουν αρκετά πλεονεκτήματα χωρίς όμως να λείπουν και τα μειονεκτήματα.

Πρώτα απ' όλα, ο ρόλος τους είναι πολύ σπουδαίος τις ζεστές ημέρες. Λόγω του μεγάλου ύψους της οροφής των σπιτιών, ο ανυψούμενος ζεστός αέρας συγκεντρώνεται ψηλά και φεύγει εύκολα από το φεγγίτη της πρόσοψης, ενώ παράλληλα, η θολωτή τους κατασκευή επιτρέπει την κυκλική κίνηση του αέρα. Με βάση τις αρχές της βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής, το υπόσκαφο θεωρείται ιδανικό σπίτι, αφού συνδυάζει ζέστη το χειμώνα και δροσιά το καλοκαίρι.

Σε περιοχές με πολύ ψυχρούς χειμώνες συνιστάται η θερμομόνωση του κτιριακού κελύφους, ώστε να μειώνονται οι θερμικές απώλειες προς το έδαφος, ενώ σε περιοχές με θερμά καλοκαίρια συνιστάται να παραμένει αμόνωτο ώστε να διευκολύνεται η μετάδοση της θερμότητας με αγωγή προς το έδαφος. Στα σημεία κοντά στην επιφάνεια του εδάφους, τα οποία βρίσκονται σε θερμοκρασία που πλησιάζει αυτή του εξωτερικού αέρα, συνιστάται περιμετρική θερμομόνωση για παρεμπόδιση της μετάδοσης της θερμότητας στο κτίριο.

Τα ανοίγματα της μοναδικής όψης είναι μικρά και εμποδίζουν την εισχώρηση ακτινοβολίας και θερμότητας το καλοκαίρι και την απώλεια θερμότητας το χειμώνα. Επίσης η πυκνή δόμηση τους περιορίζει τις εκτιθέμενες στον ήλιο επιφάνειες.

Η θερμοχωρητικότητα των υπόσκαφων σπιτιών είναι θεωρητικά άπειρη γιατί είναι αυτή της γης. Έτσι η θερμοκρασία των τοιχωμάτων διατηρείται σταθερή γύρω στους 18^ο C. Αποτέλεσμα αυτού είναι να διατηρείται χαμηλή και σχεδόν σταθερή η θερμοκρασία στο εσωτερικό των υπόσκαφων σπιτιών. Σ' αυτούς τους χώρους, το αίσθημα δροσιάς οφείλεται στην απορρόφηση θερμότητας από τον εσωτερικό αέρα προς τα τοιχώματα της σπηλιάς.

Η παρουσία αυξημένης υγρασίας (η οποία μερικές φορές φτάνει μέχρι και 95% εντός του υπόσκαφου) ενισχύεται λόγω κακού αερισμού, κάνει τους χώρους αυτούς ανθυγιεινούς. Πολλές φορές ένα μέρος του χώρου διημέρευσης είναι κτισμένο έξω από το υπόσκαφο τμήμα του. Λόγω των μικρών ανοιγμάτων της πρόσοψης και της απουσίας αυτών στο πίσω μέρος του κτίσματος, ο φωτισμός όπως και ο αερισμός του χώρου είναι ελλιπής. (Στασινόπουλος Θ. : Σαντορίνη – Μια Σύντομη Εισαγωγή. Σημειώσεις καθηγητού Ε.Μ.Π. Αθήνα 2002.) (Αντωνιάδης Κ., Βασιλείου Κ. : Φυσικός Δροσισμός Στη Σαντορίνη. Διάλεξη.)

7.1.3. Η περίπτωση της Σαντορίνης

Ο πιο γνωστός υπόσκαφος οικισμός στην Ελλάδα είναι εκείνος της Σαντορίνης, κλασικό παράδειγμα προσαρμογής στην τοπογραφία του νησιού και εκμετάλλευσης των δεδομένων για την καλύτερη προστασία από τις κλιματικές συνθήκες.

Εικ. 42 –Ο οικισμός των Φηρών (Προσωπικό Υλικό)

Εικ.43 - Ο οικισμός της Οίας (Προσωπικό Υλικό)

Οι οικισμοί της Καλντέρας έχουν συγκεκριμένο οικοδομικό σχεδιασμό. Στην κορυφογραμμή βρίσκονται οι κατοικίες των εύπορων κατοίκων, συνήθως των καπετάνιων και πλοιοκτητών, ενώ χαμηλότερα στην πλαγιά εκείνες των ναυτικών και των εργατών. (Εικ. 42 –Ο οικισμός των Φηρών, Εικ.43 - Ο οικισμός της Οίας).

Η δόμηση ήταν πυκνή και ακανόνιστη και παρόλο που υπάρχουν πολλές υπόσκαφες κατοικίες, οπτικά, δεν δίνεται η αίσθηση τρωγλοδυτικού οικισμού. (Εικ. Υ.13, Υ.14 – Στην Οία –βλ. παράρτημα) (Αντωνιάδης Κ., Βασιλείου Κ. :Φυσικός Δροσισμός Στη Σαντορίνη. Διάλεξη.)

Οι παλιοί οικισμοί της Σαντορίνης, παρά την ανάπτυξη, τον οικοδομικό κλεφτοπόλεμο, και την εκτεταμένη υποκατάσταση της αρχιτεκτονικής από την σκηνογραφία, διατηρούν ακόμα τον αιγαιοπελαγίτικο χαρακτήρα τους. Βασικά γνωρίσματα των κτισμάτων, όπως στις άλλες Κυκλάδες, είναι τα ορθογωνικά σχήματα, οι τοιχοποιίες από πέτρα, ο ασβεστωμένος σοβάς που καλύπτει σχεδόν τα πάντα, τα μικρά ανοίγματα, η δημιουργία σύνθεσης μέσω διαδοχικών παραθέσεων. Το αποτέλεσμα είναι οργανικά σύνολα που πηγάζουν από μακρόχρονη εμπειρία στην αντιμετώπιση των φυσικών συνθηκών με τα διαθέσιμα μέσα, αποτυπώνοντας παράλληλα την εξέλιξη της κοινότητας μέσα στο χρόνο.(Καγιά Μπ. :Σαντορίνη – Ανάφη, 1^η έκδοση. Εκδόσεις Κέδρος. Αθήνα 1996.)

Παρ' όλο που το κλίμα δεν ήταν ο σημαντικότερος παράγοντας στη διαμόρφωση της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της Σαντορίνης, τα προβλήματα που αφορούν σε αυτό λύθηκαν με επιτυχία.

7.1.3.1 Υπόσκαφες κánaβες

Ένα συμπλήρωμα του σπιτιού της Σαντορίνης είναι η κánaβα. (Εικ.44 - Υπόσκαφη κánaβα) (Εικ.Υ.32,Υ.34 – βλ. παράρτημα) Μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα αυτές ήταν πολλές σε όλο το νησί, ενώ σχεδόν κάθε σπίτι έχει την δική του κánaβα. Τις έφτιαχναν, συνήθως, δίπλα στα σπίτια ή στο ύπαιθρο και ήταν υπόσκαφες.

Κάθε κánaβα είχε δύο πατητήρια, ένα μεγάλο για τα άσπρα σταφύλια και ένα για τα μαύρα, και δύο ληνούς (κυλινδρικές δεξαμενές).(Εικ.46 – Ληνός (κυλινδρική δεξαμενή) (Ανακαλύψτε Την Ελλάδα: Κυκλάδες – Σαντορίνη, ένθετο από τουριστικό οδηγό, Αθήνα 2008.)

Εικ.44 - Υπόσκαφη κánaβα (Προσωπικό Υλικό)

Εικ.45 – Βαρέλια στον χώρο της κánaβας. (Προσωπικό Υλικό)

Στον χώρο της κánaβας έβαζαν τα βαρέλια πάνω σε χαμηλούς κτιστούς πάγκους ή σε μεγάλα ξύλα (Εικ.45 – Βαρέλια στον χώρο της κánaβας, Εικ.Υ.34 – βλ. παράρτημα) Ο χώρος αυτός αεριζόταν από ένα μικρότερο άνοιγμα, που βρισκόταν στο πάνω μέρος της πόρτας, τον «ανεμολόο» (Εικ.47 – Ανεμολόος) (Ανακαλύψτε Την Ελλάδα: Κυκλάδες – Σαντορίνη, ένθετο από τουριστικό οδηγό, Αθήνα 2008.)

Εικ.46 – Ληνός (κυλινδρική δεξαμενή) (Προσωπικό Υλικό)

Εικ.47 – Ανεμολόος. (Προσωπικό Υλικό)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

ΠΡΟΣΘΕΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΥΠΟΣΚΑΦΩΝ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ

Παραδείγματα υπόσκαφων κατοικιών

α) Περιπτώσεις παλαιότερων και νεότερων κατοικήσιμων υπόσκαφων

Εικ. Υ.1, Υ.2, - Στο παλιό λιμάνι των Φηρών

Εικ. Υ.3, Υ.4 - Στο παλιό λιμάνι των Φηρών

Εικ. Υ.5 - Στο χωριό Καρτεράδο

Εικ. Υ.6 - Στο χωριό Καρτεράδο

Εικ. Υ.7 - Στο χωριό Καρτεράδο

Εικ. Υ.8, Υ.9 - Στην Οία

Εικ. Υ.10 - Στην Οία

Εικ. Υ.11 - Στην Οία

Εικ. Υ.12, Υ.13 - Στην Οία

Εικ. Υ.14 - Στην Οία

Εικ. Υ.15, Υ.16 - Στην Οία

β) Περιπτώσεις παλαιότερων εγκαταλελειμμένων υπόσκαφων

Εικ. Υ.17 - Στο χωριό Κατεράδο

Εικ. Υ.18 - Στο χωριό Κατεράδο

Εικ. Υ.19 - Στο χωριό Κατεράδο

Εικ. Υ.20 - Στο χωριό Κατεράδο

Εικ. Υ.21 - Στο χωριό Κατεράδο

Εικ. Υ.22 - Στο χωριό Κατεράδο

Εικ. Υ.23, Υ.24 - Στην Οία

Εικ. Υ.25, Υ.26 - Στο παλιό λιμάνι των Φηρών

γ) Λεπτομέρειες στο εσωτερικό των υπόσκαφων κατοικιών

Εικ. Υ.27 - Χώρος κουζίνας σε παλαιά αρχοντική κατοικία στην Οία

Εικ. Υ.28 - Χώρος κάμαρας σε κατοικία στην Οία

Εικ. Υ.29 -Χώρος διημέρευσης σε κατοικία στην Οία

Εικ. Υ.30 - Χώρος κάμαρας σε κατοικία στην Οία

δ) Λεπτομέρειες από κάναβες

Εικ. Υ.31 - Στο χωριό Κοντοχώρι

Εικ. Υ.32 - Στο χωριό Κοντοχώρι

Εικ. Υ.33 – Στην Οία

Εικ. Υ.34 – Στην Οία

Παραδείγματα υπόσκαφων μνημείων

α) Μουσείο Οίνου

Το μουσείο οίνου, που βρίσκεται στο νησί της Σαντορίνης στο δρόμο προς Καμάρι, αποτελεί το μεγαλύτερο υπόσκαφο μνημείο του νησιού, ίσως ακόμη και ολόκληρης της Ελλάδος.

Μετά από τέσσερις γενιές συνεχούς λειτουργίας του χώρου ως κάναβα (από το 1660), δημιουργήθηκε πρόσφατα το συγκεκριμένο μουσείο. Έξι μέτρα κάτω από τη Θηραϊκή γη και έχοντας τριακόσια μέτρα μήκος κερδίζει αμέσως τους επισκέπτες, δίνοντας τους την ευκαιρία να απολαύσουν το υπόσκαφο περιβάλλον του.

Εικ. Υ.35 – Μουσείο Οίνου

Εικ. Υ.36 – Μουσείο Οίνου

Εικ. Υ.37, Υ.38 – Μουσείο Οίνου

β) Λαογραφικό Μουσείο

Το λαογραφικό μουσείο της Σαντορίνης βρίσκεται δίπλα στη πόλη των Φηρών, στο χωριό Κοντοχώρι και το είναι το μοναδικό μουσείο του νησιού που είναι ολοκληρωτικά υπόσκαφο.

Εικ. Υ.39 – Λαογραφικό Μουσείο

Εικ. Υ.40, Υ.41– Λαογραφικό Μουσείο

Δείγματα εμπορικά εκμεταλλεύσιμων υπόσκαφων

α) Περίπτωση ξενοδοχειακών μονάδων

Εικ. Υ.42 – Δωμάτιο Ξενοδοχείου

Εικ. Υ.43 – Δωμάτιο Ξενοδοχείου

β) Περίπτωση καταστημάτων

Εικ. Υ.44 – Μαγαζί με τουριστικά είδη στην Οία

Εικ. Υ.45 – Χρυσοχοείο στην Οία

Εικ. Υ.46 – Εργαστήρι αγιογραφίας στην Οία

Εικ. Υ.47 – Βιβλιοπωλείο την Οία

Εικ. Υ.48 – Βιβλιοπωλείο την Οία

γ) Περίπτωση κέντρων νυχτερινής διασκέδασης

Εικ. Υ.49, Υ.50 – Στα Φηρά

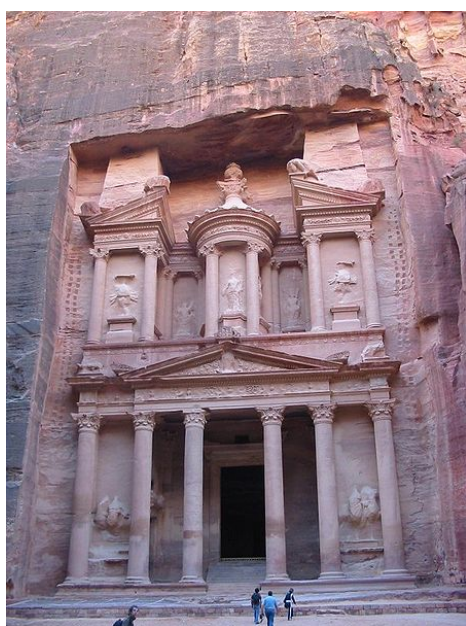

Εικ. Υ.51 – Στα Φηρά

7.2. ΥΠΟΣΚΑΦΟΙ ΚΑΙ ΣΠΗΛΑΙΩΔΕΙΣ ΝΑΟΙ

7.2.1. Ορισμοί και θέσεις

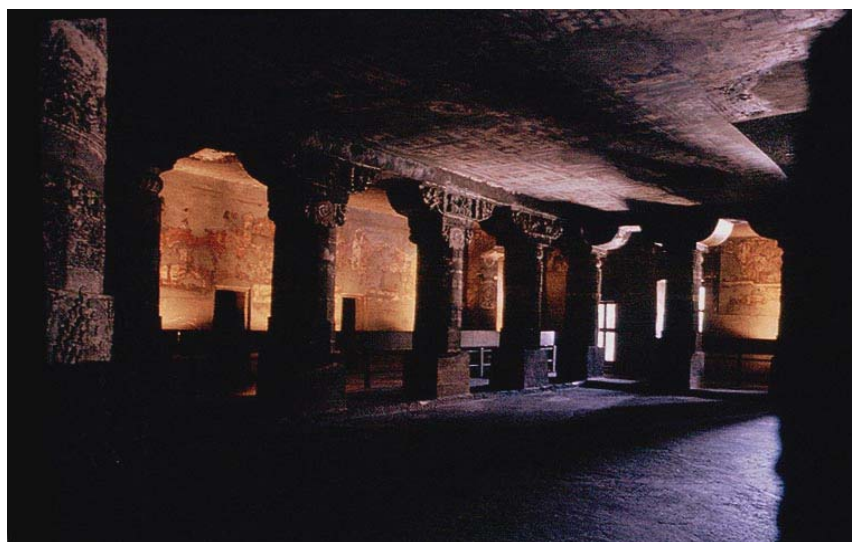
Οι Υπόσκαφοι ναοί διαμορφώνονται με την αφαίρεση της μάζας του βράχου, οι πιο σημαντικοί τέτοιου τύπου είναι οι ναοί της Καππαδοκίας, της Σαντορίνης, και αυτοί που σκάλισαν οι Βουδιστές στις Ινδίες τον 3^ο π.Χ. αιώνα. **(Εικ.48,49,50 – Υπόσκαφοι ναοί στην Ιορδανία και την Ινδία)** (Βαρελίδης Γ.: Υπόσκαφοι Και Σπηλαιώδεις Ναοί Κυθήρων (Παναγία Η Οδηγήτρια - Αγία Αικατερίνη), Διεθνές Συνέδριο – Κύθηρα 2000.)

Εικ. 48 - Υπόσκαφος ναός στην Ιορδανία (www.google.gr)

Εικ. 49 - Υπόσκαφος ναός στην Ινδία (www.google.gr)

Εικ.50 - Υπόσκαφη εκκλησία στην Ινδία (www.google.gr)

Σπηλαιώδεις είναι οι ναοί που διαμορφώνονται μέσα στη φυσική κοιλότητα του βράχου προσθετικά, με το χτίσιμο ορισμένων τοίχων. (Βαρελίδης Γ.: Υπόσκαφοι Και Σπηλαιώδεις Ναοί Κυθήρων (Παναγιά Η Οδηγήτρια - Αγία Αικατερίνη), Διεθνές Συνέδριο – Κύθηρα 2000.) Πρόκειται για έργα με οικονομία στην έκφραση, έργα μικρής και ανθρώπινης κλίμακας, που δεν υπόκεινται σε γεωμετρικούς κανόνες και αρμονικές χαράξεις που χαρακτηρίζουν όλα τα πρότυπα των εκκλησιαστικών αρχιτεκτονικών μορφών.

Της ίδιας τυπολογίας είναι ο ναός της σπηλιάς της Πεντέλης, που είναι και ο παλαιότερος του τύπου αυτού στον Ελλαδικό χώρο. .(Εικ.51 – Η σπηλιά της Πεντέλης)

Εικ. 51 - Η σπηλιά της Πεντέλης (www.google.gr)

7.2.2. Αίτια δημιουργίας στην περίπτωση της Ελλάδας

Η πίστη και η αφοσίωση των λαών στη θρησκεία τους, τους ανάγκασε πολλές φορές να δημιουργήσουν τέτοιου είδους ναούς.

Οι διωγμοί των Χριστιανών τα χρόνια της τουρκοκρατίας και μετέπειτα τάματα ήταν οι κύριοι λόγοι που δημιούργησαν τις σπηλαιώδεις εκκλησίες, σε απομακρυσμένα και δυσκολοδιάβατα σημεία στην περιοχή της Ελλάδας. (Δεσύπτης Γ. :Αμοργός, Το Νησί Του Απέραντου Γαλάζιου. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Μιχάλης Τούμπης Α.Ε. Αθήνα 2000.)

Πολλοί από τους τρόφιμους των κοινοβίων κατέφευγαν στις σπηλιές γιατί δεν θέλανε να ζούνε μαζί με άλλους που είχαν εκδηλώσει κρούσματα παραβατικής συμπεριφοράς

Μια άλλη αιτία, οφείλεται ίσως στο ότι μερικοί ηγούμενοι απομακρύνοντας από τις μονές κάποιους μοναχούς τους υποχρέωναν να μονάσουν σε σπηλιές «προς απλή δοκιμασίαν» ή «προς τιμωρίαν και εξιλέωσιν». (Βαρελίδης Γ.: Υπόσκαφοι Και Σπηλαιώδεις Ναοί Κυθήρων (Παναγιά Η Οδηγήτρια - Αγία Αικατερίνη), Διεθνές Συνέδριο – Κύθηρα 2000.)

Από άποψη χωροθέτησης επιδιώκανε το απρόσιτο και την απόκρυψη των ναών αυτού του τύπου μέσα στις βραχοσπηλιές για δύο λόγους, πρώτον από το φόβο των εκάστοτε επιδρομέων ή πειρατών, δεύτερον από την ανάγκη ύπαρξης ενός χώρου περισυλλογής – λατρείας και λύτρωσης. (Βαρελίδης Γ.: Υπόσκαφοι Και Σπηλαιώδεις Ναοί Κυθήρων (Παναγιά Η Οδηγήτρια - Αγία Αικατερίνη), Διεθνές Συνέδριο – Κύθηρα 2000.)

Πολλές είναι οι υπόσκαφες εκκλησίες και οι σπηλαιώδης ναοί που έχουμε στην Ελλάδα και η κάθε μία έχει την δική της ιστορία. Συναντώνται κυρίως σε βραχώδεις περιοχές και νησιά της χώρας μας και αποτελούν κύριο πόλο έλξης για πολλές περιπτώσεις.

7.2.3. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ

7.2.3.1. Παραδείγματα στον Ελλαδικό χώρο

Μονή Χοζοβιότισσας - Αμοργός

Είναι το σημαντικότερο μνημείο στα ΒΑ της Χώρας - χτισμένο σε βράχο, 300 μ. πάνω από τη θάλασσα του Αιγαίου. Πρόκειται για ένα πολυώροφο και απρόσβλητο από κάθε μεριά κτίσμα, που ονομάστηκε μοναστήρι του ενός τοίχου. (Εικ.52,53 - Υπόσκαφη μονή στην Αμοργό)

Το μοναστήρι ίδρυσε, σύμφωνα με μια παράδοση, ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός το 1088, όταν έφτασε εκεί με θαυματουργό τρόπο η εικόνα της Παναγίας, την οποία τον καιρό της Εικονομαχίας είχε στείλει μια γυναίκα από το Χόζοβο της Μικράς Ασίας. Σύμφωνα με την παράδοση, η ίδρυση του μοναστηριού οφείλεται σε θαύμα. Η εικόνα της Παναγίας έφτασε μέσα σε μια βάρκα, στην οποία έκαιγε ένα φως, πράγμα που αρχικά φόβισε τους κατοίκους πως πρόκειται για πειρατικό πλοίο. Όταν όμως πλησίασαν και είδαν την εικόνα, αποφάσισαν να χτίσουν εκκλησία στην ακτή και να την τοποθετήσουν. Όμως οι εργασίες που έκαναν δεν προχωρούσαν, αφού ότι έχτιζαν την ημέρα, το βράδυ γκρεμιζόταν. Τότε ένας ιερέας γονάτισε και προσευχήθηκε και καθώς ύψωσε τα μάτια του αντίκρισε πάνω στον απότομο βράχο κρεμασμένο σε ένα καρφί το σακίδιο ενός εργάτη. Θεώρησε το σημείο συμβολικό και άρχισαν να χτίζουν στον απότομο βράχο την εκκλησία της Παναγίας, που αποτέλεσε και το παλαιότερο τμήμα του μετέπειτα μοναστηριού. Το καρφί λέγεται πως έμεινε στη θέση του 900 χρόνια. (Δεσύπρης Γ. :Αμοργός, Το Νησί Του Απέραντου Γαλάζιου. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Μιχάλης Τούμπης Α.Ε. Αθήνα 2000.)

Εικ. 52,53 - Υπόσκαφη μονή στην Αμοργό (Δεσύπρης Γ. :Αθήνα 2000.)

Η περίπτωση των Κυθήρων

Η περιορισμένη αρχαιολογική έρευνα στο νησί τα προηγούμενα χρόνια έχει δώσει τώρα τη θέση σ' ένα, συνεχώς διευρυνόμενο, επιστημονικό ενδιαφέρον και τα τελευταία ευρήματα σε διάφορες περιοχές τα τελευταία χρόνια (Διακόφτι, Δραγωνάρες, Άγιος Γεώργιος στο Βουνό κ.α.) (Εικ.54 - Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στα Κύθηρα) έχουν δώσει επαρκή στοιχεία ότι το νησί κατοικείται ήδη πριν το 3000 π.χ., ενώ δεν αποκλείεται πολύ σύντομα να υπάρχουν επαρκείς αποδείξεις και για την κατοίκηση του νησιού από τα πρώτα χρόνια της Παλαιολιθικής εποχής. (Εικ.55 - Το σπήλαιο της Αγίας Σοφίας στα Κύθηρα) Τα ευρήματα πάντως της αρχαιολογικής ερευνάς επιβεβαιώνουν ότι το νησί κατοικείται συστηματικά ολόκληρη τη Μινωική εποχή (3000-1200 π.χ.) και κατά τη Μυκηναϊκή (1400-1100 π.χ.) και ότι υπήρξε σημαντικό κέντρο των Μινωιτών στην προσπάθειά τους να πλεύσουν από την Κρήτη στην Πελοπόννησο και από εκεί να φθάσουν, μέχρι τη σημερινή Μεγ. Βρετανία, χρησιμοποιώντας τους τότε γνωστούς θαλάσσιους δρόμους και πλέοντας κοντά στα παράλια των βόρειων ακτών της Μεσογείου.

(www.google.gr)

Ο σημερινός ναός των Αγίων Αναργύρων στην περιοχή Παλιόκαστρο έχει κτισθεί με οικοδομικό υλικό από την αρχαιότητα, το οποίο πιστεύεται ότι άνηκε σε αρχαίο ναό, τελευταίες όμως έρευνες τοποθετούν το ναό της Αφροδίτης σε γειτονικό λόφο, όπου ο ναός του Αγίου Γεωργίου και όχι στην περιοχή που τον τοποθετούσαν μέχρι τώρα. Κατά τους ιστορικούς χρόνους τα Κύθηρα, λόγω της στρατηγικής τους θέσης στην είσοδο του λακωνικού κόλπου, έγιναν συχνά αντικείμενο διαμάχης μεταξύ Αθηνών και Σπάρτης, στον έλεγχο της οποίας άνηκαν κατά το πλείστον. Όμως οι Αθηναίοι κατέλαβαν το νησί αρκετές φορές και εγκατάστησαν φρουρά σ' αυτό εκδιώκοντας τις φιλοσπαρτιατικές αρχές.

Εικ. 54 - Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στα Κύθηρα (www.google.gr)

Εικ. 55 - Το σπήλαιο της Αγίας Σοφίας στα Κύθηρα (www.google.gr)

Διασχίζοντας την πηγή των Βαριάδικων με κατεύθυνση το Φρύδι του Τσάκωνα φθάνει κανείς στην Παναγία την Οδηγήτρια εκεί που η πτώση του βράχου είναι κάθετη προς τη θάλασσα. Στο ναό αυτό που έχει διαμορφωθεί προσθετικά μέσα στο φυσικό κοίλωμα της σπηλιάς παρατηρούμε πως δεν υπάρχει καμπαναριό ούτε νάρθηκας. (Εικ. 56 - Παναγία η Οδηγήτρια). Από κατασκευαστική άποψη ο θόλος αυτός είναι επιμελημένος ώστε να μπορεί να δέχεται τα φορτία του από πάνω διαμορφωμένου χώρου, δηλαδή τα φορτία της επίχωσης που οριζοντιώνει την πάνω επιφάνεια του θόλου. (Βαρελίδης Γ.: Υπόσκαφοι Και Σπηλαιώδεις Ναοί Κυθήρων (Παναγία Η Οδηγήτρια - Αγία Αικατερίνη), Διεθνές Συνέδριο – Κύθηρα 2000.)

Εικ. 56 – Παναγία η Οδηγήτρια (Βαρελίδης Γ., 2000)

Η ανάβαση στον συγκεκριμένο χώρο γίνεται από μια εξωτερική πέτρινη σκάλα που ακολουθεί την απότομη κλίση του βράχου. Ο χώρος αυτός φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε για κρησφύγετο – παρατηρητήριο ίσως και σκήτη. Δεξιά απ' την είσοδο του ναού και μέσα στην φυσική κοιλότητα της σπηλιάς υπάρχει και άλλο παρατηρητήριο – σκήτη που βλέπει προς τα Μητάτα και που κατά το θρύλο γκρεμίστηκε το 1798 όταν οι Ρωσσότουρκοι απεβίβασαν στο νησί 2000 στρατό και 2 κανόνια. Πιθανολογείται ότι επικοινωνεί και με άλλους σπηλαιώδεις ναούς και κρύπτες αλλά είναι εξαιρετικά δύσκολο να φθάσεις ως εκεί. (Βαρελίδης Γ.: Υπόσκαφοι Και Σπηλαιώδεις Ναοί Κυθήρων (Παναγία Η Οδηγήτρια - Αγία Αικατερίνη), Διεθνές Συνέδριο – Κύθηρα 2000.)

Μια άλλη αιτία που ίσως δημιούργησε τις βραχοκλησιές τουλάχιστον στην ευρύτερη περιοχή Μητάτων είναι ότι όταν μέσω εράνου οι Κυθήριοι φρόντισαν να επαναπατρισθούν συμπατριώτες τους που είχαν επιζήσει από τα σκλαβοπάζαρα της Αφρικής, τους παρεχώρησαν γη στα Μητάτα για να την καλλιεργήσουν και να παραμείνουν σε αυτή. Αυτοί στη συνέχεια σκάλισαν πάνω στα πώρινα βράχια τρωγλοδυτικές κατοικίες (μετέπειτα οικισμός Σκλαβιάνικα). Είναι πολύ φυσικό να κατασκεύασαν από λόγους μεταφυσικών ανησυχιών κοντά στον οικισμό τους και χώρους λατρείας – ναούς, φεύγοντας δε αργότερα από εκεί, κάποιες υπόσκαφες κατοικίες των «Σκλάβων» μετεξελίχθηκαν σε βραχοκλησιές. (Βαρελίδης Γ.: Υπόσκαφοι Και Σπηλαιώδεις Ναοί Κυθήρων (Παναγιά Η Οδηγήτρια - Αγία Αικατερίνη), Διεθνές Συνέδριο – Κύθηρα 2000.)

Επισημαίνουμε ότι οι ναοί αυτοί που αποτελούν επέκταση της κατοικίας – σπηλιάς σε σπηλιά – ναό πρέπει να διατηρηθούν και να αναδειχθούν μέσα από μελέτες μονοπατιών περιήγησης σε συνδυασμό με σημειακές αναπλάσεις του ευρύτερου χώρου που τις περιβάλλει, γιατί πρόκειται για ζωντανά μνημεία ιδιαίτερου υφολογικού περιεχομένου, ως χώροι λατρείας και κυρίως αποτελούν δείγματα μιας ιστορικής και εικαστικής πραγματικότητας που μας σφραγίζει ως λαό. (Βαρελίδης Γ.: Υπόσκαφοι Και Σπηλαιώδεις Ναοί Κυθήρων (Παναγιά Η Οδηγήτρια - Αγία Αικατερίνη), Διεθνές Συνέδριο – Κύθηρα 2000.)

Υπόσκαφες και σπηλαιώδεις εκκλησίες στη Σκύρο

Οι διωγμοί των Χριστιανών τα χρόνια της τουρκοκρατίας και μετέπειτα τάματα ή οι τιμές που απέδιδαν οι Σκυριανοί στους αναχωρητές ήταν οι κύριοι λόγοι που δημιούργησαν τις σπηλαιώδεις εκκλησίες, σε απομακρυσμένα και δυσκολοδιάβατα σημεία. (Εικ.57,58 – Σπηλαιώδεις εκκλησίες στη Σκύρο)

Εικ. 57 - Σπηλαιώδης εκκλησία στη Σκύρο (www.google.gr)

Εικ. 58 - Σπηλαιώδης εκκλησία στη Σκύρο (www.google.gr)

7.2.3.2. Παραδείγματα εκτός Ελλάδος

Η περίπτωση της Καππαδοκίας

Λαξευμένα υπάρχουν παντού στην Καππαδοκία. Πολύ συχνά η χριστή πρόσοψη ενός σπιτιού είναι μέρος μόνο ενός υπόσκαφου κατά τα άλλα «οικοδομήματος» στον πίσω βράχο. Αξίζει να αναφερθούμε στις εκκλησίες που υπάρχουν στην περιοχή της Καππαδοκίας. Η Καππαδοκία, όσο κι αν περιλαμβάνει αξιόλογα μνημεία της σελτζουκικής και των άλλων περιόδων της πολυτάραχης διαδρομής της ανά τους αιώνες, από δύο ειδών μνημεία χαρακτηρίζεται ως μοναδική: τα της φύσεως και τα χριστιανικά. Τα οποία εν πολλοίς ταυτίζονται, καθώς χιλιάδες εκκλησίες είναι λαξευμένες μέσα στα μαλακά ηφαιστειογενή πετρώματά της και τους παγκόσμια πια γνωστούς κώνους που σαν μανιτάρια (Εικ.59,60,61,62 - Υπόσκαφα στην Καππαδοκία) είναι κατάσπαρτοι στις κοιλάδες της – γλυπτά του καιρού, του νερού και του ανέμου. (Υδρόγειος, Γενική Ελληνική Και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια . Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991.)

Εικ. 59 - Υπόσκαφα στην Καππαδοκία (www.google.gr)

Περίπου στις 3.000 υπολογίζονται οι υπόσκαφες εκκλησίες στην Καππαδοκία, χώρια οι δεκάδες άλλες, οι ολόχιστες, που σώζονται μέσα στα χωριά και τις πόλεις, άγρια εγκαταλελειμμένες ή στοιχειωδώς προστατευμένες, εκτός κι αν έχουν μετατραπεί σε τζαμιά. Οι περισσότερες υπόσκαφες δημιουργήθηκαν μέσα σε δύο αιώνες, από το 850 περίπου, οπότε έληξαν οριστικά οι επιδρομές των Αράβων, αλλά μαζί και η περίοδος της Εικονομαχίας, που δεν είχε ταλαιπωρήσει λιγότερο την αυτοκρατορία, ως το 1071, οπότε, με την ιστορική ήττα στο Ματζικέρτ, κατακτήθηκε μεγάλο μέρος της Μικρασίας από τους Σελτζούκους. (Υδρόγειος, Γενική Ελληνική Και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια . Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991.)

Εικ. 60 - Υπόσκαφα στην Καππαδοκία (www. google.gr)

Εικ.61 – Υπόσκαφο στην Καππαδοκία (εφ. Καθημερινή, 2005)

Μέσα σ' αυτούς τους δύο αιώνες της ειρήνης και της εικονογραφικής ζέσης κοσμήθηκαν τα υπόσκαφα με αγιογραφίες, αρκετές από τις οποίες έφτασαν ως εμάς – πολύτιμα και μοναδικά δείγματα της τέχνης των αιώνων εκείνων. Όχι μόνο εκκλησίες, αλλά και χιλιάδες σπίτια, μονές, σκήτες, αποθήκες, περιστεριώνες, ακόμη και πολιτείες ολόκληρες, κρυφές, σε εφτά και δέκα πατώματα μέσα στην πέτρα και σε έκταση χιλιομέτρων, έχει σκαλίσει ο επί αιώνες κυνηγημένος από επιδρομείς άνθρωπος της Καππαδοκίας. (Εικ.63 – Υπόσκαφη εκκλησία στην Καππαδοκία)

Παρά το γεγονός ότι οι κάτοικοι των περιοχών αυτών είναι ιδιαίτερα ταλαιπωρημένοι, συνέχιζαν να σκάβουν έξι, επτά ακόμη και δεκαέξι ορόφους κάτω από την επιφάνεια του εδάφους δημιουργώντας τις περίφημες τρωγλοδυτικές πολιτείες. Αποθήκες, πιθάρια για τη φύλαξη τροφίμων, ειδικός χώρος προσωρινής ταφής τυχόν νεκρών σε περίοδο εγκλεισμού αλλά και τεράστιοι τροχοί που έκλειναν τα περάσματα για να κρατήσουν μακριά τους εχθρούς, συνθέτουν μια υπόγεια πόλη βγαλμένη σαν από παραμύθι. Υπάρχουν τούνελ χιλιομέτρων που ακόμη δεν έχουν εξερευνηθεί και πιθανόν κάτι τέτοιο να μην πραγματοποιηθεί, δεδομένου του κόστους της αρχαιολογικής σκαπάνης. (Κωνσταντόπουλος Α.: Καππαδοκία, Στα Βάθη Της Ελληνικής Ανατολής. Απόσπασμα κειμένου από εφημερίδα Καθημερινή, Μάρτιος 2005)

Στην Ανακού (Καϊμακλί), στη Μαλακοπή (Ντερίνκογιου) και σε αρκετά άλλα μέρη υπάρχουν, κι επιδεικνύονται σήμερα στους εμβρόντητους επισκέπτες.

Εικ. 62 - Υπόσκαφα στην Καππαδοκία (www.google.gr)

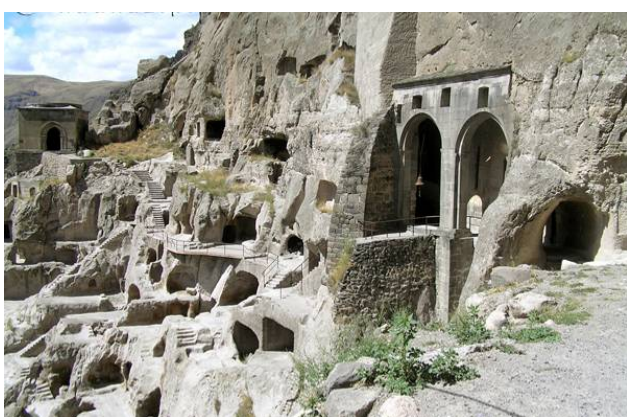

Εικ.63 – Υπόσκαφη εκκλησία στην Καππαδοκία (Κωνσταντόπουλος Α., Μάρτιος 2005)

Η περίπτωση της Γεωργίας

Αντίθετα με την Καππαδοκία της Τουρκίας που αποτελεί πόλο έλξης εκατοντάδων τουριστών, δύο καλοδιατηρημένες λαξευτές πόλεις στην Γεωργία μένουν στην αφάνεια, παρά την ομορφιά και την παλιά τους δόξα.

Νεότερη, μεγαλύτερη αλλά πολύ δυσκολότερα προσβάσιμη είναι η Βάρτζια. (Εικ.64 – Οικισμός της Βάρτζια.) Παλαιότερη, μικρότερη από τις δύο και πιο σημαδεμένη από το χρόνο είναι η Ουπλίστσιχε. (Εικ.65 - Οικισμός της Ουπλίστσιχε)

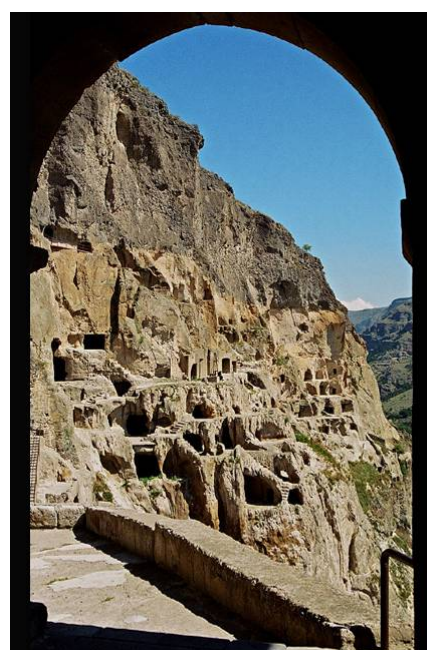

Εικ.64 – Οικισμός της Βάρτζια (www. google.gr)

Εικ.65 - Οικισμός της Ουπλίστσιχε (Γεωτρόπιο., Απρίλιος 2006.)

Η πόλη της Βάρτζια βρέθηκε στην ακμή της το 12^ο αιώνα ως κάστρο, που προστάτευε τα βασίλεια των Γεωργιανών από τις επιδρομές Τούρκων και Μογγόλων. Στη συνέχεια μετατράπηκε από τη θρυλική βασίλισσα Ταμάρ σε τόπο λατρείας και αργότερα σε κέντρο μιας ορεινής επαρχίας. Στο απόγειο της συγκέντρωσε πληθυσμό 50.000 ανθρώπων, νούμερο εντυπωσιακό τόσο για την εποχή, όσο και για την αρχιτεκτονική της. Σκάφτηκε σ' έναν κατακόρυφο βράχο με δεκάδες εισόδους και εκατοντάδες δωμάτια που ακόμα δεν ξέρουμε αν έχουν ερευνηθεί όλα. (Εικ.66 - Υπόσκαφα της Βάρτζια)

Εικ.66 - Υπόσκαφα της Βάρτζια (www.google.gr)

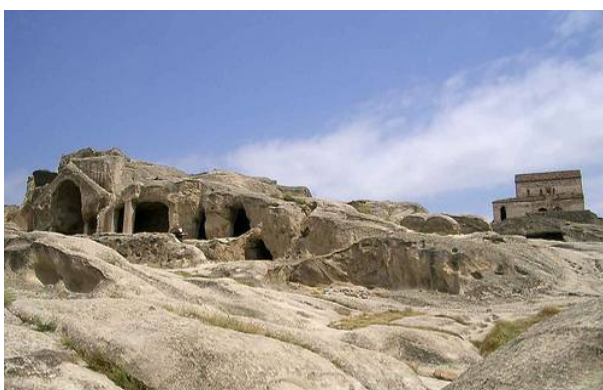
Όπως όλα στην Βάρτζια έτσι και οι εκκλησίες ήταν υπόσκαφες. Από όλες ξεχωρίζει ο ναός της Αναλήψεως που εσωτερικώς καλύπτεται από βυζαντινού ύφους Μεσαιωνικές τοιχογραφίες. (Εικ.67 – Τοιχογραφία σε εκκλησία της Βάρτζια)

Εικ.67 – Τοιχογραφία σε εκκλησία της Βάρτζια (Γεωτρόπιο, Εβδομαδιαίο περιοδικό, Απρίλιος 2006.)

Η πόλη της Ουπλίστσιχε είναι περισσότερο γνωστή από την Βάρτζια, σε τουριστικό επίπεδο. Πρόκειται για μία πόλη φτιαγμένη σε αμμολιθικό πέτρωμα, δίπλα σε ποτάμι πράγμα που στοίχισε στην Ουπλίστσιχε πολλά θύματα και υλικές καταστροφές.

Η Ουπλίστσιχε βρισκόταν σε στρατηγική και εμπορική θέση, αφού ο δρόμος των καραβανιών από τη δυτική Ευρώπη προς την Ασία περνούσε από δίπλα της. Την περίοδο της ακμής της φιλοξενούσε 20.000 άτομα ενώ είχε δικούς της δρόμους, υδραγωγεία και φαρμακείο. (Εικ.68,69 – Οικισμός της Ουπλίστσιχε) (Γεωτρόπιο, Εβδομαδιαίο περιοδικό, τεύχος 313, Απρίλιος 2006.)

Εικ.68 – Οικισμός της Ουπλίστσιχε (www.google.gr)

Εικ.69- Οικισμός της Ουπλίστσιχε (www.google.gr)

7.2.4. Αποτύπωση Υπόσκαφης και Σπηλαιώδους Εκκλησίας

Υπόσκαφη εκκλησία στο χωριό Καρτεράδος στη Σαντορίνη

Στο κέντρο σχεδόν του νησιού βρίσκεται το χωριό Καρτεράδος. Ένα από τα όμορφα και γραφικά χωριά της ενδοχώρας, που εκπλήσσει για την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική του. Ο παλιός οικισμός είναι υπόσκαφος. Τα σπίτια είναι κτισμένα μέσα σε μια ρεματιά έτσι ώστε οι στέγες τους να βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο με το δρόμο. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν οι υπόσκαφες εκκλησίες.

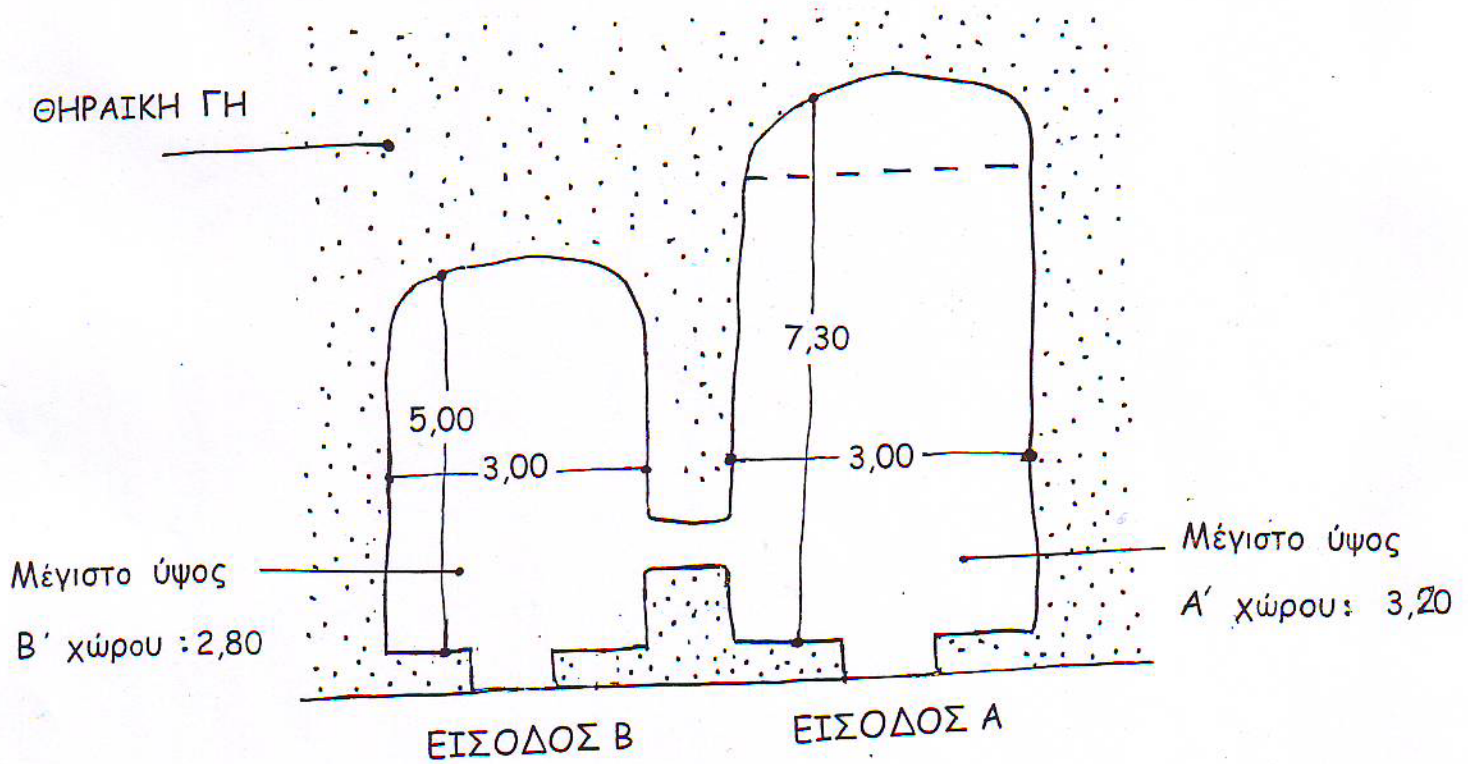
Εικ.70,71 - Υπόσκαφη εκκλησία στη Σαντορίνη (Προσωπικό Υλικό)

Ο ναός αυτός αποτελείται από δύο χώρους, μακρόστενου σχήματος, τοποθετημένοι παράλληλα, με μεταξύ τους περίπου απόσταση 3 μέτρων. Το βάθος του αριστερά χώρου είναι πέντε μέτρα, ενώ του δεξιά δεν ξεπερνάει τα επτάμιση μέτρα. (Εικ.70,71 - Υπόσκαφη εκκλησία στη Σαντορίνη)

Οι κοιλότητες αυτές που έχουν επικάλυψη επιχρίσματος και χρώματος δεν έχουν καθόλου τοιχογραφίες, πράγμα που συμφωνεί με την εξωτερική απλότητα του ναού και με τη γενικότερη αρχιτεκτονική του νησιού και του οικισμού του Καρτεράδου. Παρά όμως την έλλειψη των τοιχογραφιών το εσωτερικό δεν υστερεί σε αισθητική, καθώς ο τυπικός ξύλινος διάκοσμος και οι στολισμένες με λουλούδια εικόνες δημιουργούν ένα ιδιαίτερα κατανοητικό κλίμα.

ΥΠΟΣΚΑΦΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ

- ΚΑΤΟΨΗ -

Σπηλαιώδης εκκλησία στη Μεσσηνία

Στο βορειοδυτικό τμήμα του νομού Μεσσηνίας, μερικά χιλιόμετρα από το χωριό Πλατάνια, βρίσκεται το ξωκλήσι της Παναγίας της Θεοτόκου. Σε μια περιοχή με έντονο ορεινό ανάγλυφο και μέσα στην καρδιά του βράχου βρέθηκε, σύμφωνα με μαρτυρίες των ντόπιων, από μια ομάδα πεζοπόρων η εικόνα της Παναγίας. (Εικ. 72 - Πρόσοψη σπηλαιώδους εκκλησίας)

Εικ.72 - Πρόσοψη σπηλαιώδους εκκλησίας (Προσωπικό Υλικό)

Εικ. 73 – Εσωτερικό σπηλαιώδους εκκλησίας (Προσωπικό Υλικό)

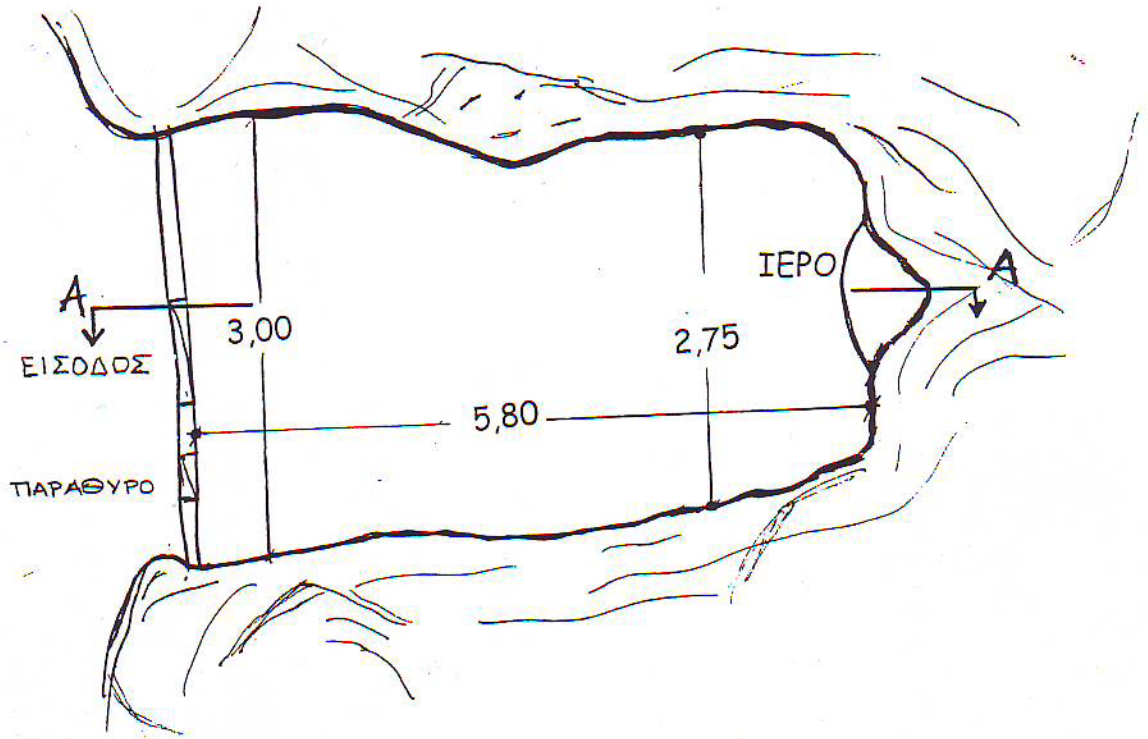
Το μέγεθος του ναού δεν ξεπερνά τα δεκαέξι τετραγωνικά και για το στολισμό του χρειάστηκαν μόνο τρία μανουάλια και μερικές εικόνες ακουμπισμένες στο βράχο. (Εικ.73,74 – Εσωτερικό σπηλαιώδους εκκλησίας). Ο τοίχος προς το ιερό είναι και ο μόνος τοίχος που έχει επίχρισμα. Λόγω έλλειψης χώρου το ιερό δεν είναι απομονωμένο αλλά αποτελείται από μια κοιλότητα στον τοίχο που βρίσκεται μόνο η Αγία Τράπεζα. (Εικ.75 – Ιερό σπηλαιώδους εκκλησίας)

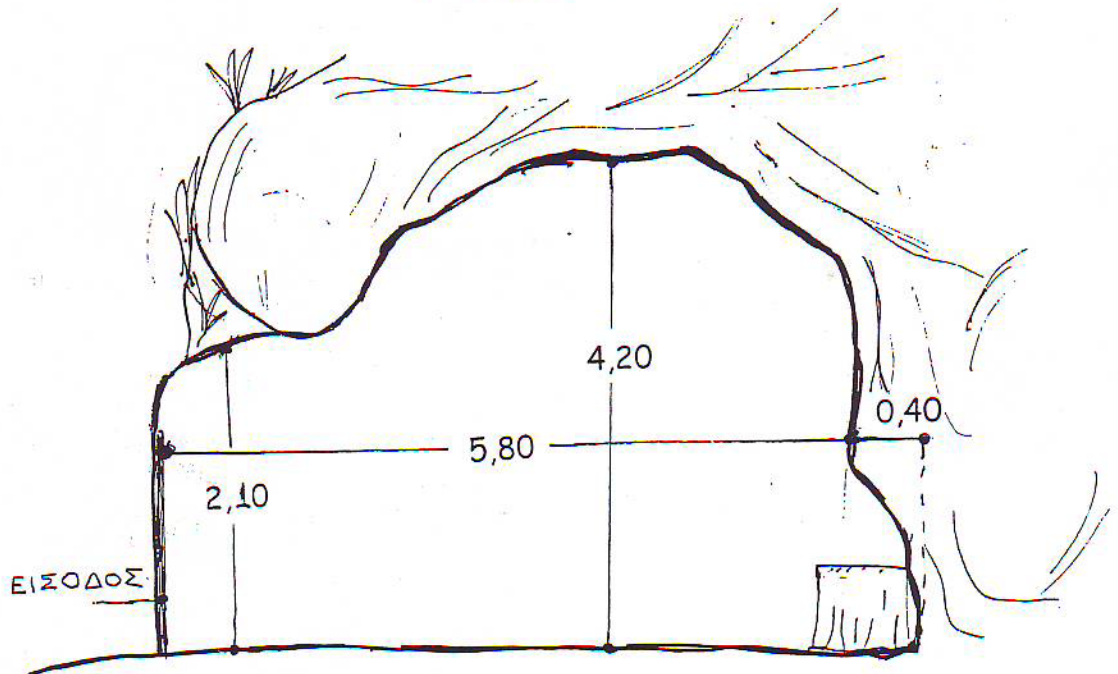
Εικ. 74 - Εσωτερικό σπηλαιώδους εκκλησίας (Προσωπικό Υλικό)

Εικ. 75 - Ιερό σπηλαιώδους εκκλησίας (Προσωπικό Υλικό)

- ΚΑΤΟΨΗ -

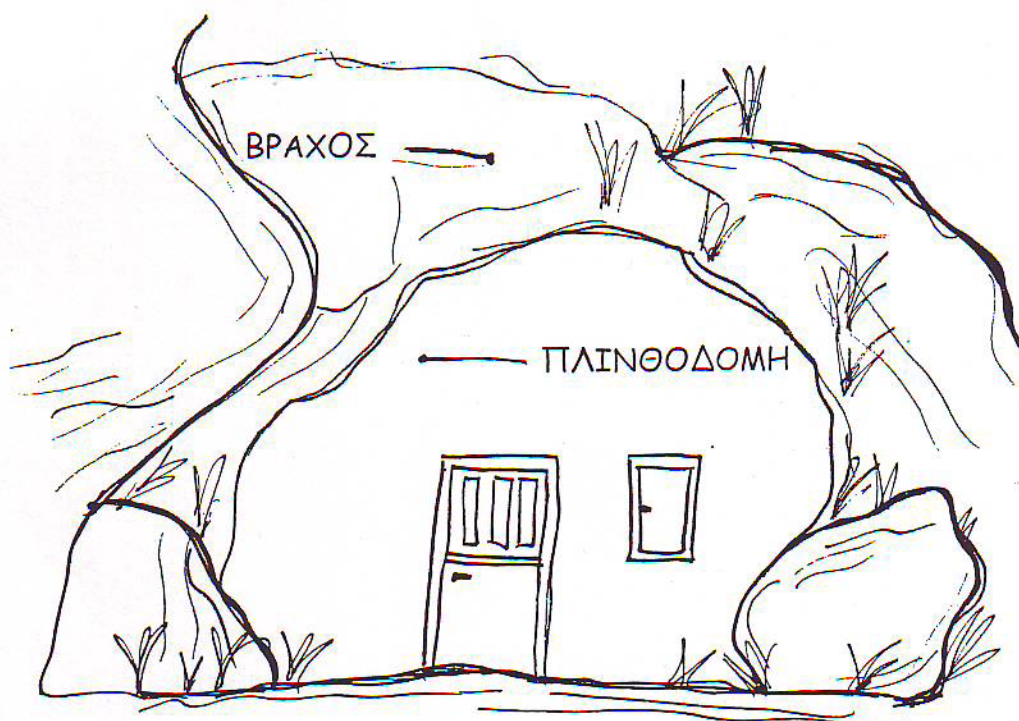

- ΤΟΜΗ Α - Α -

ΣΠΗΛΑΙΩΔΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΜΕΣΣΗΝΙΑ

- ΠΡΟΣΟΨΗ -

Επιπλέον, στο πλαίσιο της μελέτης των υπόσκαφων κατασκευών που χρησιμοποιούνται ως κατοικίες κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούμε και σε υπόσκαφους και σπηλαιώδεις χώρους με δευτερεύουσες χρήσεις. Τέτοιοι χώροι είναι οι τάφοι, οι σήραγγες, τα ορυχεία, και οι κατακόμβες.

7.3. ΤΑΦΟΙ

7.3.1. Ορισμός και είδη

Τάφος ονομάζεται ο τόπος στον οποίο έχει θαφτεί ένας άνθρωπος (ή σπανιότερα ένα ζώο), αλλά και γενικότερα η κατασκευή που βρίσκεται στο σημείο αυτό. Σε περιπτώσεις που η κατασκευή είναι μεγάλη σε μέγεθος και είναι μνημειακού χαρακτήρα, αποκαλείται και ταφικό μνημείο. Συνήθως οι τάφοι είναι συγκεντρωμένοι σε τόπους οι οποίοι ονομάζονται νεκροταφεία.

Ως τάφοι χαρακτηρίζονται και κατασκευές, όπως τα μαυσωλεία, οι κρύπτες και τα κενοτάφια.

(Υδρόγειος, Γενική Ελληνική Και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια . Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991.)

Γενικά Μαυσωλείο ονομάζεται κάθε επιτύμβιο ή επιτάφιο οικοδόμημα εντός του οποίου ή υπό του οποίου βρίσκονται τάφοι επιφανών. Τα μαυσωλεία ανεγείρονται συνηθέστερα σε μορφή αρχαίων ναών ή σύγχρονων χριστιανικών. Τα μουσουλμανικά μαυσωλεία μοιάζουν με Τζαμί, το οποίο είναι τρόπος λατρείας των Μουσουλμάνων. (Υδρόγειος, Γενική Ελληνική Και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια . Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991.)

Πολλά είδη τάφων έχουν ανακαλυφθεί μέχρι και σήμερα, όπως για παράδειγμα οι μινωικοί τάφοι, οι μυκηναϊκοί τάφοι, οι τάφοι των Φαραώ, (Εικ.76 - Οι τάφοι των Φαραώ) οι τάφοι των βασιλέων, κ.α. (Εικ.77 - Βασιλικοί τάφοι)

Εικ. 76 - Οι τάφοι των Φαραώ (www.google.gr)

Εικ. 77 - Βασιλικοί τάφοι (www.google.gr)

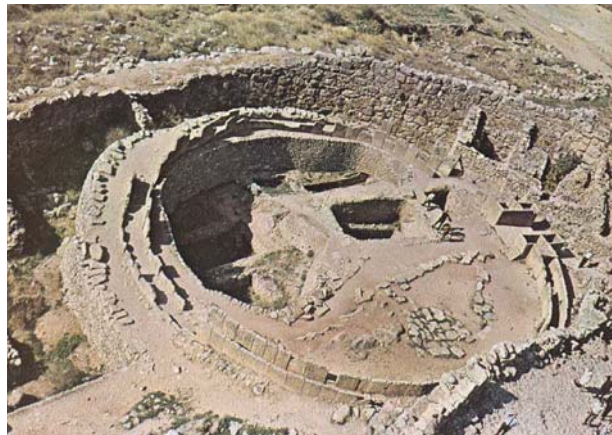
Αντίθετα με τους μινωικούς τάφους, (Εικ. 78 - Μινωικοί τάφοι) που είναι υπέργειοι και δεν καλύπτονται με τύμβο, οι μυκηναϊκοί τάφοι της Αργολίδας είναι υπόγειοι, διαθέτουν δρόμο και καλύπτονται με τεχνητή επίχωση, τον τύμβο. Χωρίς αμφιβολία πρόκειται για βασιλικούς τάφους ή για τάφους υψηλών αξιωματούχων και παρουσιάζονται με τρεις διαφορετικούς τύπους: τους λακκοειδείς, τους θαλαμοειδείς και τους θολωτούς. (Καρποδίνη-Δημητριάδη Ε. :Πελοπόννησος. Αρχαιολόγος, 1^η έκδοση. Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. Αθήνα 2002.)

Εικ. 78 - Μινωικοί τάφοι (www.google.gr)

7.3.1.1. Λακκοειδείς τάφοι

Λακκοειδείς τάφοι υπάρχουν ήδη από την Πρωτοελλαδική Περίοδο στη Λευκάδα και τη Μεσοελλαδική Περίοδο στην Αίγινα. Κυριάρχησαν στο μυκηναϊκό κόσμο κατά την ΥΕ Ι και τις αρχές της ΥΕ ΙΙ και εγκαταλείφθηκαν με την εμφάνιση των λαξευτών θαλαμοειδών και την εξάπλωση των θολωτών τάφων από την ΥΕ ΙΙ και εξής. Είναι απλοί, αποτελούνται από ένα μακρόστενο κάθετο όρυγμα που σκεπαζόταν ύστερα από την ταφή με ακατέργαστες λίθινες πλάκες, στηριγμένες στο τοίχωμά του, σε ύψος 1 μ. περίπου από τον πυθμένα και σκεπαζόταν έπειτα με χώμα. (Εικ. 79 - Λακκοειδείς τάφοι)

Εικ. 79 - Λακκοειδείς τάφοι (www.google.gr)

Στο λακκοειδή τάφο ο νεκρικός θάλαμος είναι υπόγειος, με χτιστά τοιχώματα και πρόσβαση από πάνω. Μετά την τοποθέτηση του νεκρού το άνοιγμα καλύπτεται με ξύλινα δοκάρια και πλάκες. Στη συνέχεια ο τάφος καλύπτεται με τεχνητή επίχωση που σχηματίζει ένα μικρό λοφίσκο, τον τύμβο. Συχνά οι λακκοειδείς τάφοι κατασκευάζονταν κατά συστάδες, πάνω από τις οποίες σχηματιζόταν ένας ενιαίος κυκλικός τύμβος. Μεγάλοι τέτοιοι ταφικοί κύκλοι έχουν βρεθεί στις Μυκήνες και περιείχαν βασιλικές ταφές. (Υδρόγειος, Γενική Ελληνική Και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια . Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991.)

7.3.1.2. Θαλαμωτοί ή θαλαμοειδείς τάφοι

Οι μυκηναϊκοί *θαλαμωτοί* ή *θαλαμοειδείς* τάφοι είναι ακανόνιστου σχήματος σπηλαιώδη υπόγεια λαξεύματα στο μαλακό βράχο, στα οποία οδηγεί μια επίσης λαξευμένη κατωφέρεια, ο δρόμος, όπως ονομάζεται στην αρχαιολογική ορολογία. Είχαν τη μορφή μικρών υπόγειων δωματίων σκαμμένων στις πλαγιές υψωμάτων και σε αρκετό βάθος όπου έφθανε κανείς δια μέσου ενός στενού κατηφορικού δρόμου. (Εικ.80,81 - Μυκηναϊκοί θαλαμωτοί τάφοι) Μετά την ταφή έφραζαν τη θύρα του θαλάμου με ξερολιθιά και έκλειναν το δρόμο αφήνοντας το θάλαμο χωρίς χώματα. Ήταν μάλλον οικογενειακοί τάφοι και χρησιμοποιούνταν από τα μεσαία στρώματα του πληθυσμού. Και αυτοί κατασκευάζονταν κατά συστάδες σχηματίζοντας νεκροταφεία. (Υδρόγειος, Γενική Ελληνική Και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια . Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991.)

Εικ. 80 - Μυκηναϊκοί θαλαμωτοί τάφοι (www.google.gr)

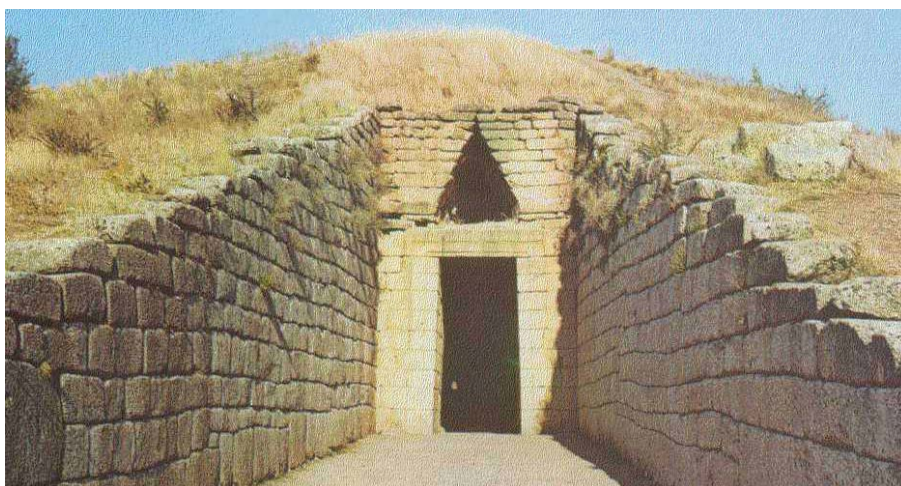

Εικ. 81 - Μυκηναϊκοί θαλαμωτοί τάφοι (www.google.gr)

7.3.1.3. Θολωτοί τάφοι

Οι *θολωτοί* τάφοι συγκαταλέγονται χωρίς αμφιβολία στα πιο λαμπρά αρχιτεκτονήματα του Μυκηναϊκού Πολιτισμού και συνδυάζουν τη μεγαλοπρέπεια του μνημειώδους ταφικού οικοδομήματος με το ινδοευρωπαϊκό στοιχείο του τύμβου. Πρόκειται για τάφους βασιλέων, ευγενών και γενικά αρχόντων. Έχουν και αυτοί δρόμο, θύρα, στόμιο και θάλαμο. Ο δρόμος, ο οποίος είναι οριζόντιος και όχι επικλινής, οδηγεί σε ένα θάλαμο κυκλικής κάτοψης, στεγασμένο με θόλο και κάθετα τοιχώματα. (Εικ. 83 - Θολωτός τάφος)

Ο θόλος είναι χτισμένος με μεγάλες πλάκες τοποθετημένες κατά στρώσεις με τέτοιο τρόπο, ώστε κάθε στρώση να εξέχει λίγο περισσότερο προς το εσωτερικό του θόλου από την αμέσως κατώτερή της (εκφορικό σύστημα). Η είσοδος είναι μνημειακή, με χτιστές παραστάδες, μονολιθικά ανώφλια και υπέρθυρα με κουφιστικό τρίγωνο. Στο δάπεδο υπάρχουν λάκκοι που χρησίμευαν ως τάφοι. Δύο από τους μεγαλύτερους είναι του Ατρέα στις Μυκήνες (Εικ. 82 – Ο τάφος του Ατρέα) και του Μινύου στον Ορχομενό. (Υδρόγειος, Γενική Ελληνική Και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια . Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991.)

Εικ. 82 - Ο τάφος του Ατρέα (Καρποδίνη-Δημητριάδη Ε., Αθήνα 2002.

Εικ. 83 - Θολωτός τάφος (www.google.gr)

7.4. ΥΠΟΓΕΙΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ

I. Χρήσεις υπόγειων κατασκευών

- Στέγαση
- Εργασία (καταστήματα, γραφεία)
- Έργα δημόσιας χρήσης (σταθμοί, αναψυχή, καταστήματα)
- Βιομηχανία (αποθήκευση, παραγωγή, βιομηχανικοί χώροι)
- Συγκοινωνία (συγκοινωνιακές σήραγγες, στάθμευση)
- Έργα υποδομής (σήραγγες διαφορετικών χρήσεων, αποθήκευση υδρογονανθράκων, υδροηλεκτρικά έργα, επεξεργασία αποβλήτων)

(Καλιαμπάκος Δ. :Υπόγεια Έργα. Σημειώσεις καθηγητού ΕΜΠ. Αθήνα 2003, σελ. 17)

II. Χαρακτηριστικά των υπόγειων χώρων

- Η υψηλή διαθεσιμότητα και οι μειωμένες ανάγκες για επιφανειακούς χώρους
- Η ιδιότητα της απομόνωσης – απόκρυψης που εμφανίζουν, γεγονός που οδηγεί σε αυξημένο βαθμό προστασίας
- Η υψηλή περιβαλλοντική προστασία που προσφέρουν
- Η μειωμένη επίδραση σε αυτά των ενεργών γεωλογικών φαινομένων (σεισμοί, διάβρωση – αποσάθρωση – απόθεση)

(Καλιαμπάκος Δ. :Υπόγεια Έργα. Σημειώσεις καθηγητού ΕΜΠ. Αθήνα 2003, σελ.12)

III. Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα

Η προσπάθεια παρουσίασης των βασικών χαρακτηριστικών των υπόγειων κατασκευών, μέσα στο ευρύ φάσμα χρήσεων που αυτές έχουν, δεν είναι κάτι απλό, καθώς τα πιθανά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα που αυτές παρουσιάζουν είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τις εκάστοτε συνθήκες που επικρατούν στη θέση κατασκευής. Σε κάθε περίπτωση όμως, είναι δυνατό να δοθούν τα βασικά σημεία υπεροχής των υπόγειων λύσεων, τα οποία ενισχύουν την προοπτική αυξημένης χρησιμοποίησής τους και να διακριθούν σε :

A) Άμεσα πλεονεκτήματα: προκύπτουν από την υπόγεια τοποθέτηση συγκεκριμένων χρήσεων, (π.χ. υπόγεια γκαράζ αντί επιφανειακών) και

B) Έμμεσα πλεονεκτήματα: προκύπτουν από τις υπηρεσίες που προσφέρει ένας συγκεκριμένος τύπος έργου (π.χ. υπόγεια συγκοινωνιακά έργα).

Τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα που εμφανίζουν οι υπόγειοι χώροι δεν είναι κοινά για όλους, αλλά εξαρτώνται από την επίδραση κάποιων ειδικών και μοναδικών παραγόντων για κάθε χώρο.

Τα κυριότερα πλεονεκτήματα είναι:

- Εξοικονόμηση πολύτιμου χώρου, ειδικά σε περιοχές με αυξημένη τουριστική ή εμπορική δραστηριότητα
- Μηδενική οπτική ρύπανση
- Μικρότερος κίνδυνος καταστροφών από εκρήξεις, πυρκαγιές, σεισμούς
- Εναλλακτική χρήση των χώρων ως καταφύγια σε περίπτωση πολέμου, εφ' όσον τηρούνται οι προδιαγραφές για κάτι τέτοιο
- Μικρότερο κόστος κατασκευής και συντήρησης
- Περιορισμός θορύβου
- Αντιμετώπιση του προβλήματος της στάθμευσης των οχημάτων και πιθανή αποσυμφόρηση της περιβάλλουσας περιοχής.

Τα πιο σημαντικά μειονεκτήματα που εμφανίζουν οι υπόγειοι χώροι είναι:

- Αυξημένο κόστος φωτισμού, λόγω της ανάγκης να φωτίζεται ο χώρος συνεχώς
- Ανάγκη για αερισμό, διότι ο κακός αερισμός είναι επικίνδυνος για την ανθρώπινη υγεία
- Περιορισμοί στα σημεία όπου μπορούν να αναπτυχθούν υπόγειοι χώροι
- Δημιουργία προβλημάτων κατά την διάρκεια της ανάπτυξης του υπόγειου χώρου με πιθανά προβλήματα κυκλοφοριακής συμφόρησης γύρω από το χώρο κατασκευής.

(Καλιαμπάκος Δ. :Υπόγεια Έργα. Σημειώσεις καθηγητού ΕΜΠ. Αθήνα 2003, Σοφινός Α. :Τεχνικές Διάνοιξης Σηράγγων. Τόμος Ι. Αθήνα 2004)

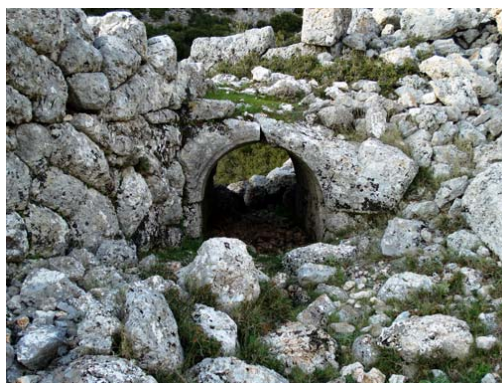
7.4.1. ΥΠΟΓΕΙΕΣ ΣΗΡΑΓΓΕΣ

Ορισμός και τρόπος κατασκευής

Σήραγγα (από το αρχαίο σήραγξ) ή τούνελ είναι μια υπόγεια φυσική ή τεχνητή δίοδος, που ανοίγεται κάτω από τη γη για να διευκολυνθεί η κατευθείαν επικοινωνία δυο σημείων που χρησιμεύει για τη διέλευση μεταφορικών μέσων (σιδηροδρομικών γραμμών, αυτοκινήτων), πεζών, μεγάλων ποσοτήτων νερού (υδροτεχνικές σήραγγες) κ.ά.. Είναι δύσκολα και έντεχνα έργα που διανοίγονται σε βάθη που ποικίλουν από πολύ μικρά έως και πολύ μεγάλα, πάνω ή κάτω από τον υδροφόρο ορίζοντα και οι διαστάσεις τους κυμαίνονται από πολύ μικρές ως πολύ μεγάλες. Διακρίνουμε σήραγγες ορεινές, σήραγγες κάτω από υδατολεκάνες ή υποβρύχιες και σήραγγες πόλεων ή αστικές. (Υδρόγειος, Γενική Ελληνική και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια. Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991. σελ.75, Καλιαμπάκος Δ. :Υπόγεια Έργα. Σημειώσεις καθηγητή ΕΜΠ. Αθήνα 2003)

Οι σήραγγες ήταν, ανάλογα με τον τύπο του υπεδάφους, αλλού λαξευμένες μέσα σε βράχο και αλλού πλινθόκτιστες, ώστε να εμποδίζεται η κατάρρευση των μαλακών τοιχωμάτων εντός του αυλού. Διέρχονταν σε μεγάλα βάθη από την επιφάνεια του εδάφους και η διατομή τους είχε σχήμα όρθιου ορθογώνιου παραλληλόγραμμου, με το άνω τμήμα στρογγυλεμένο σε ημικόκλιο. Το ύψος τους άλλαζε ανάλογα με το είδος και την τρόπο χρήσης τους. (Σοφιανός Α. :Τεχνικές Διάνοιξης Σηράγγων. Τόμος Ι. Αθήνα 2004)

Η κατασκευή των σηράγγων είναι πολύπλοκη, κυρίως σχετικά με την επένδυσή τους, που πρέπει να είναι τέτοια, ώστε ν' αντέχει στην πίεση των πετρωμάτων (Εικ. 84 – Αρχαία σήραγγα) και να εμποδίζει την εισροή υγρών του υπεδάφους. Για τη διάνοιξη των σηράγγων χρησιμοποιούνται διάφορες μέθοδοι, ανάλογες μ' αυτές για τη διάνοιξη στοών ορυχείων. Σημαντικό ρόλο παίζει και η υγρασία των πετρωμάτων. (Σοφιανός Α. :Τεχνικές Διάνοιξης Σηράγγων. Τόμος Ι. Αθήνα 2004)

Εικ. 84 - Αρχαία σήραγγα (www.google.gr)

Παραδείγματα

Μια σήραγγα της εποχής του Χριστού (Εικ. 85 – Σήραγγα της εποχής του Χριστού) από την οποία διέφυγαν οι κάτοικοι της Ιερουσαλήμ κατά την πολιορκία της από τους Ρωμαίους το 70 μ.Χ. ανακαλύφθηκε κάτω από την πόλη. Πρόκειται για μια σήραγγα που ανήκε στο αρχαίο σύστημα αποχέτευσης των ομβρίων υδάτων. Σε ορισμένα σημεία φθάνει τα τρία μέτρα ύψος και υποστηρίζεται από αγκωνόπετρες. Η σήραγγα διατρέχει τη δεξαμενή του Σίλο που βρίσκεται στο σημερινό παλαιστινιακό προάστιο Σίλουαντ και φθάνει έως τη βάση του Τείχους των Δακρύων, τελευταίο ίχνος του εβραϊκού Ναού που καταστράφηκε από τις ρωμαϊκές λεγεώνες το έτος 70. Κέρματα και θραύσματα δοχείων της ρωμαϊκής εποχής ανακαλύφθηκαν στη σήραγγα, της οποίας μόνον το νότιο τμήμα, μήκους 70 μέτρων, αποκαλύφθηκε έξω από την Παλιά Πόλη της Ιερουσαλήμ.

Εικ. 85 - Σήραγγα της εποχής του Χριστού (www.google.gr)

Μία συζήτηση για την υπόγεια Αθήνα δε θα μπορούσε παρά να ξεκινάει από το σημείο - αφετηρία του όλου θέματος, ότι δηλαδή η Αθήνα είναι μια πανάρχαια πόλη. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι στα αλληπάλληλα στρώματα του υπεδάφους της, φτάνοντας σε βάθη πολλών δεκάδων μέτρων κάτω από το πόδια μας, βρίσκεται θαμμένη η ιστορία της. Και στη διαδικασία του να στρέψουμε το βλέμμα μας προς τα υπόγεια περάσματα της πόλης και να επιχειρήσουμε να τα ανιχνεύσουμε, δε θα ήταν δυνατό να μη διασταυρωθούμε με όλους αυτούς τους αμέτρητους τόνους χρώματος και ιστορίας. Τα υπόγεια περάσματα που αναζητάμε δεν είναι, άλλωστε, παρά κομμάτια της ιστορίας της πόλης. (www.google.gr)

Κρυφή σήραγγα κάτω από τα τείχη της Μυκηναϊκής Ακρόπολης της Μιδέας, που μόλις αποκαλύφθηκε, έδειξε την πηγή από την οποία υδρευόταν η πόλη κατά τον 13ο αι. π.Χ. Σκάβοντας ένα τμήμα της κυκλώπειας οχύρωσης στα κατώτερα βορειοδυτικά άνηρα, αποκαλύφθηκε μεγάλο άνοιγμα, το οποίο βρισκόταν στην εσωτερική παρειά του τείχους. Η περαιτέρω έρευνα απέδειξε ότι οδηγεί σε υπόγεια σήραγγα που προχωρεί κάτω από το τείχος καθ' όλο το πλάτος του. (Καρποδίνη-Δημητριάδη Ε. :Πελοπόννησος. Αρχαιολόγος, 1^η έκδοση. Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. Αθήνα 2002.)

Το Ευπαλίνιο όρυγμα είναι μια σήραγγα μήκους 1036 μέτρων κοντά στο Πυθαγόρειο της Σάμου, η οποία κατασκευάστηκε κατά τον 6ο αιώνα π.Χ. για να χρησιμεύσει σαν υδραγωγείο. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ήταν ότι ανοίχθηκε ταυτόχρονα και από τις δυο πλευρές του βουνού και το όρυγμα αυτό ήταν αμφίστομο. (Εικ. 86 - Σήραγγα Ευπάλιος)Οι δυο σήραγγες συναντήθηκαν περίπου στο μέσον με αξιοθαύμαστη ακρίβεια, κάτι που ήταν σημαντικό επίτευγμα για τα τεχνολογικά δεδομένα της εποχής. Ένα μέρος του ορύγματος είναι σήμερα επισκέψιμο. (www.google.gr)

Εικ. 86 - Σήραγγα Ευπάλιος (www.google.gr)

7.4.2. ΟΡΥΧΕΙΑ

Ορυχείο ονομάζεται ο τόπος επιφανειακός ή εσωτερικός στη Γη από τον οποίο εξάγονται χρήσιμα ορυκτά. Με το ίδιο όνομα φέρεται γενικά κάθε τόπος απ' όπου εξορύσσονται υλικά χρήσιμα κυρίως στη βιομηχανία. Όταν τα εξορυσσόμενα υλικά είναι μέταλλα τότε ο τόπος αυτός λέγεται μεταλλείο, αν πρόκειται για οικοδομικά υλικά λέγεται λατομείο. Γενικότερα, τα λατομεία προϋπήρξαν των μεταλλείων. (Υδρόγειος, Γενική Ελληνική και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια. Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991. σελ.75, Καλιαμπάκος Δ. :Υπόγεια Έργα. Σημειώσεις καθηγητή ΕΜΠ. Αθήνα 2003)

Από την αρχαιότητα οι άνθρωποι ανέσκαπταν τη γη για την εξόρυξη ιδιαίτερα χρήσιμων υλικών, η δε προσπάθειά τους εκείνη άρχισε να γίνεται εντονότερη με την ανακάλυψη των μετάλλων κι έπειτα. Σήμερα που η ένταση αυτή βρίσκεται στο μέγιστο βαθμό οι τόποι αυτοί λαμβάνουν πρόσθετη ονομασία και από το είδος του εξορυσσόμενου μετάλλου π.χ. θειορυχεία, (Εικ. 87 - Θειορυχεία στη Μήλο) σμυριδορυχεία, λιγνιτορυχεία, χρυσορυχεία, αλατορυχεία κ.λπ. (Εικ. 88 - Ορυχείο στη Σαντορίνη) (Καλιαμπάκος Δ. :Υπόγεια Έργα. Σημειώσεις καθηγητή ΕΜΠ. Αθήνα 2003)

Εικ. 87 - Θειορυχεία στη Μήλο (Προσωπικό Υλικό)

Εικ. 88 - Ορυχείο στη Σαντορίνη (Προσωπικό Υλικό)

Τα παλαιότερα χρόνια λόγω της έλλειψης σύγχρονων μηχανημάτων η εξόρυξη μετάλλων και οικοδομικών υλικών ήταν εξαιρετικά επίπονη και μακροχρόνια διαδικασία. Οι εργασίες εξόρυξης υλικών γίνονταν από εργάτες ή παλαιότερα από δούλους. Το ιδιαίτερα εξαντλητικό πρόγραμμα των εργασιών προέβλεπε τη λειτουργία του εργοταξίου από την ανατολή ως τη δύση του ηλίου. Πολλά από τα ορυχεία αυτά βρίσκονταν μακριά από κατοικημένες περιοχές, πράγμα που καθιστούσε αδύνατη την επιστροφή των εξουθενωμένων εργατών στην εστία τους. Έτσι, δημιουργούσαν πρόχειρα καταλύματα εντός ή εκτός του ορυχείου.

7.4.3. ΚΑΤΑΚΟΜΒΕΣ

Ορισμός

Οι κατακόμβες ως γνωστόν, είναι υπόγεια κοιμητήρια, ομαδικά η κοινοτικά, σκαμμένα βαθιά στη γη. Η λέξη «κατακόμβη» που αρχικά ήταν τοπικός και γεωγραφικός όρος, έγινε όρος τεχνικός αντικαθιστώντας την λέξη «κοιμητήριο». Από τότε η ονομασία αυτή γενικεύτηκε και δόθηκε και στα υπόλοιπα υπόγεια κοιμητήρια. Αρχικά την έννοια της ελληνικής λέξης «κατακόμβη», που σημαίνει εδαφική κοιλότητα, όρυγμα γης, χαράδρα, τύμβος και που μετεγγράφει σε κατακόμβη (είχε η λατινική φράση “Coemeteria ad Catacumbas Accuditoria” που σήμαινε τα πρώτα υπόγεια κοιμητήρια που βρίσκονται κοντά στην Αππία οδό της Ρώμης. (Υδρόγειος, Γενική Ελληνική και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια. Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991. σελ.75, Καλιαμπάκος Δ. :Υπόγεια Έργα. Σημειώσεις καθηγητή ΕΜΠ. Αθήνα 2003)

Πολλοί επιστήμονες ασχολήθηκαν και ασχολούνται με το μεγάλο κεφάλαιο των κατακομβών και με τα προβλήματα που ανακύπτουν από την μελέτη αυτή. Τέτοια προβλήματα είναι η θέση και η έκταση, η προέλευση, η χρήση και η χρονολόγηση των κατακομβών. Καθώς επίσης η ερμηνεία και η χρονολόγηση της ζωγραφικής των κατακομβών κ.α.

Κατασκευή

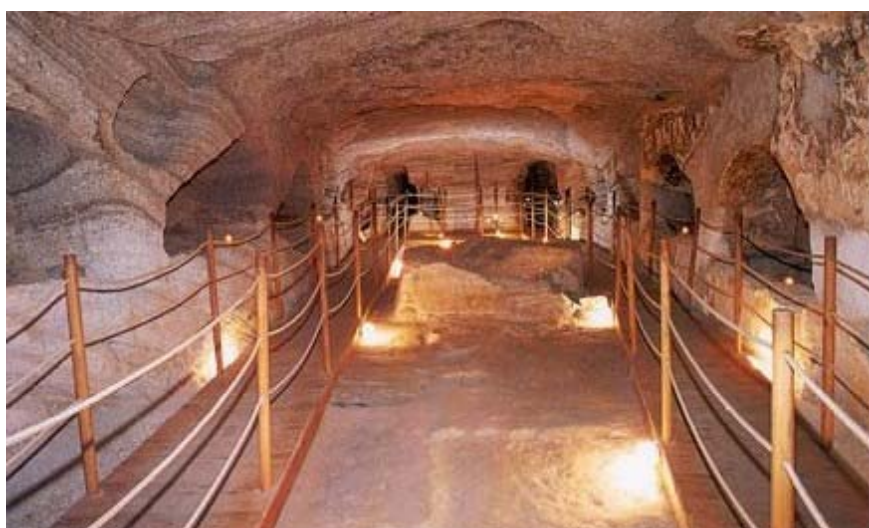
Οι κατακόμβες λαξεύονταν σε πορώδες έδαφος περιέχοντας περίπλοκα συμπλέγματα διαδρόμων και κεντρικών θαλάμων στα τοιχώματα των οποίων ανοίγονται τάφοι σε επάλληλες σειρές και σε διάφορα σχήματα. (Εικ. 89 - Οι κατακόμβες της Μήλου) Οι “κοπιάτες” ήταν αυτοί οι οποίοι είχαν την επιμέλεια (εκσκαφή, συντήρηση, διαφύλαξη) των κατακομβών και ήταν ειδικευμένοι τεχνίτες.

Στην διαμόρφωση τους σπουδαίο ρόλο έπαιξαν και οι πρώτοι χριστιανοί καλλιτέχνες, που περνούν σε μία νέα φάση εικαστικής δημιουργίας, την απεικόνιση του ανθρώπου και της φύσης γενικότερα, δίνοντας νέο νόημα και χαρακτήρα στα έργα τους. Κύριο μέλημά τους ήταν να καταστήσουν ορατή την ιερή ιστορία που ήθελαν και όχι τόσο να διακοσμήσουν τους υπόγειους αυτούς τάφους. Ότι δεν είχε απόλυτη σχέση με το θέμα παραμεριζόταν. Η σαφήνεια και η απλότητα βάραιναν περισσότερο από την πιστή απομίμηση του προτύπου. (Υδρόγειος, Γενική Ελληνική και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια. Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991. σελ.75, Καλιαμπάκος Δ. :Υπόγεια Έργα. Σημειώσεις καθηγητή ΕΜΠ. Αθήνα 2003)

Οι διάδρομοί τους ήταν μακρόστενοι με δάπεδο επίπεδο και οροφή συνήθως ημικυλινδρική. Στις διασταυρώσεις των διαδρόμων σχηματίζονται νεκρικοί θάλαμοι (κουμπίκουλα). Στους νεκρικούς θαλάμους των κατακομβών θάβονταν συνήθως οι επίσκοποι, οι πρεσβύτεροι, και οι μάρτυρες. Οι τάφοι των κατακομβών ήταν συνήθως απλοί, σε σχήμα κιβωτίου ή θήκης. Σκεπάζονταν με πλάκες στις οποίες έγραφαν το όνομα, το επάγγελμα, την ημερομηνία θανάτου του νεκρού και χάραζαν διάφορες συμβολικές παραστάσεις όπως άγκυρες, σταυρούς κ.ά. καθώς και διάφορες εκφράσεις-ευχές προς τους προσφιλείς νεκρούς, όπως “εν Ειρήνη”, “εν Κυρίω” κ.λ. (Καλιαμπάκος Δ. :Υπόγεια Έργα. Σημειώσεις καθηγητή ΕΜΠ. Αθήνα 2003)

Η ατμόσφαιρα βέβαια μέσα στις κατακόμβες δεν ήταν καθόλου ευχάριστη, διότι και ο χώρος ήταν πολύ περιορισμένος, αλλά και ο εξαερισμός και ο φωτισμός δεν ήταν καθόλου ικανοποιητικός. Αντίθετα με ότι πιστευόταν παλαιότερα, οι κατακόμβες ποτέ δεν χρησίμευσαν σαν τόποι λατρείας, αλλά μόνο σαν τόποι ταφής. (Υδρόγειος, Γενική Ελληνική και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια. Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991. σελ.75, Καλιαμπάκος Δ. :Υπόγεια Έργα. Σημειώσεις καθηγητή ΕΜΠ. Αθήνα 2003)

Σημαντικό μνημείο αποτελεί στον Ελλαδικό χώρο οι κατακόμβες της Μήλου, που αποτελούν μικρογραφία των κατακομβών της Ρώμης. Οι μελετητές τις τοποθετούν στον 2ο η στον 4ο αιώνα και χρησίμευε ως ομαδικό κοιμητήριο.

Εικ. 89 - Οι κατακόμβες της Μήλου (Προσωπικό Υλικό)

8. ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΡΩΓΛΩΝ ΛΟΓΩ ΦΥΣΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΩΝ

Ακόμη μία αιτία για τη μαζική δημιουργία τρωγλών σε μια περιοχή είναι και οι φυσικές καταστροφές.

Τυφώνες, σεισμοί, πλημμύρες, τσουνάμι, πυρκαγιές είναι κάποιες από τις φυσικές καταστροφές που στο πέρασμα τους αφήνουν ερείπια, δυστυχία και πολλές φορές ανθρώπινες απώλειες. Πρόκειται για μια κατάσταση ανεξέλεγκτη και τις περισσότερες φορές μη προβλέψιμη. Οι χειρότερες περιπτώσεις, όσον αφορά τις ολοκληρωτικές κτιριακές καταστροφές είναι αυτή του σεισμού και της πυρκαγιάς.

Ύστερα από το πέρασμα ενός τέτοιου ξεσπάσματος της φύσης, οι κάτοικοι της περιοχής που επλήγησε, και κατάφεραν να επιβιώσουν προσπαθούν να περισώσουν ό,τι είναι δυνατό από τις περιουσίες τους και να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους.

Συνήθως, στις φυσικές καταστροφές στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, δεν υπάρχει οικονομικό περιθώριο ενίσχυσης, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται εικόνες εξαθλίωσης και απόγνωσης.

Αντίθετα, σε αναπτυγμένες χώρες, η βοήθεια του κράτους είναι άμεση και ουσιαστική. Οι περισσότερες από τις πρώτες ανάγκες καλύπτονται σε ικανοποιητικό βαθμό. Αρχικά, η διαμονή των πληγέντων εξασφαλίζεται, από το κράτος, με σκηνές που στήνονται σε γήπεδα, οικόπεδα, πλατείες κα, καθώς και με την ελεύθερη είσοδο σε δημόσια κτίρια (εκκλησίες, χώρους αθλητισμού) για προσωρινή διαμονή. Επίσης παρέχεται συσσίτιο από το Δήμο, την Κοινότητα κλπ.

Σε επόμενο στάδιο, παρέχονται λυόμενες κατοικίες, ενώ υπάρχουν περιπτώσεις που οι τρωγλοδύτες ενισχύονται με χαμηλότοκα δάνεια ή δάνεια με προϋποθέσεις άμεσης αποκατάστασης των ζημιών. Αυτές, εξασφαλίζουν στους ενοίκους τους, τις βασικές τους ανάγκες σε στέγη, αλλά δεν παύουν να αποτελούν τρώγλες, καθώς δεν υπόκεινται σε κανένα από τους κανόνες σχεδιασμού.

Η διαμονή σε αυτές τις τρώγλες διαφέρει κατά πολύ από αυτήν στις προσφυγικές. Εκτός του ότι υπάρχει καλύτερη οργάνωση, ο τρωγλοδύτης βρίσκεται στην ίδια την πατρίδα τους και δεν καταδιώκονται από το αίσθημα του διωγμού και της αποξένωσης. Δεν είναι όμως λίγες οι φορές που γίνεται κανονικό πλιάτσικο σε σπίτια και καταστήματα από τους ίδιους τους συμπατριώτες τους.

8.1 Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΣΕΙΣΜΟΥ

Η πιο πρόσφατη περίπτωση καταστροφικού σεισμού στην Ελλάδα, είναι αυτή του Σεπτεμβρίου του 1999, στην Αθήνα, όπου ο κρατικός μηχανισμός λειτούργησε άμεσα, παρά το αναπάντεχο της καταστροφής.

Παρά το γεγονός ότι λιγοστά κτίσματα καταστράφηκαν ολοσχερώς, οι ζημιές εκτείνονταν σε ολόκληρη την Αττική, όπου σε μικρό ή μεγαλύτερο βαθμό επηρέασαν την τοιχοποιία και τα υποστυλώματα των κτισμάτων. (Εικ.90,91,92 – Ερείπια μετά από σεισμό)

Εικ.90 - Ερείπια μετά από σεισμό (www.google.gr)

Εικ.91 - Ερείπια μετά από σεισμό (www.google.gr)

Εικ.92 - Ερείπια μετά από σεισμό (www.google.gr)

Τα προβλήματα των σεισμοπλήκτων ξεκίνησαν από τα πρώτα λεπτά μετά τον μεγάλο σεισμό. Οι περίπου 100.000 άστεγοι παραπονέθηκαν ότι τα αντίσκηνα που μοιράστηκαν δεν ήταν αρκετά για να καλύψουν τις ανάγκες όλων των σεισμοπλήκτων. Αντίθετα η κυβέρνηση επισήμανε ότι τα αντίσκηνα που διέθεσαν για τους σεισμόπληκτους υπερκάλυπταν τις ανάγκες τους. Επιστρατεύτηκαν 20.000 κλίνες ξενοδοχείων της Αττικής , όμως καταλήφθηκαν μόνο οι 130, λόγω του ότι οι πιο πολλοί σεισμόπληκτοι φρουρούσαν τις περιουσίες τους , αφού παρουσιάστηκαν και τα πρώτα κρούσματα ληστειών. (www.google.gr)

Σπίτια, καταστήματα, και εργοστάσια καταστράφηκαν ολοσχερώς και η πόλη μονομιάς γέμισε με πανικοβλημένους Αθηναίους που κατασκήνωναν όπου μπορούσαν. Αντίσκηνα, υπνόσακοι και πρόχειρα καταλύματα στήθηκαν σε μία μόνο νύχτα, για να φιλοξενήσουν όσους αντιμετώπιζαν προβλήματα με τις κατοικίες τους.

Εικ.93 - Αντίσκηνα σε γήπεδο (www.google.gr)

Σύντομα λυόμενα κατέλαβαν γήπεδα, οικόπεδα και άλση ώστε να στεγάσουν τον άστεγο κόσμο που διέμενε προσωρινά στα αυτοκίνητα του, σε πλατείες, σε εκκλησίες, ακόμη και σε σπίτια γνωστών και φίλων. (Εικ.93 - Αντίσκηνα σε γήπεδο)

Τα λυόμενα αυτά σπίτια δεν ήταν τίποτα παραπάνω από μετακινούμενα αλουμινένια κουτιά, μακρόστενου σχήματος, σταθερών διαστάσεων και ανοιγμάτων που δεν προσαρμόζονταν στις ανάγκες των οικογενειών, αρρώστων κλπ.

Ουσιαστικά ήταν μεταλλικές κατασκευές, που στο κάτω μέρος τους υπήρχαν βάσεις από οπλισμένο σκυρόδεμα, με σκοπό να μην έρχεται η κατοικία σε επαφή με το έδαφος. (Εικ.94 – Λυόμενα σπίτια) Την τοιχοποιία αποτελούσαν πανέλα αλουμινίου με επένδυση πετροβάμβακα ή πολυουραιϊθάνης.

Η οροφή τους ήταν επίπεδη ή δύριχτη με μικρή κλίση που συνδυαζόμενη με το υλικό κατασκευής της (φύλλα αλουμινίου) δημιουργούσε στο εσωτερικό της τρώγλης ιδιαίτερα αυξημένη θερμοκρασία, ιδιαίτερα κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Ο χώρος για τις οικογένειες ήταν περιορισμένος και πολλές φορές στεγάζονταν κάτω από την ίδια αλουμινένια στέγη μέχρι και τρεις γενιές ανθρώπων.

Εικ.94 – Λυόμενα σπίτια (Προσωπικό Υλικό)

Αύλειος χώρος, στις κατοικίες αυτές, δεν υπήρχε, καθώς τα “χωριά” των λυόμενων οικόπεδων ήταν ασφαλτοστρωμένα οικόπεδα, με τις κατοικίες αυτές παρατεταγμένες την μια δίπλα στην άλλη, κάνοντας ακόμη πιο άσχημη την αίσθηση της ζέστης. (Εικ.95,96 – Λυόμενες κατοικίες) Λύση στην προσπάθεια για περισσότερο δροσισμό έδωσαν τα λιγοστά φυτά που φυτεύονταν σε γλάστρες ή παρτέρια. Η λύση αυτή έδινε και μια νότα προσωπικού στοιχείου στα παρατεταγμένα λυόμενα κτίσματα.

Εικ.95 – Λυόμενες κατοικίες (Προσωπικό Υλικό)

Εικ.96 – Λυόμενες κατοικίες (Προσωπικό Υλικό)

Οι περισσότεροι από αυτούς που είδαν τις περιουσίες τους να καταστρέφονται, κατάφεραν μέσα σε λίγα χρόνια να επιδιορθώσουν τις ζημιές στα παλιά τους σπίτια ή να χτίσουν καινούργια. Προσπάθειες καταβάλλονται μέχρι και σήμερα για την στατική ενίσχυση των κατοικιών που είχαν εγκαταλειφθεί. (Εικ.97 – Στατική ενίσχυση)

Εικ.97 – Στατική ενίσχυση (Προσωπικό Υλικό)

Δυστυχώς, όπως σχεδόν όλα στην Ελλάδα ούτε αυτό έμεινε ανεκμετάλλευτο. Πολλά από τα λυόμενα, που προορίζονταν για τους σεισμόπληκτους, νοικιάστηκαν σε αλλοδαπούς, οικονομικούς μετανάστες και κατοικούνται ακόμη και σήμερα, με την ανέχεια του κράτους, δημιουργώντας εστίες μόλυνσεων.

8.2 Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΠΥΡΚΑΓΙΩΝ

Άλλο ένα σύννηθες τραγικό παράδειγμα φυσικής καταστροφής στη χώρα μας είναι οι πυρκαγιές. Η παρατεταμένη ξηρασία κατά την διάρκεια των καλοκαιρινών μηνών σε συνδυασμό με την ανθρώπινη αμέλεια είναι οι πιο κύριοι παράγοντες πρόκλησης πυρκαγιών. Κάθε καλοκαίρι εκατοντάδες δάση καίγονται σε πολλές περιοχές της χώρας μας, αλλά καμία δεν ξεπέρασε σε έκταση και μανία αυτή του Αυγούστου του 2007.

Η κόλαση που ξέσπασε στην Ηλεία, στο τέλος του καλοκαιριού του 2007, πήρε ανεξέλεγχτες διαστάσεις. Πλάγιές παραδίδονται η μια μετά την άλλη στις πύρινες φλόγες, κάνοντας στάχτη δάση, σπίτια, χωριά ολόκληρα..

Ακόμη και ανθρώπινες ψυχές χάθηκαν σ' εκείνη τη λαίλαπα, που στην προσπάθεια τους να βρουν να ξεφύγουν, εγκλωβίστηκαν ανάμεσα στις φλόγες, με αποτέλεσμα να βρουν τραγικό θάνατο. (Εικ.98,99 – Πυρόπληκτες περιοχές.)

Εικ.98 – Πυρόπληκτες περιοχές (www.google.gr)

Σαν να μην έφτανε ο χαμός τόσων ανθρώπινων ψυχών, ολόκληρη η Πελοπόννησος βουτήχτηκε

Εικ.99 - Πυρόπληκτες περιοχές (www.google.gr)

σε θλίψη λόγω των εκτεταμένων ζημιών σε σπίτια, καλλιέργειες και ζώα.

Η πλειοψηφία των κατοίκων, που ήταν μεγάλοι σε ηλικία, κοιτούσαν του κόπους μιας ζωής να γίνονται στάχτη μπροστά στα μάτια τους, χωρίς να μπορούν να αντιμετωπίσουν την κατάσταση. (Εικ.100 – Ζημιές στα σπίτια) Τα πρώτα εικοσιτετράωρα ήταν τραγικά με τους ανθρώπους να κοιμούνται σε σκηνές, δίπλα στα αποκαϊδια, σε νεκρά ζώα, στριμωγμένοι και με τους περισσότερους να παλεύουν με τις φλόγες στα δίπλανα χωριά.

Εικ.100 – Ζημιές στα σπίτια (www.google.gr)

Η οικονομική ενίσχυση των πληγέντων ήταν άμεση, αλλά δεν αφορούσε αποκλειστικά αυτούς καθώς πολλοί έσπευσαν να επωφεληθούν της ευκαιρίας. Η παραχώρηση λυόμενων, όμως, στους πυρόπληκτους ήταν άμεση και αφορούσε συγκεκριμένους δήμους και κοινότητες. Το μεγαλύτερο βοήθημα ήρθε από τον κόσμο, από την Ελλάδα αλλά και το εξωτερικό, που τους ενίσχυσε με τρόφιμα, νερά και γραφική ύλη για τους μαθητές.

Η ενημέρωση των σεισμοπλήκτων που διέμεναν σε σκηνές θεωρήθηκε ζήτημα πρώτης προτεραιότητας γι' αυτό και ο Οργανισμός Αντισεισμικού Σχεδιασμού και Προστασίας διένειμε τεύχος με οδηγίες σχετικά με την ασφαλή διαμονή τους στους καταυλισμούς και τη λήψη μέτρων προστασίας. (www.google.gr)

Ίδιου τύπου λυόμενα, με αυτά των σεισμόπληκτων, παραχωρήθηκαν σε αυτούς που τα σπίτια τους καταστράφηκαν ολοσχερώς από την πυρκαγιά, εξασφαλίζοντας τους ακόμη και σήμερα ανθρώπινες συνθήκες διαβίωσης.

9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Ύστερα από την κατανόηση της ευρύτερης έννοιας του ορισμού των τρωγλών, αναφερόμαστε στα αίτια δημιουργίας τους, τη χρήση τους η οποία ξεκίνησε από την πρωτόγονη εποχή και διαρκεί έως και σήμερα. Γενικότερα, τα αίτια δημιουργίας των τρωγλών είναι ποικίλα και αλλάζουν σε βάθος χρόνου ανάλογα με την περιοχή και τις περιστάσεις. Άλλοτε οικονομικά, άλλοτε κοινωνικά, άλλοτε πολιτικά και άλλοτε θρησκευτικά, η δημιουργία τρωγλών βοήθησε την ανθρωπότητα να ξεφύγει από το αδιέξοδο πρόβλημα της στέγασης. Ο άνθρωπος, κατασκευάζει δηλαδή πρόχειρα κτίσματα από προσιτά υλικά ώστε να εξυπηρετεί τις άμεσες ανάγκες του για στέγαση και προστασία.
2. Μετά την καταστροφή της Σμύρνης, τον Σεπτέμβριο του 1922, εισβάλλουν στην Ελλάδα εκατομμύρια πρόσφυγες κι ο ελληνικός πληθυσμός αυξάνεται κατά 18%. Δημιουργούνται λοιπόν φορείς, όπως η Επιτροπή Αποκατάστασης των Προσφύγων, και κινητοποιούνται για την προσφυγική στεγαστική αποκατάσταση στις πόλεις και στην ύπαιθρο. Έτσι, ο πληθυσμός της Ελλάδας παρουσιάζει ταχύτατο ρυθμό ανάπτυξης, αναπτύσσεται η οικοδόμηση και δημιουργούνται νέοι οικισμοί, τονώνεται η οικονομική δραστηριότητα, όπου και στη συνέχεια συντελεί στην ανάπτυξη της βιομηχανίας.
3. Στην κατηγορία των τρωγλών, μπορούμε να εντάξουμε και τους υπόσκαφους – σπηλαιώδης χώρους, η δημιουργία και η χρήση των οποίων ξεκίνησε από την πρωτόγονη εποχή διαρκεί έως και σήμερα. Το υπόσκαφο είναι ένας στενόμακρος χώρος λαξευμένος μέσα στο βράχο, με θολωτή οροφή και στενή πρόσοψη. Πρόκειται για "αρνητικές" κοιλότητες μέσα στη γη που δίνουν στους ανθρώπους την δυνατότητα να αναπτύξουν πολλές από τις δραστηριότητες τους
4. Τα αίτια δημιουργίας των υπόσκαφων είναι ποικίλα και αλλάζουν σε βάθος χρόνου ανάλογα με την περιοχή και τις περιστάσεις. Ο κυριότερος παράγοντας της δημιουργίας των υπόσκαφων είναι ο οικονομικός. Επίσης, εξαιτίας των πειρατικών επιδρομών χτίζονταν μακριά από τη θάλασσα ή σε απόκρυμες περιοχές. Υπάρχουν ακόμα και κοινωνικά ή θρησκευτικά αίτια που δημιούργησαν τα υπόσκαφα τα οποία αργότερα μετεξελίχθηκαν. Πυκνή δόμηση, υπόγεια κτίσματα, μικρά και στενά συνδεδεμένα κτίσματα. Πολλά από αυτά είναι σήμερα εγκαταλελειμμένα και άλλα είναι κατοικήσιμα, πολλά από τα οποία ο άνθρωπος έχει εκμεταλλευτεί. (μουσειά, ξενοδοχεία, μαγαζιά, κέντρα νυχτερινής διασκέδασης, κ.ά.)
5. Τέλος, παρατηρούμε ότι δημιουργούνται τρώγλες μέσα από τα φυσικά φαινόμενα, όπως για παράδειγμα οι σεισμοί και οι φωτιές. Αρχικά, η διαμονή των πληγέντων εξασφαλίζεται, από το κράτος, με σκηνές κι αργότερα με λυόμενες κατοικίες μέχρι την αποκατάσταση τους. Επομένως, το συγκεκριμένο πρόβλημα επιλύεται άμεσα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αντωνιάδης Κ., Βασιλείου Κ. :Φυσικός Δροσισμός Στη Σαντορίνη. Διάλεξη
2. Ανακαλύψτε Την Ελλάδα: Κυκλάδες – Σαντορίνη, ένθετο από τουριστικό οδηγό, Αθήνα 2008.
3. Βαρελίδης Γ.:
 - Υπόσκαφοι Και Σπηλαιώδεις Ναοί Κυθήρων (Παναγιά Η Οδηγήτρια - Αγία Αικατερίνη), Διεθνές Συνέδριο – Κύθηρα 2000.
 - Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός. 1η έκδοση. Αθήνα 2006.
4. Βαστάκη Αγγ., Σταμάτη Μ. :Τα Προσφυγικά Της Καισαριανής. Διάλεξη Ε.Μ.Π. 2005.
5. Γαβρά Ελ. : Αγροτικός Χώρος Και Κατοικία Στον Πόντο Από Τον 19^ο Αιώνα Ως Τις Αρχές Του 20^{ου} αιώνα.1^η έκδοση. Εκδοτικός οίκος Κυριακίδη Α.Ε.. Θεσσαλονίκη, 1998.
6. Γελαντάλης Κ.: Τεχνοδομικά, Αρχιτεκτονική Και Τεχνολογία Στις Μεγάλες Κατασκευές. Τριμηνιαία τεχνική έκδοση. Έτος Γ΄, Σεπτέμβριος 1975.
7. Γεωτρόπιο. Εβδομαδιαίο περιοδικό, τεύχος 313, Απρίλιος 2006.
8. Γιάγιας Ευ. :Τα Προσφυγικά Της Νίκαιας. Διάλεξη 2007.
9. Δεσύπρης Γ. :Αμοργός, Το Νησί Του Απέραντου Γαλάζιου. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Μιχάλης Τούμπης Α.Ε. Αθήνα 2000.
10. Ιγήπαση Μ, Καρτέρη Ραλ., Μαυροπούλου Φιλ. : Τα Προσφυγικά Της Νίκαιας. Διάλεξη 2001.
11. Καγιά Μπ. :Σαντορίνη – Ανάφη, 1^η έκδοση. Εκδόσεις Κέδρος. Αθήνα 1996.
12. Καρποδίνη-Δημητριάδη Ε. :Πελοπόννησος. Αρχαιολόγος, 1^η έκδοση. Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. Αθήνα 2002.
13. Κατραμόπουλος Γ.: Πώς Να Σε Ξεχάσω Σύμυρνη Αγαπημένη.1^η έκδοση. Εκδόσεις Ωκεάνια. Αθήνα 1994.
14. Κολύμβα Κ. :Οία, Τόπος Και Ιστορία. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Αρμός. Αθήνα 2001.
15. Κωνσταντόπουλος Α.: Καππαδοκία, Στα Βάθη Της Ελληνικής Ανατολής. Απόσπασμα κειμένου από εφημερίδα Καθημερινή, Μάρτιος 2005.

16. Λεοντίδου Λίλα: Πόλεις Της Σιωπής, Εργατικός Εποικισμός Της Αθήνας Και Του Πειραιά, 1909-1940. 1^η έκδοση. Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1989.
17. Μαλανδρής Γ. :Η Μικρασιατική Καταστροφή, 1^η έκδοση. Εκδόσεις κέντρο μικρασιατικών σπουδών. Αθήνα 2007.
18. Μάργαρης Ν. :1922, Ο Μεγάλος Ξεριζωμός, National Geographic, 1^η έκδοση. Εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη. Αθήνα 2007.
19. Μοθρωντού Μ., Μπάλος Στ. :Κυκλαδικός Πολιτισμός – Ακρωτήρι Αρχαία Πόλη, 6^ο Γυμνάσιο Χαϊδαρίου, Αθήνα 1998.
20. Μπάνου, Πελέκου: Η Αθήνα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, Σπουδαστική εργασία σπουδαστών Ε.Μ.Π., Αθήνα 2005.
21. Παντόπουλος Γ.: Σύγχρονα Περαισιώτικα Όνειρα: Αύριο Και Αύριο Και Αύριο: Το στήσιμο, Και Γκρέμισμα Και Ξαναστήσιμο Και Ξαναγκρέμισμα...Και Εξάπλωση Του Περάματος. Περιορισμένη έκδοση για ακαδημαϊκούς λόγους του συγγραφέα. Αθήνα 1990.
22. Παπαευστρατίου Αθ. :Σμύρνη, Η Πόλη Της Σμύρνης Πριν Από Την Καταστροφή. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Νέα Σύνορα. Αθήνα 1991.
23. Ράϊνχαρντ Ρ. :Οι Στάχτες Της Σμύρνης. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Νέα Σύνορα Α.Α Λιβάνη. Αθήνα 1992.
24. Σαρηγιάννης Γ. :
 - Αθήνα 1830 - 2000, Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Συμμετρία. Αθήνα 2000.
 - Η Πρωταρχική Αστικοποίηση Στον Ελλαδικό Χώρο Της 2^{ης} Χιλιετίας. 1^η έκδοση. Εκδόσεις Δωδώνη.
25. Στασινόπουλος Θ. : Σαντορίνη – Μια Σύντομη Εισαγωγή. Σημειώσεις καθηγητού Ε.Μ.Π. Αθήνα 2002.
26. Στεργίου Ελ. :Τα Αυθαίρετα Σπίτια Σαν Τρόπος Στέγασης Των Λαϊκών Τάξεων Στο Λεκανοπέδιο Της Αθήνας: Η Περίπτωση Της Κοκκινιάς. Διάλεξη 1984.
27. Τούση Ευγ. :Η Αισθητική Της Εικόνας Της Πόλης: Τα Προσφυγικά Της Νίκαιας. Σπουδαστική εργασία 2008.
28. Υδρόγειος, Γενική Ελληνική Και Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια . Εκδόσεις Δομική. Αθήνα 1991.

29. Χρυσοχόου Ιφ.:
- Πυρπολημένη Γη. 2^η έκδοση. Εκδόσεις Φιλιππότη. Αθήνα 1981. (1^η έκδοση 1973).
 - Ξεριζωμένη Γενιά – Το Χρονικό Της Προσφυγιάς Στη Θεσσαλονίκη. 2^η έκδοση. Εκδόσεις Φιλιππότη. Αθήνα 1981. (1^η έκδοση 1977).
30. Birtacha K., Kirpotin C., Gounali H.: Santorini “and the sea gave birth to the land”. Εκδόσεις Topio Publications
31. Stelin S. Stafford C., Rozenstroch D.: Greek Style, Εκδόσεις Thames and Hudson
32. Walter Friedrich: Fire in the sea, Cambridge University.
33. Xiao Yingwen: A comparative study between excavated buildings in China and Greece, Διερεύνηση Και Σύγκριση Υπόσκαφων Κατασκευών Στην Ελλάδα Και Την Κίνα. Διατριβή
34. Από το διαδίκτυο:
- www.nationalgeographic.com
 - www.Google.gr
 - www.Live-pedia.gr